

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo)

**Dzinyambo
Tshivenda
Luambo lwa hayani**

DEPARTMENT OF EDUCATION
(MUHASHO WA PFUNZO)

Yo anadzwa nga:

Muhasho wa Pfunzo

Sol Plaatje House

123 Schoeman Street

Private Bag X895

Pretoria 0001

South Africa

Luṭingo: +27 12 312 - 5911

Fekisi: +27 12 321 - 6770

120 Plein Street

Private Bag X9023

Cape Town 8000

South Africa

Luṭingo: + 27 21 465 - 1701

Fekisi: + 27 21 461 - 8110

<http://pfunzo.pwv.gov.za>

© 2002 Muhasho wa Pfunzo

ISBN: 1-919917-76-4

Nyolo na kuvhekanyelwe: 23406, Vol 443, May 2002

Heḽi ḽiḽwalwa ḽi fanela u vhalwa sa tshipiḽa tsha Tshitamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R-9 (Zwikolo).

Hetshi Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R-9 (Zwikolo) tshi katela:

1. Nyangaredzo ya Mbonalo
2. Zwitamennde zwa Masia a U guda a malo
 - Dzinyambo
 - Metse
 - Saintsi dza matshilisano
 - Saintsi dza Mvelele
 - Pfunzo ya zwa Vhutshilo
 - Saintsi dza Ekonomi na Ndango
 - Thekhinolodzhi

TSIVHUDZO KHA MUVHALI

Muhasho wa Pfunzo u a ḽikukumusa u tshi ḽekedza hetshi Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) kha nyambo dzoṽe dza fumithihi dza Afrika Tshipembe.

Maitele a u dzudzanya na u ṽalutshedzela ndi a konḽaho nahone ndi a ḽeaho khaedu. Kanzhi maipfi maswa na mafurase zwo vhonala zwo tea u bveledzwa nga vhatu vhe vha vha vha tshi khou shuma kha aya maḽwalwa. Maḽwalwa aya o ṽolwa nga vhomakone vha masia eneo.

Muhasho wa Pfunzo u sedza aya maḽwalwa sa mathomo a maitele a u alusa na u bveledzisa nyambo dzashu. Ri a vha ṽanganedza na u ṽutuwedza vhatu vha sia ḽi u shumisa aya maḽwalwa sa mutheo wa u isa phanḽa mveledzo.

KUSHUMISELWE KWA IYI BUGU

- U itela mafhungo nyangaredzi kha hu sedzwe:
 - U *divhadza Tshitatamennde tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka* kha Ndimu 1 - Hezwi zwi ḑo ṅekedza mafhungo nga ha Mvelelo Ndivhanywa dza Pfunzo, Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi R-9 (Zwikolo) na Mbekanyamushumo dza u guda.
 - U *divhadza sia ḷa u guda* kha Ndimu ya 1 - Hezwi zwi ḑo ṅekedza mathomo kha Tshitatamennde tsha sia ḷa u guda hu tshi katelwa mbonalo, tshikoupu na Mvelelo dza u guda.
 - *Asesimennde ya mugudi* kha ndimu ya 4 - Heyi ndimu i ṅekedzaho nyendedzi (*guidance*) ya milayo ya asesimennde kha Mvelelo Ndivhanywa dza Pfunzo, na u ṅata nga ha asesimennde ya tshifhinga tshoṅhe na u ṅekedza tsumbo dza kuvheshelwe kwa dzirekhodo.
 - *Mitevhe* i ṅekedza Kharikhuḷamu nyangaredzi na mitevhe ya maipfi ya asesimennde na mitevhe ya maipfi yo livhaho ya sia ḷa u guda.
- Bugu iyi yo khethekanywa ya bva ndimu tharu khulwane, ndimu inwe na inwe i shuma na maimo mathihi na Bennde ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi-Vhuimo ha Fhasi, Vhuimo ha Vhukati, Vhuimo ha Nṅha. Inwe na inwe ya ndimu idzi i na tshipiḑa tsha mathomo mapfufhi, tsha tevhelwa nga maimo a asesimennde a ndimu ya vhutshilo. Hu na ndimu-vho ya mugudi.
- Maimo a asesimennde a ndimu ya vhutshilo inwe na inwe a ṅekedza ndila ya u ita uri zwi konee u tevhela mvelaphanda. Hezwi zwi amba uri maimo a asesimennde a fanaho a gireidi inwe na inwe o imiswa na maṅwe u itela uri mudededzi a kone u vhambedza mvelaphanda u ya nga minwaha. Hezwi zwi bveledza mavhaka a si na tshithu vhunga a si maimo a asesimennde oṅhe a re na zwine zwa eḑana kha gireidi inwe na inwe.
- Zwiṅwe zwiga zwo shumiswa u buḑa na iyi bugu u endedza muvhali kha u wana mafhungo ane a khou a ṅoda. Zwiga izwi ndi:

Maimo a asesimennde

Gireidi

Mvelelo ya u guda

ZWI RE NGOMU

NDIMA YA 1: MARANGAPHANDA

1

U DIVHADZA TSHITAMENNDE TSHO SEDZULUSWAHO TSHA
KHARIKHUḲAMU YA LUSHAKA

1

Mvelelo Ndivhanywa ya Pfunzo

1

Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka:

Zwitamennde zwa sia Ḳa u guda

2

Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka:

Mbekanyamushumo dza u guda

3

U DIVHADZA SIA ḲA U GUDA ḲA DZINYAMBO - TSHIVENDA

5

Ṭhalutshedzo

5

Nḍila ya u engedza nyambo nnzhi

5

Nyambo dza u guda na u funzwa

6

Ndivho

6

Mbonalo dzi songo ḍowealeho na tshikoupu

7

Mvelelo dza u guda dza dzinyambo

8

NDIMA YA 2: VHUIMO HA FHASI (GIREIDI YA R - 3)

11

MARANGAPHANDA

11

Nyombedzelo

11

Mvelephanda ya Luambo, maitete a nyaluwo

11

Nḍila yo vhekanywaho zwavhuḍi kha mvelaphanda ya Ḳitheresi

11

U fhaṭa nḍivho

12

U ṭanganya mvelelo dza u guda

12

Mvelelo dza u guda

13

MAIMO A ASESIMENDE NA MAÑWALWA A GIREIDI R	15
Mañwalwa o themendelwaho	15
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesesa	16
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	17
Mvelelo ya u guda ya 3: U vha na u sedzulusa	18
Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala	20
Mvelelo ya u guda ya 5: U hambula na u ñea muhumbulo	21
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	22

MAIMO A ASESIMENDE NA MAÑWALWA A GIREIDI 1 - 3	23
Mañwalwa o themendelwaho	23
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesesa	26
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	30
Mvelelo ya u guda ya 3: U vha na u sedzulusa	36
Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala	44
Mvelelo ya u guda ya 5 : U hambula na u ñea muhumbulo	52
Mvelelo ya u guda ya 6 : Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	56

NDIMA 3: VHUIMO HA VHUKATI (GIREIDI YA 4 - 6)	63
--	-----------

MARANGAPHANDA	63
Nyombedzelo	63
U ñandavhuwa ha mafhungo	63
Mishumo ya u guda yo ñanganyiswaho	63
Mafhungo o hudzwaho na u fhambanyiswa	64

MVELELO DZA U GUDA	65
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesesa	65
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	65
Mvelelo ya u guda ya 3: U vha na u sedzulusa	65
Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala	65
Mvelelo ya u guda ya 5: U hambula na u ñea muhumbulo	65
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	66

MAIMO A ASESIMENDE NA MAÑWALWA	66
Mañwalwa o themendelwaho	67
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesesa	72
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	76
Mvelelo ya u guda ya 3: U vha na u sedzulusa	84
Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala	92
Mvelelo ya u guda ya 5: U hambula na u ñea muhumbulo	100
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	104

NDIMA YA 4: VHUIMO HA NṬHA	109
-----------------------------------	------------

MARANGAPHANDA	109
Nyombedzelo	109

MVELELO DZA U GUDA	110
Mvelelo ya u guda ya 1 : U thetshesesa	110
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	110
Mvelelo ya u guda ya 3: U vha na u sedzulusa	110
Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala	110
Mvelelo ya u guda ya 5: U hambula na u ñea muhumbulo	110
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	111

MAIMO A ASESIMENDE NA MAÑWALWA	111
Mañwalwa o themendelwaho	112
Zwi re ngomu kha mañwalwa	114
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesesa	116
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	120
Mvelelo ya u guda ya 3 : U vha na u sedzulusa	126
Mvelelo ya u guda ya 4 : U ñwala	132
Mvelelo ya u guda ya 5 : U hambula na u ñea muhumbulo	138
Mvelelo ya u guda ya 6 : Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	146

NDIMA YA 5: ASESIMENDE YA MUGUDI	155
MARANGAPHANDA	155
MILAYO YA ASESIMENDE YO SHUMISWAHO KHA MVELELO NDIVHANYWA YA PFUNZO	156
Thalutshedzo	156
Zwiteŋwa zwone-zwone	156
Mishumo ya asesimennde	156
ASESIMENDE YA TSHIFHINGA TSHOTHE	157
Zwitluli zwa asesimennde ya tshifhinga tshothe	157
Ndila dza asesimennde	158
Milayo ya asesimennde ya tshikolo	158
U LANGA ASESIMENDE	159
Vhathu vha kwamea kha asesimennde	159
Mbekanyamushumo dza asesimennde dza tshikolo	159
KUVHETSHELWE KWA DZIREKHODO	160
Bugu dza u rekhodela	160
Khoudu dzi shumiswaho kha asesimennde	160
Khoudu dza Lushaka	161
Shedulu dza mvelaphanda	162
Mboniswa dza mugudi	162
DZIRIPOTO	163
Mafhungo ane a tea u dzheniswa kha dziripoto	163
Garaŋa dza mivhigo	163
MITEVHE TSUMBEDZI	165
MUTEVHE WA MAIPFI WA KHARIKHUĀAMU NA ASESIMENDE	165
MUTEVHE WA MAIPFI A SIA Ā U GUDA	167

NDIMA YA 1 MARANGAPHANDA

U DIVHADZA TSHITAMENDE TSHA KHARIKHUJAMU YA LUSHAKA

Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe (mulayo 108 wa 1996) i fha mutheo wa u shandukisa na u bveledza Kharikhuḽamu kha Afrika Tshipembe ḽiswa. Tswikiso ya Ndayotewa i amba uri ndivho dza Ndayotewa ndi u:

- fhodza khethekanyo dza kale na u thoma tshitshavha tsho ḽitikaho nga maitele a demokirasi, vhumukanyi ha matshiliso na thikho dza pfanelo dza vhatu.
- khwinifhadza vhuḽi ha vhutshilo ha vhadzulapo vhoḽe na u vhoḽhola vhukoni ha muthu muḽwe na muḽwe.
- vhea mitheo ya tshitshavha tsha demokirasi na u sa vha na tshidzumbi tshine khatsho muvhuso wa vha wo tewa nga lufuno lwa vhatu na uri mudzulapo muḽwe na muḽwe u tsireledzwa nga mulayo.
- fhaḽa Afrika Tshipembe ḽo vhoḽholowaho ḽa demokirasi ḽine ḽa ḽo kona u dzhia vhuimo haḽo ho teaho kha muḽa wa dzitshakha.

Pfunzo na kharikhuḽamu zwi na tshipiḽa tshihulwane tshine zwa tamba u bveledza ndivho idzo. Kharikhuḽamu i livha kha u bveledzisa vhukoni ho fhelelaho ha mugudi sa mudzulapo wa Afrika Tshipembe ḽa demokirasi.

Pfunzo ya Mvelelo Ndivhanywa

Pfunzo ya Mvelelo Ndivhanywa i ita mutheo wa Kharikhuḽamu Afrika Tshipembe. I lingedza u konisa vhagudi u bveledza vhukoni havho ha nḽhesa. Hezwi i zwi ita nga u vhekanya mvelelo dzine dza tea u bveledzwa mafheloni a maitele ayo. Mvelelo dzi tuḽuwedza maitele a pfunzo i vheaho mugudi vhukati ho livhiwa kha mushumo. Tshitamennde tsho sedzulawaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tshi fhaḽa mvelelo dza u guda dza Bennde ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi ya Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) kha mvelelo dza ndeme na mveledziso dzi tuḽuwedzawo nga Ndayotewa na u bveledziswa kha maitele a demokirasi.

Mvelelo dza ndeme dzi lavhelela vhagudi vhane vha ḽo kona u:

- topola u tandulula thaidzo na u ḽea mihumbulo hu tshi tevhelwa kuhumbulele ku fhaḽaho;
- shuma zwavhuḽi na vhaḽwe sa miraḽo ya tshigwada, dzangano na tshitshavha;
- vhekanya na u ḽilanga na u laula mishumo yavho nga ndila yavhuḽi;
- kuvhanganya, sengulusa, langa na u pima mafhungo nga tsatsaladzo;
- davihdzana nga ndila yavhuḽi hu tshi shumiswa zwi vhoḽalaho vhuḽsila na zwiga na luambo kha matshilele o fhambanaho;
- shumisa saintsi na thekinolodzhi zwavhuḽi na u sumbedza vhuḽifhinduleli ha tsatsaladzo u livha kha vhuḽo na mutakalo wa vhaḽwe;
- sumbedza u pfesesa ḽifhasi na uri ḽifhasi ndi sete ya dzisisiteme na uri vhungomu ha u tandulula thaidzo a vhu imi vhu hoḽe.

Mvelelo dza mveledziso dzi lavhelela vhagudi vhane vha kona:

- u ḡihumbudza nga zwo bvelelaho na u bula ḡḡila dzo fhambanaho dza u guda havhuḡi;
- u shela mulenzhe sa mudzulapo wa vhuḡifhinduleli kha vhutshilo ha henefho na ha lushaka lwa ḡifhasi;
- u pfesesa kha masia o fhambanaho musi ho sedzwa zwa mvelele na vhutsila;
- u dzhenelela zwikhala zwa pfunzo na mishumo;
- u bveledza vhukonadzei ha u bindudza.

Zwithu zwi ngaho vhushayi, u sa lingana, lushaka, mbeu, vhukale, vuholefhali, na khaedu dzi ngaho HIV/AIDS zwoḡhe zwi ḡuḡuwedza ḡḡila dzine vhagudi vha nga shela ḡgadzo mulenzhe kha u dzhena tshikolo.

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tsho dzhia maitele nga u sumbedza ḡhoḡea ḡhukhusa dza vhagudi vhoḡhe. Zwitatamennde zwoḡhe zwa masia a u guda zwi edzisa u sika vhuḡivhi ha vhushaka vhukati ha vhulamukanyi ha matshilisano, pfanelo dza vhatu, vhupo ha mutakalo wavhuḡi. Vhagudi vha dovha hafhu vha ḡuḡuwedzwa u bveledza ḡḡivho na u pfesesa u pfuma ha vhuḡanganelani ha shango ḡino. Hu fanela u dovha u dzhiela nzhele mvelele, vhurerele na mikhwa na zwiḡaluli zwa uvhu vhuḡanganelani.

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka: Zwitatamennde zwa sia ḡa u guda

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tsho itwa nga Nyangaredzo ya mbonalo na zwitatamennde zwa masia a u guda a malo:

- Dzinyambo;
- Metse;
- Saints dza mupo;
- Saints dza matshilisano;
- Vhutsila na Mvelele;
- Pfunzo ya zwa Vhutshilo;
- Saints dza Ekonomi na Ndangulo;
- Thekinolodzhi.

Tshitatamennde tsha sia ḡiḡwe na ḡiḡwe ḡa u guda tshi topola mvelelo dza u guda khulwane dzine dza khou tea u bveledzwa mafheloni a gireidi 9. Tshitatamennde tsha u guda tshiḡwe na tshiḡwe tshi sumbedza Maimo a asesimennde ane a ḡo konisa u bveledzwa ha mvelelo dza u guda. Maimo a asesimennde a a ḡandavhudzwa hu tshi itelwa gireidi iḡwe na iḡwe nahone hu a ḡalutshedzwa vhungomu na vhuphara ha zwine vhagudi vha tea u ḡivha na u kona u zwi ita. Maimo a asesimennde a sia ḡiḡwe na ḡiḡwe ḡa u guda a sumbedza uri mvelaphanḡa na vhutsila zwi nga itea hani murahu ha tshifhinga. Maimo a asesimennde a nga ḡanganywa nga ngomu ha dzigireidi na u buḡa kha gireidi dzoḡhe. U bveledzwa ha vhushaka ha vhukati ha ḡhanganyo u buḡa na masia a u guda (hune zwa itea na hune pfunzo ya zwi tenda) na mvelaphanḡa u bva kha gireidi u ya kha iḡwe ndi dza ndeme kha Kharikhuḷamu iyi.

Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka: Mbekanyamushumo dza u guda

Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsho livha kha u hudza vhuḍiḅekedzi na vhukoni vhukati ha vhadededzi vhane vha ḍo vha na vhuḍifhinduleli kha u bveledziswa ha mbekanyamushumo dzavho dza u guda. U itela u thusedza aya maitete, Muhasho wa Pfunzo u ḍo ḅekedza nyendedzi ya mbekanyamaitete yo tikwaho kha Tshitamennde tshiḅwe na tshiḅwe tsha u guda. Mavunḍu a ḍo bveledza dziḅwe nyendedzi (*guidance*) hune zwa konea u itela u katela vhuḅandavhuwi.

Milayo ine ya vha thikho na ndeme dza Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka, ndi yone yo tikaho Mbekanyamushumo dza u guda. Hone masia a u guda a tshi ombedzela zwiḅwe, vhuḅila na ndeme zwine zwa tea u bveledzwa kha gireidi nga gireidi, mbekanyamushumo dza u guda dzi buledza tshikoupu tsha u guda na nyito dza asesimennde kha vhuimo vhuḅwe na vhuḅwe. Dzi dovha hafhu dza vha na shedulu dzine dza sumbedza uri ngudo dzi fanela u funzwa nga luvhilo-ḍe nahone dzo tevhelana hani dzi dovha dza vha na tsumbo dza kupulanele kwa ngudo dzine dza fanela u shumiswa tshifhinga tshiḅwe na tshiḅwe.

Kha Vhuimo ha Fhasi hu na mbekanyamushumo dza u guda tharu: Lḅiteresi, Mbalo na Vhuḅila ha Vhutshilo. Kha Vhuimo ha Vhukati, dzinyambo, na Metse zwi dzula sa mbekanyamushumo dzo ḍiimisaho nga dzoḅhe. Maḅwe masia a u guda a nga farekanywa nga zwikolo hu na thendelo i bvaho kha mihasho ya Pfunzo ya mavunḍu. Mavunḍu one aḅe a nga bveledza mahumbulwa na muḅanganyo kha Vhuimo ha Vhukati. Kha Vhuimo ha Nḅha, hu na mbekanyamushumo dza u guda dza malo dzo ḍitikaho kha masia a u guda u avhelwa ha zwifhinga kha masia a u guda o randelwaho gireidi dzoḅhe na maimo oḅhe.

U avhelwa ha tshifhinga

kha vhege iḅwe ya tshikolo, vhadededzi kha vha vhe tshikoloni iri dza 35. Iri dza u funza dzone dzi ḍo fhambana nga dzigireidi. Kha Vhuimo ha Fhasi ho tea u vha na 22,5 wa iri dza u funza kha Gireidi 1 na 2, na iri dza u funza dza 25 kha gireidi 3. Kha Vhuimo ha Vhukati hu ḍo vha na 26,5 wa iri dza u funza. Kha Vhuimo ha Nḅha, Gireidi 7 i ḍo vha na iri dza 26,5 ngeno gireidi 8 na 9 dzi tshi ḍo vha na 27,5 wa iri.

Asesimennde

Tshitamennde tshiḅwe na tshiḅwe tsha u guda tshi katela tshipiḍa tsho dodombedzwaho kha asesimennde. Murango wo ḍitikaho nga mvelelo u shumisa ngona ya asesimennde dzine dza katela zwiitisi zwo fhambanaho. Asesimennde i fanela u ḅea tsumbabuḍo ya mvelaphanḍa ya mugudi nga nḍila yo khwiniseaho na u ita uri vhagudi vha ḅanganyise na u shumisa nḍivho ya vhuḅila. Asesimennde i fanela-vho u thusa vhagudi u kona u haḅula nga ha vhukoni havho, vha ḍivhetshele nḍivho ya mvelaphanḍa na u ḅunga u guda hu yaho phanḍa.

Lushaka lwa Mudededzi ane a khou lavhelelwa

Vhagudisi kha maimo oṭhe ndi vhone vhasheli vha mulenzhe vhahulwane kha tshanduko dzoṭhe dza fhano Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tshi lavhelela vhadededzi vha re na ndalukanyo, vha re na vhukoni, vha re na vhuḍiṅekedzi na vhulondi, vhane vha ḍo kona u ḍadzisa mishumo yo bulwaho kha Vhuimo ha Vhukoni ha Vhugudisi. Hoyu mulayo u vhone vhadededzi vhe vhapfumedzanyi vha u guda, vhaṭalutshedzeli na vhaoli vha mbekanyamushumo na matheriala a u guda, vharangaphanḍa, vhalangi na vhalauli, vhagudi, vhaṭoḍisesi na vhagudi vha tshifhinga tshoṭhe, miraḍo ya tshitshavha, vhadzulapo na vhafunzi, vhaasesi na vhagudeleli vha masia a u guda.

Lushaka lwa mugudi ane a khou lavhelelwa

U alusa ndeme dza u bvelela phanḍa ha vhuṅe na u khwaṭhisedza uri vhuḍivhei ha vhudzulapo ha Afrika Tshipembe vhu fhaṭwa kha ndeme dzo fhambanaho na dze dza vha dzi tshi shumiswa nga tshifhinga tsha pfunzo ya khethululo ya tshiṭalula. Lushaka lwa mugudi ane a khou lavhelelwa ndi ane a ḍo ṭuṭuwedzwa nga ndeme a shuma hu u thusa tshitshavha zwo livha kha ṭhonifho ya demokirasi, vhulinganyi, khuliso ya vhatu, vhutshilo na vhulamukanyi na matshilisano avhuḍi. Kharikhuḷamu i ṭoḍa u sika mugudi wa tshifhinga tshoṭhe ane a vha na vhuḍifulufheli na vhuḍilangi, o funzeaho, muḍivhi wa mbalo, wa vhutsila vhunzhi, wa u pfela vhuṭungu, wa ṭhonifho ya vhupo na nungo dza u shela mulenzhe kha tshitshavha sa mudzulapo wa ndeme na mafufufulu.

U DIVHADZA SIA LA U GUDA LA DZINYAMBO - TSHIVENDA

Sia liṅwe na liṅwe la luambo luṅwe na luṅwe lwa tshiofisi lo ṅekedzwa kha zwipiḁa zwiraru.

Thalutshedzo

Sia la u guda la Dzinyambo li angaredza :

- Nyambo dzoṅhe dza fumithihi dza tshiofisi (Sepedi, Sesotho, Setswana, SiSwati, Tshivenda, Xitsonga, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhoza, isiZulu).
- Li dovha la angaredza nyambo dzo tendelwaho nga Pan South African Language Board (PANSALB) na SAFCERT, luambo lwa saini na Braille.

Kha shango li re na nyambo nnzhi li fanaho na la Afrika Tshipembe ndi zwa ndeme uri vhagudi vha swikelele vhukoni ha ṅhesa kha nyambo mbili, na uri vha kone u davhidzana nga dziṅwe nyambo.

Nḁila ya u engedza nyambo nnzhi

Masia a u guda a tevhela maitete a u engedza nyambo nnzhi:

- Vhagudi vhoṅhe vha guda luambo lwa ḁamuni na luambo luthihi lwa u engedza lwa tshiofisi.
- Vhagudi vhoṅhe vha vha na vhukoni kha luambo lwa u engedza ngeno luambo lwa hayani lu tshi khou vhulungwa na u bveledzwa.
- Vhagudi vhoṅhe vha guda luambo lwa vharema miṅwaha i linganaho rathi nga murahu ha bennde ya Pfunzo na Vhugudisi nyangaredzi. Huṅwe, dzi a gudwa sa luambo lwa u engedza.

Luambo lwa hayani, luambo lwa u engedza lwa u thoma na lwa vhuvhili dzi sedzwa nga nḁila dzo fhambanaho:.

- Maimo a Asesimennde a luambo lwa hayani a humbulela uri vhagudi vha ḁa tshikoloni vha tshi kona u pfesesa na u amba luambo. Vha thusa mveledziso dza hovhu vhukoni zwihuluhulu kha tshakha dza liṅteresi (u vhalala, u ṅwala, dzi vhonehalo na tsatsaladzo) Dzi ṅekedza Kharikhuḁamu yo khwaṅhaho u thusa luambo lwa u guda na u gudisa.
- Luambo lwa u thoma lwa u engedza lu humbulela uri vhagudi vha vha vha si na na nḁivho ya luambo musi vha tshi ḁa tshikoloni. Kharikhuḁamu i thoma nga u bveledzisa vhukoni ha vhagudi kha u pfesesa na u amba luambo. Kha vhuimo hovhu ha u thoma, vhu fhaṅa liṅteresi. Vhagudi vha kona u fhirisela liṅteresi dze vha guda kha luambo lwavho lwa hayani u ya kha luambo lwavho lwa u engedza lwa u thoma. Kharikhuḁamu i ṅekedza mutheo wo khwaṅhaho kha vhagudi vha vha ḁo shumisa luambo lwavho lwa u engedza. Mafheloni a gireidi 9 havha vhagudi vha ḁo vha vha tshi vho kona u shumisa luambo lwavho lwa hayani na luambo lwavho lwa u thoma zwavhuḁi vhe na vhuḁifulufheli u itela ndivho dzo fhambanaho ho katelwa na u guda.
- Luambo lwa u engedza lwa vhuvhili lwo itelwa vhagudi vha tamaho u guda nyambo tharu. Luambo lwa vhuraru lu nga vha luambo lwa tshiofisi kana luambo lusili. Maimo a Asesimennde a ita uri vhagudi vha kone u shumisa luambo kha vhudavhidzano ha nyangaredzo. Vha humbulela uri tshifhinga tshiṅtuku tshi ḁo ṅekedzwa kha u gudwa ha luambo lwa vhuvhili lwa u engedza u fhirisa luambo lwa hayani kana lwa u thoma lwa u engedza.

Sia la u guda la dzinyambo li katela nyambo dzothe dza fumithihi dza tshiofisi sa:

- Luambo lwa hayani
- Nyambo dza u thoma dzo engedzwaho na
- Nyambo dza vuvhili dzo engedzwaho

Nyambo dza u guda na u funzwa

Ri themendela uri luambo lwa hayani lwa vhagudi lu fanela u shumiswa kha u guda na u funzwa hune zwa konea. Hezwi zwi na ndeme zwihuluhulu kha Vhuimo ha Fhasi hune vhagudi vha guda u vhala na u niwala.

Fhethu hune vhagudi vha tea u pfukhela u bva kha luambo lwa hayani u ya kha lwa u engedza, zwo tea u pulanwa zwavhuḏi nga vhusedzi:

- Luambo lwo engedzwaho lwo tea u ḏivhadzwa sa thero mathomoni.
- Luambo lwa hayani lwo tea u ḏi shumiswa khathihi na luambo ulwo lwa u engedza tshifhinga tshilapfu.
- Fhethu hune vhagudi vha dzhena kha tshikolo tshine luambo lwa u guda lwa vha luambo lwo engedzwaho lwa mugudi, vhagudi na tshikolo vho tea u thusa mugudi nga u mu nea thuso ya tshipentshela na u guda ho engedzwaho kha luambo lwo engedzwaho u swikela zwenezwo mugudi a tshi kona u guda zwavhuḏi.

Ndivho

Nyambo ndi zwithu zwihulwane vhutshiloni hashu. Ri davhidzana na u pfesesa lifhasi lashu nga luambo. Luambo-ha lu vhumbedzela vhuḏe hashu na ndivho.

Nyambo dzi shuma mishumo minzhi ine ya sumbedzwa kha tshitatamennde tsha u gudwa ha dzinyambo. Yeneyi ndi:

- *Vhuḏe* -u alusa vhushaka ha tsini vhukati ha muḏa na tshitshavha, u ḏivvha, u ḏiveledza na dakalo.
- *Vhudavhidzano* - u davhidzana nga ndila yavhuḏi nahone i pfallaho vhutshiloni.
- *Pfunzo* - u bevedza zwishumiswa zwa u humbula na kuhumbulele, na u nekedza ndila ya u swikelela kha mafhungo.
- *Vhuḏi* - u dzhenelela kha u ita na u humbulela kha maambiwa na maḥwalwa.
- *Khalitsha* - u pfesesa na u takalela nyambo na mvelele, na ifa line vha vha naḓo.
- *Politiki* - u ḏine maanḏa iwe muḏe, na u itela vhaḥwe khaedu u ita uri vhaḥwe vha tende kha muhumbulo mukene; u vhea iwe muḏe na vhaḥwe kha maimo makene; na u ita uri vuvha ha vhatu vhu londotwe, u bevedzwa na u shandukiswa.
- *U sedzulusa nga vhuronwane* - u pfesesa vhushaka vhukati ha luambo, maanḏa na vhuḏe, u nea khaedu kha kushumiselwe hune zwa ḏoḏea, u pfesesa uri mvelele i a shanduka, na u landula u luvheledzwa na u newa maimo hune zwa konea.

Mbonalo i songo dowealeho na Tshikoupu

Sia la u guda la dzinyambo li shela hani mulenzhe kha Kharikhuḷamu?

- U bveledza u vhala na u nḱwala, mutheo wa dziḱwe liḱtheresi dza ndeme.
- Ndi zhendezi la u guda kha Kharikhuḷamu u fana na kha metse na saints.
- U tuḱwedza ndivho ya u dzhenelelana ha mvelele u swikelela kha miḱwe mihumbulo na u pfesesa huhulwane ha zwiteḱwa zwa mvelele.
- U nyanyula u shumisa muhumbulo na mushumo wa vhusiki na u hudza ndivho ya vhutsila na mvelele.
- U bveledza ndila ya u fhirisa mafhungo na u alusa vhunzhi ha ndivho dza saints na thekholodzhi na pfunzo ya divhahupo.
- U bveledza zwishumiswa zwa u sengulusa zwa ndeme uri vha vhe vhadzulapo vha re na vhuḱifhinduleli.

U tanganya ndivho, vhutsila na zwithu zwa ndeme

Hu na mvelelo dza u guda dza rathi khulwane dzo dowealeho kha luambo lwa hayani, kha lwa u thoma na lwa vhuvhili lwa u engedza:

- Mvelelo nḱa dza u thoma dzi katela vhukoni vhuḱanu ho fhambanaho ha luambo (u thetshelesa, u amba, u vhala, u sedza na u vhala).
- Mvelelo ya vhuḱanu i shuma na kushumisele kwa nyambo kha ndivho ya u humbula na u nea muhumbulo zwine zwa vha na ndeme. Heyi mvelelo a yo ngo dzheniswa kha luambo lwa u engedza lwa vhuvhili vhunga ndivho yayo hu si u lugisela vhagudi u shumisa luambo.
- Mvelelo ya u guda ya 6 i shuma na ndivho ya luambo - mibvumo, maipfi na girama zwi mafhungoni. Heyi ndivho i a shumiswa kha vhutsila ha luambo ho bulwaho kha dziḱwe mvelelo.

Hedzi mvelelo dzo nḱwalelwa u ombedzela tshaka dza ndivho dzo teaho na vhukoni ha vhutsila uri dzi pfale na u swikelelwa. Musi ri tshi khou shumisa luambo, hone ri tanganya ndivho, vhutsila na zwithu zwa ndeme hu u itela u bvisela khagala mihumbulo yashu. Mulayo muhulwane wa Tshitamennde tsha Sia la u guda ndi u tanganya hezwi zwipiḱa zwa luambo nga u vhumba na u talutshedza mafhungo.

MVELELO DZA U GUDA DZA DZINYAMBO

Mvelelo ya u guda ya 1 - U thetshelesa

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u diphina, u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo.

Mvelelo ya u guda ya 2 - U amba

Mugudi u kona u dāvhidzana e na vhudifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo.

Mvelelo ya u guda ya 3 - U vhala na u sedzulusa

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḏi, mvelele na u nyanyulea kha maḥwalwa.

Mvelelo ya u guda ya 4 - U ḥwala

Mugudi u kona u ḥwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho.

Mvelelo ya u guda ya 5 - U humbula na u ḥea mihumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ḥea muhumbulo, na u swikela maitete na u shumisa mafhungo kha u guda

Mvelelo ya u guda ya 6 - Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe

Mugudi u a ḏivha na u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo kha u sika mafhungo a u ḥalutshedzela.

U dzhenelelana ha mvelelo

U thetshelesa na u amba, u vhala na u sedzulusa, u ñwala, u hambula na u ñea muhumbulo, ndivho ya mibvumo, maipfi na girama, naho zwo ñekedzwa sa mvelelo dzo fhambanaho, dzo tea u ñanganywa musu hu tshi funzwa na u asesa.

Tsumbo

Vhagudi vha :

- thetshelesa mafhungo makene (tsumbo, ñhalutshedzo ya maitete sa vhubwiwa ha musuku, u itwa ha mabambiri).
- vhala na u sengulusa mbonalo khulwane dza lushaka luthihi (tsumbo, u shumisa ñikhathi ña zwino, u shumisa maipfi a u ñanganya sa thoma, tshi tevhelaho, hafhu).
- ñwala mafhungo maswa a fanaho, ho katelwa matheriala u vhonealaho nga tshivhumbeo tsha nyolo ya thevhekano.

U ñwala na u ñalutshedzela mafhungo

Uri vha kone u sika na u ñalutshedzela mafhungo, vhagudi vha ñoda ñdivho nga ha luambo, ñdivho na mafhungo na vhuksila ha luambo na dzinñila.

Mafhungo a nga vha:

- orala, tsumbo, sa tshipitshi.
- muñwalo, sa luñwalo.
- muñanganelano wa u ñwala na zwi vhonealaho, tsumbo, khungedzelo.
- madzhendedzi a mafhungo o fhambanaho, tsumbo, filimu kana mafhungo o sumbedzwaho kha TV.

Ñdivho ya luambo na mafhungo zwi katela ñdivho nga ha :

- mafhungo - ñdivho, thero na vhathetshelesi.
- tshivhumbeo tsha mafhungo - tsumbo, tsha mudekesho kana khungedzelo
- ndowelo dza matshilisano dzi yelanaho na luambo na nzulele, tsumbo, ñdila ya u lumelisa vhatu kha nyambo dzo fhambanaho.
- girama, mibvumo na ñivhaipfi ya luambo.
- u ñwala na u peleta kha mafhungo o ñwalwaho.
- zwifanyiso na zwivhumbeo kha mafhungo a vhonealaho.

U ita uri u gudwa ha luambo hu dzhenelane na ndeme dzalwo

Mañwalwa othe a na ndeme, dzine dza nga fhaṭa; (tsumbo, demokirasi) kana dzi sa fhaṭi (tsumbo, khethululo nga mbeu, khethululo nga lukanda). Hedzi ndeme a dzi anzeli u vha khagala. Vhagudi vha tea u vha na vhuḍipfi na vhusasaladzi nga ha ndeme dzine dza vha hone kha mafhungo ane vha vhalala na u sedza na mafhungo ane vha sika vhone vhaṅe.

Musi vha tshi sengulusa, nahone hune zwa konea, kha vha ṅee khaedu dzine dza vha kha orala, zwi vhonealaho na mafhungo o ṅwalwaho, vhagudi vha ḍo:

- guda uri ḵiñwalwa ḵi ḵi amba hani nga vhatu na zwiwo nbevedza vhuṭsila ha u sengulusa arali zwi tshi konadzea, vha ḍo hana mihumbulo iyi na ndeme dzo livhanywaho nayo;
- vha na vhuḍipfi ha u bula ndeme kha mafhungo e vha ḍisikela (tsumbo, u konḍelelana, u vhavhalela, khuliso u ḍiphiṅa, tseiso, u funesa u tamba, zwi sa takadzi, mbiti).

U ita uri u gudwa ha luambo hu dzhenelane na thero

U gudwa ha luambo hu a kona-vho u ṅanganywa nga thero. U shumisa thero zwi tendela mugudi u fhaṭa ḍivhaipfi i tshimbilelanaho na ṅhoho.

Vhusedzi ha vhuronwane ha u nanguludza thero na ṅhoho na zwone zwi a nyanyula dzangalelo ḵa mugudi. U bveledza izwi, vha tea u edzisa u:

- vhambedza ṅhoho na dzithero dzine dza takadza vhatukana na vhasidzana, vhagudi vha mahayani na vha ḍoroboni, fhedzi dzine dza nga dovha dza ṅanganya vhagudi uri vha pfukekanye khethekanyo iyi.
- nanga ṅhoho dzi yelanaho na vhuṭshilo ha vhagudi, na u kona u vha isa kha zwine vha si zwi ḍivhe sa tsumbo; vha nga ḍi guda nga ha mañwe mashango na dzimvelele.
- nanga thero na ṅhoho dzine dza ṅumana na Mvelelo dza Mveledziso na dza vhuṭshilo hoṅhe sa tsumbo, vhagudi vha tea u ḍiṅumanya na pfanelo dza vhatu na zwithu zwa vhupo sa vhuṭshayi, HIV/AIDS, pfanelo ya vhuṅe ha mavu, na vhuṭshumisi ha zwithu.

Pfanelo dza vhatu na mulalo wa vhupo

Nyambo ndi zwishumiswa zwa ndeme u bveledza pfanelo dza vhatu na mulalo wa vhupo. Nga maimo a asesimennde, tshitatamennde tsha Sia ḵa u guda ḵa dzinyambo tshi ṅoḍa u bveledzisa tshumiswa kha vhuḵoni ha ṅṅhesa. Vhagudi vha tea u vha vhaambi vha nyambo mbili vhe na vhuḍifulufheli (kana vhaambi vha nyambo nnzhi) vha re tshishumiswa tshihulwane tsha u vhalala ḵifhasi na mafhungo o ambwaho na u ṅwalwa. Vho tea u kona u sengulusa mañwalwa aya na u a ṅwalulula nga ṅḵila dzine dza nga hudza khonadzeo zwi tshi yelana na pfanelo dza vhatu na mulalo wa vhupo.

NDIMA YA 2 LUAMBO LWA HAYANI GEREIDI R - 3

MARANGAPHANDA

Vhagudi vhothe vha tshi thoma tshikolo vha da vhe na ndivho mnzhi ya luambo lwavho lwa hayani. Vho guda hezwi nga u tangana na vhañwe vhuponi ha mahayani avho nga u dzhiela ntha vhulondi, u alusa na u tamba. Ngauri vhupo ha hayani ho fhambana, na ndivho ine vhagudi vha da nayo yo fhambana. Zwo ralo, tshiñwe na tshiñwe tshine vha tshi divha, tshi fanela u shumiswa kha u bvedza luambo. Hezwi ndi zwa ndeme kha u aluwa havho, u tangana havho na vhañwe, na u swikelela havho kha u guda na shango line vha tshila khalo. Kha tshipida tshi tevhelaho, ri talutshedza nga vhupfufhi:

- ndivho ya vhagudi musi vha sa athu u ya tshikoloni
- vhupo ha u guda.
- milayo na maitete ane a langula iyi Kharikhulamu.

Nyombedzelo

Musi vhagudi vha tshi swika kha Gereidi R na 1, vha vha vho no guda zwinzhi nga u thetshesela, nahone vha nga kona u amba nga ndila dzo fhambanaho nga u vhuileli na vhuifulufheli. Vho aluswa nga mvelele, sialala na ndivho ine ya vha hone vhuponi ha mahayani avho, nahone izwi ndi tshipida tsha ndivho ya luambo ine vha vha nayo.

Mvelaphanda ya luambo, maitete a nyaluwo

Mulayo u langaho u funzwa na u gudwa ha literesi kha iyi Kharikhulamu ndi wa uri mvelaphanda ya luambo i kwama maitete a nyaluwo i bvelaho phanda. Vhukhaxhi ndi tshipida tsha maitete a mupo, na luambo lwa vhagudi, musi vho tikedziwa, lu do vha lwavhudi musi vhagudi vha tshi vha na zwifhinga zwinzhi zwa u shumisa na u bvedza vhukoni ha luambo na vhutsila.

Ndila yo vhekanywaho zwavhudi kha mvelaphanda ya literesi

Kha Kharikhulamu iyi, ho shumiswa maitete o linganyiswaho a mvelaphanda ya luambo. Yo linganyiswa ngauri i thoma nga ndivho ya literesi dzo no bvelelaho dza vhagudi, i dzhenisa vhagudi kha u vhala bugu dza ngoho na u vhala ha ndeme, na u sedzesa mibvumo. Hezwi ndi zwiñwe zwa zwithu zwine vhagudi vha tea u zwi divha uri vha kone u vhala na u nwalala nga vhukoni. Kha u vhala, hezwi zwi amba uri hu fanela u bviwa kha maitete a ndungelo dza u vhala', e a vha a na lutendo lwa uri vhagudi a vha athu u lugela u thoma u guda na u vhala na u nwalala phanda ha musi vha tshi kona u ita vhutsila vhu fanaho na u fhambanya, u thetshesela, u pfa na hone vho no kona u bvedza vhutsila ha u humbula na vhutsila vhuulwane sa u khethekanya maipfi nga u pfa na u vhone, na uri vho no bvedza vhutsila havho ha kushumisele kwa mirado kha vhuñwe vhuimo.

Nga ṅḽila yo vhekanywaho zwavhuḽi, vhutsila uvhu:

- a vhu faneli u tou itea phanḽa ha musi mugudi a tshi thoma u vhala na u ṅwala;
- vhu nga bveledzwa nga tshifhinga tsha tshenzhemo ya vhaguḽi ya u thoma.

U fhaṽa ṅḽivho

Kharikhuḽamu ya dzinyambo i a tenda uri vhagudi vha thome u bveledza ṅḽivho ya luambo lwa u ṅwala musi vha tshi tou thoma u vhala na u ṅwala vha tshe hayani, kha vhupo vhune vha vha khaho, na kha miṅwaha ya tshikolo. Uri ri bveledze maitete aya phanḽa, ri fanela u ita uri fhethu ha u gudela hu vhe vhupo vhu ṽuṽuwedzaho vhagudi uri vha kone u vha na vhutsila ho goḽombelaho ha u vhala na u ṅwala.

Nḽowelo i ṽuṽuwedzaho

Kharikhuḽamu i amba uri ri:

- ṽuṽuwedze na u thusa vhagudi u vhala na u ṅwala;
- ṅee vhagudi khonadzeo dza u ṅwala na u bveledza ḽivhaipfi na u shumiswa ha luambo;
- thuse vhagudi vha wane tekini na maitete a vulaho khoudu ya ipfi ḽo ṅwalwaho, tsumbo:
 - mveledzo dzo fhambanaho dza u ṽalukanya ipfi na vhutsila ha kupfesesele u fana na u ḽivhadza vhathu nga ṽhalukanyo ya mibvumo i re kha luambo;
 - ṅḽivho ya mibvumo ya maḽḽere;
 - u vhea maḽḽere mavhili kana mararu musi hu tshi vhumbiwa mibvumo.

U ṽanganya mvelelo dza u guda

Mvelelo dza u guda dzi fanela u vhone dzi tshi khou shuma dzoṽhe tshifhinga tshoṽhe, kha u ṽanganywa ho fhambanaho na kha u bveledza luambo lwa vhagudi. Mathomoni a vhuimo ha u asesa, ri anganya tsumbo dza mafhungo (orala, dzo ṅwalwaho/dzi vhone, na mazhendedzi a mafhungo o fhambanaho) zwine zwa konisa vhagudi na vhadzedzi u ita ṽhanganyelo iyi. Zwo tea uri vhathu vha humbule uri vhagudi vha nga si lavhelelwe u amba luambo vha sa athu u lu pfa, vha ṅwala kana vha bveledza ndima dza mafhungo vha sa athu u vhuya vha dzi vhala kana u dzi vhona.

MVELELO DZA U GUDA

Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, na u dhiphina, na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo:

Vhutsila ha u thetshelesa hune vhagudi vha da tshikoloni vhe naho vhu fanela u bveledzwa na u shumiswa u hulisa vhutsila havho ha u amba, u vhala, u lavhelesa, u thetshelesa na u nwala. U thetshelesa ndi hone ho faraho ngudo, ha dovha ha fhaṭa vhushaka vhuhulwane. Vhagudi vha nga thetshelesa u itela u engedza ndivho ya luambo lwavho na ya dziṅwe nyambo khathihi na mvelele.

Mvelelo ya u guda ya 2: U amba

Mugudi u kona u dāvhidzana e na vhuḍifulufheli na nga vhukoni kha luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo:

Vhagudi vha fanela u shumisa vhukoni havho ha vhudāvhidzani nga ndila ine ya vha na mvelele ya nyambo dzo fhambanaho. Vhagudi vha guda nga tshenzhemo uri u tanganelana ha dzinyambo hu pfumisa vhuṅe na matshiliso. Vha tea u guda u dāvhidzana na vhathu vha re na vhuholefali ha u amba na u pfa, nga u sumbedza ṭhonifho kha ṭhoḍea dzavho.

Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedza

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u dhiphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḍi, mvelele na u nyanyulea nga maṅwalwa:

U vhalela u pḥesesa ndi zwithu zwa ndeme vhukuma nahone thekhiniki na maitele ane a thusa vhagudi kha u vhala nga vhurōwane zwi fanela u vhone sa zwi no khou tikedza ndivho iyi. U vhala (ho angaredzwa maṅwalwa a vhone na a mazhendedzi a mafhungo o fhambanaho) zwo tea u vha hone kha u bveledza luambo, u guda u nwala kha u dhiphina na kha u guda nga ha shango.

Mvelelo ya u guda ya 4: U nwala

Mugudi u kona u nwala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho:

Kha Vhuimo ha Fhasi vhagudi vha shuma vho livha kha heyi Mvelelo. Vha guda uri u nwala hu hwala zwine zwa ambwa, na uri vhone vhaṅe vha vhaṅwali vha zwine zwa ambwa. Vha bveledza zwickili zwa muṅwalo, u kona u rekhoda mihumbulo yavho na u itela uri vhone na vhaṅwe vha ḍo kona u zwi vhala. Vha guda u shumisa nzulele sa mupeleṭo na nzudzanyo ya maipfi u ita uri muṅwalo wavho u pḥalese kha vhaṅwe. Vha guda uri u nwala ndi maitele ane a katela u nwala ha u ranga, u vetaveta, u vusuludza, u vhalulula na u aṅadza.

Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ṅea muhumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ṅea muhumbulo, na u swikela maitete na u shumisa mafhungo kha u guda:

Vhutsila ho gavhiwaho kha heyi mvelelo ndi tshipiḍa tsha zwiteṅwa zwoṅhe zwa u guda luambo. Muhumbulo muhulwane wa uri izwi zwi dzhiwe sa mvelelo dzo fhambanyiswaho na dziṅwe ndi u itela u sumbedza zwa ndeme kha u bvedza luambo u buḍekanya na Kharikhuḷamu yoṅhe. Nyambo dzi nga ṅaluswa sa Sia ḷa u guda ḷa u thoma: dzi ita uri vhagudi vha vhe na vhukoni ha u guda dziṅwe thero dzoṅhe. Ngauralo vhadededzi vho tea u ya phanḍa na u bvedza, u khwaṅhisa na u pfumbisa tshumiswa dza luambo dza u humbula na u ṅea muhumbulo. Hezwi a zwo ngo tea u itwa zwi zwoṅhe-vhagudi vho tea u shumisa vhutsila uvhu kha masia oṅhe a u guda.

Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumisele.

Mugudi u kona u shumisa mibvumo , maipfi na girama ya luambo kha u sika na u ṅalutshedzela mafhungo:

Vhagudi vha ḍo thoma u guda uri luambo lu shumiswa hani. Vha ḍo thoma u bvedzisa luambo lwo kovhekanywaho kha u amba nga ha luambo (meta language). Tsumbo , vha shumisa matheme a ngaho ‘muungo,’ ‘tshipiḍa tsha ipfi’ ,’ipfi’, ‘fhungo’ na ‘tshiawelo.’ Hezwi zwi ḍo vha thusa kha u haseledza na u humbula nga ha izwo zwithu uri maipfi a peleṅiwa hani na uri fhungo tswititi ḷi vhumbiwa na u khethekanywa hani.

Maimo a Asesimennde na maṅwalwa

Kha zwipiḍa zwi tevhelaho, Maimo a Asesimennde a mvelelo iṅwe na inwe a ḍo ṅewa kha gireidi nga gireidi. Mathomoni a gireidi iṅwe na iṅwe, ho ṅewa tsumbo dza maṅwalwa ane a fanela u shumiswa kha luambo lwo ṅanganelanaho. Hedzi a si dzone tsumbo dzi dzoṅhe. Vha nga engedza kha idzi nga u nanga tsumbo dziṅwe na dziṅwe dzi wanalaho na maṅwalwa o teaho

Vhadededzi vha tea u elelwa uri a si vhagudi vhoṅhe vho gudaho Gereidi R. Zwitea, vhutsila na dzi ṅḍila zwi fanela u funzwa na u khwaṅhisedzwa kha Gereid ya 1.

MAIMO A ASESIMENDE NA MAÑWALWA A GIREIDI YA R

Gireidi ya R

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetshelo (kanzhi zwi vha zwi tshi khou tou tambywa hu tshi katelwa na khorasi hune vhagudi vha shela mulenzhe khadzo)
- Nyaluwo ya ndaela dzi konḁaho
- Ṱhalutshedzo dzi sa konḁiho
- U dovhola u vhala
- Zwidade
- Nyimbo
- Mitambo

U vhona/U ñwala:

- Nganetshelo dzi re na zwifanyiso na bugu dzi re na Ṱhoho dzi sa konḁiho; Khanganyiso ya zwifanyiso; zwinepe
- Khungedzelo dzo ḁowealeho na dziphosiṱara
- Zwifanyiso

Midia Nnzhi:

- TV
- Dzifilimu dza vhana

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u diphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa nga vhuronwane musi hu tshi vhudzisiwa mbudziso, ndaela, ndivhadzo, vha fhindula nga ndila yo teaho.
- Sumbedza u thetshelesa ho fanelaho nga u thetshelesa hu si na u thithisa, u sumbedza u thonifha muambi, na u amba nga u sielisana.
- Thetshelesa manwalwa a orala nga u diphina (nyimbo dzi sa kondiho, zwidade, zwirendo zwipufhi na nganetsshelo), na u sumba u pfesesa:
 - tamba zwipida zwiwe zwa tshitori, nyimbo kana pfanapheledzo;
 - dzhenela khorasi nga tshifhinga tsho teaho;
 - ola tshifanyiso tsha nganetsshelo tsha luimbo, kana zwidade;
 - dzhiela nzhele zwidodombedzwa na u nea mulaedza muhulwane kha linwalwa la orala;
 - vhea zwifanyiso nga kutevhekanele kwone.
- Bvedza tshenzhemo ya mibvumo
 - u vhona uri maipfi o vhumbwa nga mibvumo;
 - u vhona phambano vhukati ha mibvumo yo fhambanaho, nga maanda mathomoni na magumoni a maipfi;
 - u khethekanya manwalwa a u amba nga maipfi o di imelaho nga othe (u shumisa maipfi a dungo lithihi u thoma);
 - u khethekanya maipfi a madungo manzhi nga madungo, (tsumbo: ba-na-na) a tshi shumisa u vhanda zwanza na u lidza ngoma;
 - u vhona miwe mibvumo ya pfanapheledzo kha zwidade.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u dāvhidzana e na vhuḍifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga ha muḵa na dzikhonani.
- Shumisa luambo lwa khumbulelwa kha u ḍimvumvusa (tsumbo u sika maipfi a re na pfanapheledzo).
- Vhudzisa mbudziso musi mugudi a sa pfesesi kana a tshi ḵoḵa ḵhalutshedzo, uri a kone u fhindula mbudziso dze a vhudziswa.
- Bula vhuḍipfi hawe na vhuḍipfi ha vhatu vha u humbulelwa.
- Imba nyimbo dzi sa konḍiho na zwidade.
- Ḽalusa zwiḵaluli zwo fhambanaho zwa zwithu/ (tsumbo, muvhala, labi).
- Shela mulenzhe hune ha vha na vhuḍifulufheli na nyelelo yavhuḍi ya u amba zwigwadani.
- Fhirisela mulaedza phanḍa.
- Sumbedza vhuḍipfi musi a tshi amba na vhanwe.
- Humbula nga ha tshenzhemo yawe.
- Ḽalutshedza nganetshelo dza vhone vhanwe na u anetshela nganetshelo dza vhanwe a tshi shumisa maipfi awe.
- Edzisela nḍila dzo fhambanaho na maitete a u amba (tsumbo, u dāvhidzana nga luḵingo).

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa u ri a wane mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuqi, mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi :

- Sedzulusa zwifanyiso nga ndila ya vhusedzi a kona u amba nga zwine a vhona na u tshenzhela:
 - topola tshifanyiso kana nyolo kha zwithu zwinzhi zwine zwa vha tsini natsho;
 - u pfesesa muanetshelo wa zwifanyiso;
 - vhambedza zwifanyiso na maipfi;
 - shumisa nyolo u pfesesa dziṭhoho dzi sa kondiho kha dzibugu dza nganetshelo;
 - sedzulusa nga vhusedzi kha zwifanyiso u vhona zwithu zwo ḍowealeho na tshenzhemo.
- Vhala nga u edzisela:
 - u fara bugu nga ndila yone yo yela nṭha, u vula masiatari nga ndila yone, u vula masiatari nga ndila yo teaho na u sedza maipfi na zwifanyiso a pfesesa vhushaka vhukati na u shumisa zwifanyiso na u sika mihumbulo;
 - u fhambanya zwifanyiso na maipfi o ganḍisiwaho (tsumbo, nga u sumba maipfi u fhirisa u sumba zwifanyiso musi a tshi vhala).
- Bveledza zwine zwa ambwa nga mafhungo
 - pfesesa ndivho ya khandiso-hezwi zwi amba uri maipfi o ganḍisiwaho a na zwine a amba (tsumbo, uri ipfi lo nwalwaho li nga sumba dzina lawe);
 - vhala zwigwadani na mudededzi;
 - ita ṭhumo kha tshenzhemo ya ene muṅe musi a tshi khou vhala na mudededzi, u talela TV kana zwifanyiso;
 - ṭalusa na u nea mihumbulo ya vhatambi ngomu kha nganetshelo kana mbekanyamushumo dza TV.
- Thoma u vhona na u ita zwine maḷedere a maipfi a amba:
 - u thoma u vhona uri maipfi o nwalwaho a imela maipfi a ambwaho.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḏi, mvelele na u nyanyulea kha maḥwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḏivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala na u pfesesa maipfi ane a shumisiwa kanzhi sa dzina ḵawe na muḥwalo u ngaho ipfi IMA fhethu zwo ḥwalwaho vhuponi. (tsumbo, IMA, madzina a zwiḵaraḵa):
 - vhala bugu dza zwifanyiso zwa dziḥoho dzi sa konḏi kana mafhungo.
- Thoma u bvedza vhuḏivhi ha mibvumo:
 - u kona u vhona pfalandoḥthe ya u thoma na miungo ya pfalandoḥthe;
 - u kona u vhona na u vhidza maḵedere o ḏowealeaho alifabete sa ḵedere ḵine dzina ḵawe ḵa thoma ngaḵo;
 - u kona u vhona maḥwe maipfi a pfanapheledzo dzi no fana kha mibvumo.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 4

U NŴALA

Mugudi u kona u nŵala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa nḁivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita ḁiedza ḁa u nŵala
 - u sika na u shumisa zwifanyiso u pfukhisela milaedza sa tshipiḁa tsha u thoma kha u vhalu hawe;
 - u sika maḁedere nga nḁila dzo fhambanaho (tsumbo, nga u shumisa muvhili wawe u sumbedza tshivhumbeo, u nŵala kha muḁavha);
 - u pfesesa uri u nŵala na u ola zwo fhambana;
 - u nŵala na u vhudzisa vhaḁwe uri vha ḁee zwine zwa ambwa nga zwo nŵalwaho;
 - u amba nga ha u nŵala na u ola hawe;
 - u edzisela u nŵala hu re na nḁivho (tsumbo, mulaedza wa luḁingo, mutevhe wa zwine zwa fanela u rengwa);
 - u shumisa maḁedere a ḁivheaho na dzinomboro (kana u anganya) u imela luambo lwo nŵalwaho, zwiuhuluhulu maḁedere a no bva kha dzina na vhukale hawe;
 - u vhalu muḁwalo wawe u no khou bvela phanda musi o humbelwa u ita zwenezwo;
 - u sumbedza u lingedza hawe ha u nŵala, na u thoma u vha na nḁivho ya mabuḁo (tsumbo: u thoma kha tsha monde uya kha tshauḁa, u bva fhasi u tshi ya nḁha);
 - u kopa muḁwalo u no bva kha vhupo (tsumbo: madzina a re kha tshumiswa dza hayani, khungedzelo);
 - u lingedza nḁila dza u nŵala dzo ḁowealeho, a tshi shumisa maḁedere ane a a ḁivha (tsumbo, kha mitevhe, milaedza na marifhi);
 - shumisa tshumiswa dzi ngaho khirayoni na dzipenisela.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U ŊEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u Ŋea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u bveledza zwiteŋwa:
 - u sumbedza u bvelela ha ḡivho ya zwiteŋwa zwa vhunzhi, muelo, tshivhumbeo, mabuḡo, muvhala, luvhilo, tshifhinga, vhukale, mutevhe.
- Shumisa luambo kha u humbula na Ŋea muhumbulo:
 - u topola na u ḡalusa zwi fanaho na zwi sa fani;
 - vhambedza zwithu zwi tshimbilaho zwoḡhe na u vhambedza zwithu zwo fhambanaho;
 - u vhekanya zwithu (tsumbo, u vhea zwitambiswa zwoḡhe bogisini, dzibugú kha vhurála, khirayoni kha dzithini);
 - sumbedza zwipiḡa u bva kha muvhili woḡhe. (tsumbo, zwipiḡa zwa muvhili).
- Shumisa luambo kha u ḡoḡisisa:
 - u vhudzisa mbudziso na u ḡoḡisisa ḡhalutshedzo;
 - u fha ḡhalutshedzo na u Ŋea thasululo;
 - u tandulula na u fhedza khanganyiso.
- Ita mafhungo:
 - u topola mafhungo o khethwaho u bva kha ḡhalutshedzo.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 6

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na ṭalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ðivha izwi musu mugudi a tshi:

- Sumbedza vhushaka vhukati ha maḽere na miungo:
 - u vhona uri maipfi o fhatwa nga miungo;
 - u vhona mibvumo mathomoni a maḽwe maipfi;
 - u fhandekanya maipfi maambwa a madungo manzhi nga madungo (tsumbo: vha nga vhandelela kana u lidza ngoma u sumbedza madungo) sa kha ipfi ('tshi-ko-lo').
- Shuma na maipfi:
 - kha nyambo dza vharema, ri kona u fhambanya vhukati ha thangi mudzi wa ipfi sa kha 'tshi- kolo';
 - tshigwada tsha maipfi, tsumbo: maipfi a pfanapheledzo kha English na Afrikaans, maipfi a re na thangi nthihi tsumbo: murathu. Mukomana;
 - u topola ipfi, ḽere na tshikhala nga u tou ḽwala.
- Shuma na mafhungo:
 - u amba nga ha mihumbulo nga u shumisa ṭalutshedzo na maipfi a no sumba u ita.
- Shuma na maḽwalwa:
 - u amba nga ha mafhungo (tsumbo: nganetshelelo) nga u shumisa maipfi a ngaho 'mathomo',- 'mutumbu' na 'magumo'.
- Shumisa luambo kha u tanganya:
 - u shumisa luambo u sumbedza maitele avhuḽi a matshilisano (tsumbo: ndi humbela);
 - u kona u vhona tshanduko ya muhumbulo wo ðiswaho nga u shandula thoni ya ipfi.
- Shumisa 'luambo lwa u amba nga luambo'(tsumbo: 'mubvumo', 'ipfi', 'ḽere', 'pfanapheledzo',- mafhambanyi, 'vhukati' na 'mafheloni').

MAIMO A ASESIMENDE NA MAÑWALWA A GIREIDI YA 1

Gireidi ya 1

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetshelo (tsumbo, nganetshelo dzi sa konḁi, ngano dza phukha)
- Ndaela dzi no aluwa dzi tshi konḁa
- U dovholola ha zwiwo
- Nyimbo
- Zwidade
- Zwirendo
- Mitambo

Zwi vhonehaho/Ñwalwaho

- Nganetshelo dzi sa konḁiho
- Mitevhe (tsumbo mutevhe wa zwine zwa tea u rengwa)
- Ndaela (tsumbo u fhaḁa bufho ḁa mabambiri)
- ṽhalutshedzo dzi sa konḁiho
- Mañwalwa a mafhungo a sa konḁiho (tsumbo: dzibugu dza zwivhumbeo, dziphukha, khumba dza lwanzhe)
- Mbalo dzi sa konḁiho (dza metse)
- Zwirendo
- Mitambo (mitambo ya dzibodo)
- Bugu dza zwifanyiso
- Zwifanyiso zwa khanganyiso (tsumbo: *"I spied books, "Where's Wally"*)
- Tshati yo leludzwaho
- Bugu dzine wa sedza zwiñwe khadzo sa bugu ya ṽhalusamaipfi

Midia Nzhi:

- TV
- Dzifilimu dza vhana
- Dzividio, CD-Roms na inthanete (hune ya vha hone)

Tshenzhemo:

- Vhadededzi vha tea u humbula uri a si vhagudi vhoḁhe vho itaho Gireidi R
- Zwiteñwa, vhutsila na ḁila dza Gireidi R dzi tea u funzwa na u khwaḁhisedzwa kha Gireidi 1

Gireidi ya 2

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- U anetshela (nganetshelo, ngano dza mahosi)
- Ndaela dzi no aluwa dzi tshi konḡa
- Mitevhe
- U dovholola ha zwiwo
- Muḡalutshedzo
- U ambedzana na u haseledza
- Pfanapheledzo
- Nyimbo
- Zwirendo
- Zwikhodo
- Mitambo
- Theiphi dza u thetshesela (tsumbo: zwiḡori zwa radioni)
- Khungedzelo dzo ḡoweleaho
- Dzithai na miswaswo

U vhonala/u ḡwala:

- Dzibugu (dzi ambaho nga vhungoho na dza miswaswo)
- Dzindaela
- Tsumbatshifhinga
- U ramba
- Garaḡa dza u lumelisa
- Dzitshati
- Dzigirafu
- Khanganyisa dza maipfi
- Zwinepe
- Zwifanyiso zwa kha magazini na khungedzelo

Midia Nnzhi:

- TV
- Dzifilimu dza vhana
- Khungedzelo dzi sa konḡiho dza TV
- Dzividio, CD-Roms na inthanete (hune ya vha hone)

Gireidi ya 3

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- U anetshela (nganetshelo, ngano dza mahosi)
- Nyaluwo ya ndaela dza u konḁa
- Mitevhe
- Ndovhololo ya zwiwo
- Ṱhalutshedzo
- Nyambedzano
- Nyimbo
- Zwirendo
- mitambo
- Dzithai na miswaswo
- Khasho dza radioni (nganetshelo, dzinḁivhadzo, mafhungo, mutsho, dziinthaviwu)

U ñwala na u vhona:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini)
- Dzigurannḁa
- Bugu dza u sedza mafhungo khadzo (tsumbo: Ṱhalusamaipfi.dziinsaikilopedia dza vhana, bugupfarwa dza mañwe masia a u guda)
- Zwi re ngomu na tumbamafhungo
- Tsedzuluso dzi sa konḁi dza dzibugu
- Ngavhela
- Dzikhungeledzo
- Dzifomo dza u ḁadza, (sa tsumbo, dza miṰaṰisano)
- Dzidayari
- Dzimamazini
- Dzikhomiki
- Zwifanyiso
- Mimapa
- Zwinepe
- Nyolo dza thevhekano dza zwithu
- Nyolo dza muhumbulo

Midia Nzhi:

- TV
- Dzifilimu
- Khungedzelo dza TV
- Dzividio
- CD-Roms na inthanete (hune ya vha hone)

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u diphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa nga vhuronwane ndaela na ndivhadzo a fhindula nga ndila yo teaho.

- Sumbedza maitete a u thetshelesa hu si na u thithiswa; u sumbedza thonifho ya muambi, u amba nga u tou sielisana, u vhudzisa mbudziso uri vha kone u wana thalutshedzo.

- Thetshelesa muhumbulo muhulwane, wana zwidombedzwa zwa nganetshelo:
 - thetshelesa na u sumba u pfesesa nganetshelo thukhu, mitevhetsinde, zwirendo na nyimbo dzi no bva kha mvelele dzo fhambanaho nga u u diphina;
 - thetshelesa muhumbulo muhulwane na zwidombedzwa zwihulwane zwa nganetshelo;
 - tamba zwipiqa zwa nganetshelo, luimbo kana raimi zwidade;
 - u dzhenelela kha u imba dzikhorasi;
 - ola tshifanyiso tsha nganetshelo na u nwala maipfi matuku nga hayo;
 - vhea zwifanyiso kha u tevhekana ho teaho na u vhambedza madzina na zwifanyiso;
 - fhindula mbudziso dzi re khagala nga ha nganetshelo;
 - nea vhudipfi nga ha nganetshelo;
 - davhidzanela murahu u tevhekana ha mihumbulo.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri qivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa nga vhuronwane tshifhinga tshilapfu (hu na u engedzwa ha tshiimo tsha u thetshelesa) na u tevhela nqila dza mutevhekano wo lapfisiwaho.
- Sumbedza vhuqifari ho teaho ha u thetshelesa nga u thonifha muambi, u sielisana musi vha tshi khou amba, u vhudzisa mbudziso dza u toda u pfesesa na u ita manweledzo kana u bvisa mihumbulo kha zwe vha pfa arali zwo tea.
- Thetshelesa a tshi khou diphina nga nganetshelo, zwiendo, nyimbo na manwe manwalwa a orala a tshi khou sumbedza u pfesesa nga u:
 - thetshelesa thoho ya mafhungo kana muhumbulo muhulwane;
 - thetshelesa uri vha wane zwidodombedzwa;
 - humbulela zwine zwa do bvelela;
 - davhidzana nga u tevhkana ha zwithu kana mihumbulo i re kha linwalwa;
 - fhindula mbudziso nga ha mafhungo a orala;
 - bvisa vhuqipfi nga mafhungo a orala vha tshi khou fha zwiitisi;
 - shuma zwiitisi na mvelele kha mafhungo a orala.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri qivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa nga vhuronwane (hu na u engedzwa ha tshiimo tsha u thetshelesa) na u sumbedza u tevhedza ndaela dzo vhalaho dzo teaho murele wavho.
- Sumbedza vhuqifari ho teaho ha u thetshelesa nga u thonifha muambi, u sielisana musi vha tshi amba, u vhudzisa mbudziso dza u toda u pfesesa na u ita manweledzo kana u bvisa mihumbulo kha zwe vha pfa.
- Vhona na u sumbedza thonifho na phambano kha nyambo dzo fhambanaho.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 1 (i ya phanda)

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshesela uri a wane mafhungo, u diphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshesela na u diphina nga dzithai na miswaswo nga u nyanyulea nga ndila yone.
- Thetshesela milaedza na u i fhirisela phanda zwavhuḏi.
- Bveledza tshenzhemo ya mibvumo
 - fhambanya vhukati ha mibvumo zwihuluhulu i re mathomoni a fhungo;
 - u topola maipfi a re na pfanapheledzo kha zwidade na dzinyimbo.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Thetshelesa na u ñiphiña nga dzithai na miswaswo nga u fhindula nga ñdila yo teaho.
- Thetshelesa tshiambi tshine a si tshi vhone (tsumbo: kha luñingo) na u fhindula mbudziso na dzindaela.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Thetshelesa vha tshi khou ñiphiña nga nganetshelo, zwirendo, nyimbo na mañwe mañwalwa a orala vha tshi khou sumbedza u pfesesa nga u:
 - thetshelesa ñhoho ya mafhungo kana muhumbulo muhulwane;
 - thetshelesa uri vha wane zwidodombedzwa
 - humbulela zwine zwa ño bvelela;
 - davhidzana nga u tevhekana ha zwithu kana mihumbulo i re kha ñinwalwa;
 - fhindula mbudziso dza mafhungo a orala;
 - bvisa vhuñipfi kha mafhungo a orala a tshi khou fha zwiitisi;
 - shumisa zwiitisi na mvelele kha mafhungo a orala;
 - ola zwifanyiso u itela u pfesesa mafhungo a orala, na u a ñwala nga maipfi a ene muñe.
- Thetshelesa na u ñiphiña nga dzithai na miswaswo nga u fhindula nga ñdila yo teaho.
- Thetshelesa tshiambi tshine a si tshi vhone (radio, inthakhomo na zwiñwe) na u fhindula mbudziso na dzindaela.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḍifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga tshenzhemo ya ene muḅe, vhuḍipfi na mafhungo.
- Shumisa luambo lwa muhumbulo kha u ḍimvumvusa.
- Dzhenelela kha u haseledza kha zwigwada, u tshintshana, u vhudzisa mbudziso na u sumbedza u ḥonifha vhuḍifhinduleli na vhuḍipfi ha vhaḅwe vhane a khou shumisa luambo navho:
 - ita muvhigo o imela tshigwada;
 - dzhenelela kha u haseledza kha zwigwada, u tshintshana, bvisela khagala mihumbulo a tshi shumisa maipfi na ḥalutshedzo kana u sumbedzela;
 - fhindula mbudziso dzo vhudzisiwaho nga vthathshelesi.
- Amba nga ha mihumbulo a tshi shumisa ḥalutshedzo na maipfi a no sumba nyito.
- Imba, u dekesha, u tshinela na u edzisela nyimbo, zwirendo na zwidade.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga ha tshenzhemo dza ene muḁe vhuḁipfi na mafhungo.
- Shumisa luambo lwa khumbulelwa kha u ḁi mvumvusa (tsumbo: kha u amba miswaswo na dzithai, u tamba mitambo ya maipfi na u ḁiitela pfanapheledzo).
- Vhudzisa mbudziso dzo teaho nga u sielisana.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga tshenzhemo ye a ḁangana nayo vhutshiloni, mafhungo, na mihumbulo na vhuḁipfi.
 - Shumisa luambo lwa khumbulelwa kha u ḁimvumvusa (tsumbo: u swaswa, u ḁwala zwirendo zwa ene muḁe na u shumisa luambo lwa khoudu).
 - Sielisa na vha tshi khou vhudzisa mbudziso dzo teaho.
-
- Sika na u amba nganetshelo dzi sa konḁiho dzi re na mathomo, mutumbu na magumo, a tshi shumisa luambo lwa u ḁalutshedza, ngeno a sa dovhoholi.
 - Shumisa vhuḁinyanyuli ho fhambanaho na nyambangamiraḁo musi a tshi khou anetshela nganetshelo.
-
- Shela mulenzhe kha u ambedzana kilasini na kha zwigwada:
 - u sika thero dza nyambedzano dza zwigwada;
 - u ḁa na mihumbulo na u i ḁalutshedza;
 - u sumba u pfela vhaḁwe vhuḁungu a tshi sedza pfanelo na vhuḁipfi havho;
 - u fha ripoto ya mushumo wa tshigwada;
 - u vhudzisa mbudziso u itela u pfesesa mafhungo.
 - Shela mulenzhe kha nyambedzano ya kilasi:
 - thoma ḁohohu ya mafhungo kha nyambedzano ya tshigwada;
 - fha mihumbulo ine ya humbudza kana a ḁalutshedza nga ha mihumbulo;
 - sumbedza vhuḁipfi na u pfela vhuḁungu na u ḁhonifha vhuḁipfi na pfanelo dza vhaḁwe;
 - ita manweledzo a mushumo wa tshigwada.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanda)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḍifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shela mulenzhe kha nyambedzano dza kilasi na dza tshigwada:
 - nga u shandulana, u vhudzisa mbudziso na u sumbedza vhuḍipfi kha vhaḥwe vhatu;
 - u ḥea muvhigo a tshi imela tshigwada;
 - fhindula mbudziso dza vhatsheshelesi.
- Shumisa luambo nga ḥḍila yone u itela zwithu zwo fhambanaho:
 - u inthavuwa mueni kilasini;
 - u tamba maimo o randelwaho sa u thoma vhukonani;
 - u shandukisa khalo.
- Fhirisela milaedza phanda.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- u vhudzisa mbudziso na u fha ḑhalutshedzo dza phindulo dzadzo;
 - u fha muvhigo u fhaḑaho wa zwo bvelelaho.
- ḑa na mihumbulo ya u thasulula thaidzo.
- Shumisa luambo lwo teaho kha nḑivho dzo fhambanaho (tsumbo: u humbela pfarelo na u ramba) kha vhathu vho fhambanaho (u inthaviwa vhathu na na u tamba mitambo ya u edziselwa).
- Shumisa thoni na vhuhulu ha ipfi, tsumbo: u amba nga u hevhedza na muḑwe mugudi kilasini na u ambela nḑha musi e kha mitambo na vhaḑwe.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhudzisa vhathu mbudziso u itela u pfesesa mafhungo. U fhindula mbudziso na u fha mbuno dza dziphindulo:
- fha mivhigo i ḑuḑuwedzaho vhaḑwe.
- Inthavuwa vhathu hu re na nḑivho.
- Ita mikumedzo ya orala (tsumbo: nga ha thero yo ḑekedzwaho, nga ha dziinthavuwu dzo itwaho, u fha ripoto ya nyendo dza pfunzo):
- nga thuso na vhulivhisi vhu bvaho kha mudededzi, u bveledza nḑila dza vhulivhisi dza kilasi uri hu vhe na mukumedzo wavhuḑi;
 - ḑalutshedza zwine a tea u kumedza zwone na uri hani;
 - shumisa thusedzi dzi vhonealaho u imela mukumedzo wa orala;
 - shumisa maitele a u dzhenisa vhathetshelesi kha u thetshelesa, tsumbo: u ḑangayisa maḑo u shandula kushumisele kwa ipfi na vhuhulu ha u pfala ha ipfi/volumu;
 - dzhenisa mugudi kha nyambedzano sa vhutsila ha matshilisano.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanda)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḍifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ḍihumbudza tshenzhemo dza vhuṅe nga ṅila ye zwiwo zwa itea ngayo.
- Toolola nganetshelo pfufhi dzine a dzi ḍivha dzine dza vha na mathomo, mutumbu na magumo, u shumisa zwifanyiso kha u thusedza.
- Shumisa luambo nga ṅila yone kha mishumo yo fhambanaho na vhathu vho fhambanaho:
 - kona u edzisela zwithu zwo teaho (sa tsumbo; nṅḍu ya u ṅambela, u ya banngani, u thoma vhukonani vhuswa na zwiṅwe);
 - shumisa khalo dzo fhambanaho zwi tshi ya nga nzulele ya zwithu.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

(A hu na na maimo a asesimennde kha mvelelo ya u guda iyi kha gereidi)

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

(A hu na na maimo a asesimennde kha mvelelo ya u guda iyi kha gereidi)

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa u ri a wane mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḍi mvelele na u nyanyulea kha maḥwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa zwithu zwine a zwi vhona kha u bveledza mulaedza:
 - humbulela nga u tou vhona gwati la bugu uri nganetshelo i khou amba nga ha mini;
 - shumisa nyolo kha u wana mulaedza wa nganetshelo a kona u ḥalutshedza nga u tou sedza zwifanyiso;
 - u ḥalutshedza mbekanya dzo leludzwaho na girafu ya zwifanyiso zwine zwa wanala kha khandiso, midia, na khungedzelo (sa tsumbo: khalenda na mbekanyamushumo, phosiḥa dza HIV/Aids, na u sa tshikafhadza mupo (u sa laḥa tshika hoḥe-hoḥe).
- Sumbedza kuvhalele:
 - u farela bugu nḥa musi muthu a tshi vhala;
 - u vula masiatari a bugu zwavhuḍi;
 - u lavhelesa maipfi na zwifanyiso;
 - u shumisa zwifanyiso u vhumba mihumbulo.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri qivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa zwi vhonealaho u ita zwine zwa amba:
 - humbulela nga gwati la bugu uri bugu i nga vha i tshi khou amba nga mini;
 - vhushaka ha zwi humbulelwa, midia dza u n'wala na khungedzelo;
 - ▶ fha thalutshedzo ya muhumbulo muhulwane;
 - ▶ wana ndivho, vhuthetshelesi, na ndivho hune ya do wanala hone,
 - u fha muhumbulo wa vhuṅe nga ha zwo n'walwaho na zwa dziṅwe dzimidia.

- Fha zwine zwa ambwa nga mafhungo o n'walwaho
 - vhala nganetshelo nga vhone vhaṅe kana na mudededzi a:
 - ▶ thalutshedza mihumbulo mihulwane,
 - ▶ topola mihumbulo mihulwane (sa tsumbo: vhaanewa vhahuwane, u tevhekana ha zwiwo, nzulele na zwiṅwe),
 - ▶ wana a dovhe a thalutshedze ndeme dza mvelele kha nganetshelo,
 - ▶ wana vhushaka vhuṅe ha zwiitisi na zwo bvelelaho (ndi ngani hu na zwiṅwe zwine zwa khou bvelela kha nganetshelo),
 - ▶ fha magumo,
 - ▶ sumbedza arali vho takalela nganetshelo kana hai, nahone ndi ngani,
 - vhala ndaela dzi sa konḡiho kilasini;
 - vhala maṅwalwa a re kha vhuimo ha u konḡanyana (bugu dza zwi sa tendeiho, ndaela dzi sa konḡiho, u ramba na garaṅa dza u lumelisa, na khanganyiso dza maipfi, na zwiṅwe);

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri qivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa zwithusedzi zwa u vhone u ita zwine zwa amba na u:
 - vhala maṅwalwa a girafu sa zwifanyiso, zwinepe, mimapa, dzitshati na u:
 - ▶ thalutshedza nga u tou amba kana nga u tou n'wala ndivho na zwine vha khou amba zwone,
 - ▶ shumisa mafhungo nga ndila dzo teaho, (tsumbo: mapa wa mabuḡo a fhethu),
 - ▶ pima tshihumbulelwa zwi tshi ya nga zwithu, tshivhumbeo na mbonalo.

- Fha thalutshedzo ya liṅwalwa lo n'walwaho:
 - amba nga nganetshelo kana tshirendo tsho vha tshi vhala vhone vhaṅe, vha sumbedza u pfesesa nga u fhindula mbudziso dzi kwamaho;
 - ▶ muhumbulo muhulwane,
 - ▶ zwidodombedzwa zwiṅwalwane sa vhaanewa vhahulwane, u tevhekana ha zwiwo, nzulele, na ndeme dza mvelele,
 - ▶ vhushaka ha zwiitisi na mvelele,
 - ▶ magumo (tsumbo: Nganetshelo iyi i ri funza nga mini?),
 - ▶ u funa nganetshelo kana hai, vha fha na zwiitisi,
 - u vhala ndaela dzine dza kwama zwine vha zwi takalela kha vhutshilo havho na zwine vha zwi ṅḡa;
 - u vhala maṅwalwa o vhalaho kha vhuimo vhu konḡahonyana sa bugu dza fikishini na dzi, si fikishini, zwi re ngomu na tsumbamafhungo.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3
(i ya phanda)

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa u ri a wane mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḍi mvelele na u nyanyulea kha maḥwalwa

- Kona u sika zwine zwa ambwa nga mafhungo:
 - vhala nganetshelo na mudededzi na u;
 - ▶ a mbedzana nga ha muhumbulo muhulwane;
 - ▶ u topola zwidombedzwa (tsumbo: vhabvumbedzwa, mutevhekano wa zwiwo, fhethuvhupo);
 - ▶ u amba uri o takalela nganetshelo na uri ndi ngani.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Wana a dovha a fha ðhalutshedzo ya mañedere na maipfi kha mañwalwa malapfu.
- Thoma na u sika vhupfesesei ha maipfi kha mañwalwa malapfu:
 - u vhala hu re na u elela na nga u ðavhanya hu engedzeaho;
 - u vhalela nðha na u shumisa mubulo wo fanelaho na u shumisa mutsiko wo teaho;
 - u shumisa mibvumo na dziñwe nðila dza u kona u vhona maipfi na vhutsila ha u kala kupfesele sa mibvumo, lusevheñi lwa mafhungo, na u bvumba u itela u pfesesa mafhungo;
 - u shumisa nðila dza u ñi khakhulula sa u vhala , u awela, u ita nðowenðowe ya ipfi musi a saathu u ñi bula.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thoma mañwalwa nga ene muñe, na u shumisa nðila dza u bvisa ðhalutshedzo:
 - u vhala mafhungo o ñiwaliwaho zwavhuñi nga u tou elela hu re na u pfesesa:
 - ▶ u bula maipfi vha tshi khou khwinisa u elela musi vha tshi khou vhalela nðha,
 - ▶ u vhalela nðha hu na vhuñinyanyuli, vha tshi khou ombedzela nga nðila yo teaho, u awela na khalo,
 - ▶ u shumisa vhutsila ha u vhona na u pfesesa u vhala mafhungo a songo ðowealeho tsumbo, miungo, thusedzi dza u pfa zwi re ngomu, na u bvumba,
 - ▶ u shumisa tshivhalo tsha u lavhelesa na ngona dza u vhala musi a tshi khou vhala (tsumbo: u vhalulula, u vhala vha tshi ya phanða, u awela, na u ita nðowenðowe ya maipfi a muñe phanða ha musi a tshi bulela ipfi nðha.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa u ri a wane mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḁi mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thoma maḁedere na maipfi na u fhaḁa zwine zwa ambwa nga mañwalwa:
 - u vhala matheriala dzo ḁwalwaho dzi sa konḁi (madzina, nganetshelo, na zwiñwe) hu na ḁivho dzo fhambanaho;
 - u vhala muñwalo wawe ene muḁe na muñwalo wa vhagudi nae kilasini;
 - u shumisa mibvumo na vhutsila ha u vhona maipfi u kona u vhona maipfi maswa na a songo ḁowealeho;
 - zwi re kha mafhungo (tsumbo: zwi vhonehalo sa tshivhumbeo tsha maipfi na phetheni dza maḁedere, u ḁalukanya zwifanyiso, muḁalukanyo wa zwi re mafhungoni, na vhushaka ha mibvumo ya maipfi);
 - u shumisa vhutsila kana vhukoni ha u ḁivha maipfi; mafhungoni (tsumbo: vhutsila ha u kona u vhona ipfi a ḁi ḁivha vhutsila ha u kona u ḁivha ipfi musi a tshi khou ḁi vhona lwa u thoma kana ḁe a vha o no ḁi vhona (sa tsumbo: zwithu zwine a nga zwi vhona zwa vha thusa u humbula , sa tshivhumbeo tsha ipfi, dziphetheni dza maḁedere, zwifanyiso, mafhungo, mibvumo, vhushaka ha maḁedere.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza u limuwa mibvumo.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Khwaḑhisa nḑivho ya mibvumo ya maipfi
 - u kona u vhona uri mubvumo muthihi u nga peletwa nga nḑila dzo fhambanaho;
 - u kona u vhona uri mupeleḑo muthihi u nga imela mibvumo yo fhambanaho.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanḁa)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa u ri a wane mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḁi mvelele na u nyanyulea kha maḁwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza vhuḁivhi ha mibvumo:
 - u vhona na u bula maḁḁere a aḁifabete;
 - u pfesesa phambano vhukati ha madzina a maḁḁere na mibvumo ya maḁḁere;
 - u khethekanya maipfi a sa konḁi a phetheni VCV kha mibvumo ya u thoma na u ita uri madungo a u fhedza a vhe na pfanapheledzo.
- Vhalela u wana mafhungo na u diphina:
 - u vhala bugu dza zwifanyiso zwa madzina a sa konḁi.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Topola mibvumo ya themba dza mutanganelo wa mañedere mavhili” “th”. “sh” “ph”.
- Vhalela u ñivha mafhungo na u ñiphina:
 - u vhala bugu dza zwifanyiso na nganetshelo dzi sa konñiho dze a tou ñi nangela u sumbedza u takalela nganetshelo dzi bvaho kha mvelele dzo fhambanaho;
 - thoma u shumisa ñhalusamaipfi, u sedza kupelele na ñalutshedzo ya maipfi;
 - vhala mañwalwa o fhambanaho vha tshi khou itela u ñiphina (sa tsumbo: dzimagazini, dzikhomiki, dzibugu dzi si dza fikishini).

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhalela u wana mafhungo na u ñiphina:
 - u nanga bugu dzine a funa, dza mafhungo a vhukuma, na a si a vhukuma, na u kona u amba zwine a zwi funa kana zwine a si zwi fune khadzo;
 - u vhala na u takalela zwo ñwalwaho nga vhañwali vha no bva kha mvelele dzo fhambanaho nga ha maambiwa na vhushaka;
 - u vhala mañwalwa o fhambanaho sa dzikhomiki, dzimagazini, dzigurandña na zwiñwe;
 - u bveledza ñivhaipfi nga u shumisa ñhalusamaipfi na u vha na bugu ya vhuñe ya ñhalusamaipfi;
 - shumisa zwi re ngomu, tsumbamafhungo;
 - ñhoho dza mafhungo, na nomboro dza masiatari dza hune ha vha na mafhungo
 - shumisa vhutsila ha u vhala musi vha tshi khou tamba mitambo;
 - tamba mitambo ya ipfi ine ya shumisa ñdivho yavho ya u vhala, ñivhaipfi ñdivho na vhutsila;
 - sumbedza na u wana zwiko zwa mafhungo sa mirado ya tshitshavha, bugu dza ñaiburari;
 - thoma u sengulusa mafhungo a orala, mafhungo o ñwalwaho na zwa u tou vhona ndeme dza mvelele dza matshiliso, maime na mahumbulelwa (tsumbo: kha khungudzelo, kha tshisibe tsha vhukhopfu, u amba nga ha muthu ane wa tea u amba nae na vhuimo ha vhanna na vhafumakadzi).

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 4

U NŴALA

Mugudi u kona u nŵala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ðivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita ndowedzo dza u rangela vhukoni ha u nŵala:
 - shumisa zwishumiswa sa dzikhirayoni na dzipenisela nga nðila yavhuði;
 - ndowelo ya u sika maðedere na zwikili zwa muñwalo (tsumbo: phatheni, u ola, u tevhedzela, na u kopa maipfi;
 - shumisa maðedere a alifabete zwavhuði.

- Ita mishumo i rangelaho u nŵala:
 - u sika na u shumisa nyolo sa ndivho ya u nŵala;
 - u fhindula mbudziso dzo livhanywaho na tshifanyiso nga u shumisa mafhungo a sa kondiho;
 - u haseledza thero na vhagudi nae (nga vhavhili vhavhili kana nga tshigwada);
 - na u ñea mihumbulo nga zwe vha nŵala.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa maitele a u thoma u ṅwala musi a tshi thoma u ṅwala:
 - shela mulenzhe kha nyito ya nyambedzano ya tshigwada kha u wana mihumbulo na mafhungo a u ṅwala;
 - kovhekana mihumbulo ya u ṅwala na dzikhonani na mudededzi;
 - nanga ṅhoho ya mafhungo nga zwithu zwi re na ndeme.
- Ita tshipiḡa tsha mvetomveto vha tshi shumisa ndivho dzo fhambanaho:
 - u ṅwala mvetomveto kana maṅwalwa mapfufhi kha ṅḡivho dzo fhambanaho:
 - ▶ ita mutevhe sa ya mushumo wa vhege,
 - ▶ maṅwalwa a sa konḡiho a u bula vhuḡipfi sa garaṡa dza u livhuwa na marifhi,
 - ▶ mafhungo a ṅḡivhadzo a sa konḡiho sa dzirisipi,
 - ▶ u ḡihumbudza nga tshenzhemo ya zwiwo zwi kwamaho iwe muṅe,
 - ▶ nganetshelo dzi sa konḡi,
 - ▶ zwirendo na dzinyimbo.
 - ṅwala thero ine ya sumbedza zwi re mafhungoni.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa maitele a u thoma a u ṅwala musi a tshi ṅwala:
 - u shumisa maitele a u thoma a u kuvhanganya mafhungo na u nanga ṅhoho ya mafhungo tsumbo; u amba nga ha ṅhoho, u ṅwala o vhofholowa, u amba na dzikhonani, zwivhumbeo zwi vhonehaho na zwiṅwe);
 - u thoma u pulana zwine vha ṅwala.
- Ita mvetomveto ya tshipiḡa tsha u ṅwala ho livhiwa kha mishumo yo fhambanaho :
 - u nanga tshivhumbeo tsha ḡiṅwalwa uri ḡi kone u fusha ṅḡivho na vhathetshelesi (tsumbo: u ṅwala kha dayari vhuḡipfi hawe nga ha tshiwo);
 - u ṅwala maṅwalwa mapfufhi e a nangiwa kha mishumo yo fhambanaho (tsumbo: phara nthihi kana mbili dzinganetshelo, tzedzuluso i sa konḡiho ya dzibugu, dzirisipi, marifhi, mifhindulano, dzindaela);
 - u ṅwala ṅhoho yo teaho ine ya sumbedza mafhungo.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda 4 (i ya phanḁa)

U N̄WALA

Mugudi u kona u n̄wala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa n̄divho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- N̄walela n̄divho dzo fhambanaho:
 - u kuvhanganya mitevhe;
 - u n̄wala madzina kana ḁoho dza nyolo;
 - u sika mafhungo a sa konḁiho sa dzigarata dza mabebo (dzine dza vha na muḁwalo na zwithu zwine zwa vhone);
 - u shumisa n̄ḁila dzi sa konḁi dza u ḁoda na u rikhoda mafhungo sa u ita ḁoḁisiso ya uri hu na nyambo nngana dzine dza ambiwa kha tshigwada;
 - u vhekanya mafhungo kha girafu dzi sa konḁiho sa tshathi kana khethekanyo ya zwifhinga;
 - u kuvhanganya zwifanyiso na dzigirafiki u sumbedza mafhungo.
- Mvetomveto na u dovhola:
 - u thusedza nga mihumbulo kha u n̄wala nganetshelo sa tshigwada (mugudisi u fanela u thusa sa muḁwali vhone vha tshi khou amba);
 - u ita ndovhololo ya mvetomveto ya tshigwada uri zwi pfalese;
 - u vhone na u n̄walela mugudisi na vhagudi mvetomveto yavho vhone vhone na u thoma u ita mvusuludzo.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ndovhololo ya zwo ñwalwaho:
 - u țalutshedza zwe vha ñwala vha tshi khou fha muvhigo;
 - u linga u dzunzanya zwe vha ñwala (u thutha kana u engedza maipfi, u ñea țhalutshedzo, u sedzulusa na u lulamisa mupeleto na ndongazwiga).
 - u dovholola zwe a ñwala nga murahu ha musi o no fara nyambedzano na vhañwe.
- 'Kandisa' (U ñivhadza) zwe a ñwala:
 - vhalela ñtha mishumo yawe uri na vhañwe vha pfe zwe vha ñwala zwone na u zwi tana kilasini;
 - u ita bugu dzawe na u ñwala zwirendo na bugu dze vha kuvhanganya.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Dovholola zwe a ñwala:
 - u fara nyambedzano nga zwe a ñwala na zwa vhañwe uri a wane muvhigo;
 - u lulamisa zwe a ñwala zwone ene muñe (tsumbo: a tshi khou bvisa na u engedza maipfi u fha țhalutshedza, u ñwalulula mafhungo, u sedzulusa na u lulamisa mupeleto na ndongazwiga);
 - u ita ndovhololo kha zwe a ñwala nga murahu ha musi o wana muvhigo u bvaho kha vhañwe.
- Kandisa' (U bvisaela nñda) zwe a ñwala:
 - u kovhekana mishumo na vhañwe nga u vhalela ñtha kana nga u i țana kilasini;
 - u sumbedzana zwipiđa zwe vha ñwala na vthathshelesi vho lavhelelwaho, sa vha muța kana dzikhonani (tsumbo: marifhi, milaedza na ndaela);
 - u ñwala bugu dzavho, kana munanguluso.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanḁa)

U N̄WALA

Mugudi u kona u n̄wala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa n̄divho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- N̄wala u itela uri vhañwe vha pfesese hu tshi shumiswa nzulele dza u n̄wala:
 - u shumisa maḁḁere kha u n̄wala maipfi na mafhungo a sa konḁiho;
 - sia mavhaka vhukati ha maipfi;
 - u n̄wala a tshi bva kha tsha monde u ya kha tsha uḁa , u bva fhasi u ya n̄tha;
 - u n̄wala mafhungo a ene muḁe, e na thuso ya u n̄wala muhanga hune ya tea;
 - u thoma u shumisa zwiga zwa u vhalala, (sa tsumbo: maḁḁere danzi na zwiga zwa u vhalala).

- Thoma u fhaḁa ḁivhaluambo na u peleḁa maipfi uri a kone u vhaliwa na u pfesewa nga vhañwe:
 - u n̄wala maipfi ane a imela vhathu vha ḁivheaho, fhethu hu ḁivheaho na zwithu zwi ḁivheaho;
 - u peleḁa maipfi o ḁowealeho nga n̄ḁila yone.
 - u lingedza u peleḁa maipfi a songo ḁowealeho hu tshi shumiswa n̄divho ya mibvumo (maipfi ane a vhambedzwa na tshifanyiso);
 - u ḁifhaḁela bannga ya ene muḁe ya, maipfi na ḁhalusamaipfi dza ene muḁe;
 - u shumisa zwishumiswa zwi re kha vhupo (sa tsumbo; tshati, zwiga, bannga dza maipfi na ḁhalusamaipfi).

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhata ñivhaipfi yawe na u thoma u peleta maipfi u itela uri a nga kona u vhaliwa nga vhañwe:
 - maedza a maipfi a bvaho kha nyito dza tshenzhemo ya luambo;
 - peleta maipfi o ñoweleaho nga ñdila yone
 - u shumisa maambahunzhi nga vhukoni vhu hulaho (tsumbo: ñhoho/ñhoho);
 - u lingedza u peleta maipfi a songo ñoweleaho nga u shumisa ñdivho ya miungo ya maipfi;
 - vhumba bannga ya maipfi na ñhalusamaipfi;
 - shumisa ñhalusamaipfi u sedzulusa ñivhaipfi; na ñhalutshedzo dza maipfi.
- Ñwala u itela zwauro vhañwe vha pfelese vha tshi khou shumisa zwivhumbeo zwo teaho zwa girama na maitele a u ñwala:
 - shumisa mihanga ya u ñwala ine ya sumbedza tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo na mafhungo;
 - shumisa mutheo wa ndongazwiga sa mañedere danzi mathomoni a fhungo, tshitopo magumoni;
 - ita ñiedza ña ñdila ya ndongazwiga zwo fhambanaho (sa tsumbo; zwiga zwa u vhudzisa;
 - shumisa zwiñwe zwivhumbeo zwa u anetshela (tsumbo: kalekale ho vha hu na..., ndi hone u fa ha lungano, na zwiñwe);
 - u shumisa ñdivho ya girama;
 - u shumisa tshivhumbeo tsha mañwalwa a mafhungo sa risipi.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhana ñivhaipfi na u peleta maipfi vhone vhañe:
 - u fhambanya ñivhaipfi uri vha ñi takadze na ñdivho dzo khethiwaho;
 - u ita ñiedza nga u shumisa maipfi a bvaho kha nganetshelo, midia, miswaswo, luambo lwa oralala, lwa dzikhonani na vhañwe.
- Fhata bannga ya maipfi/ñhalusamaipfi yavho:
 - u shumisa ñhalusamaipfi u sedza mupeleto na ñhalutshedzo ya maipfi;
 - u shumisa ñdivho ya milayo ya mupeleto na miungo ya maipfi u ñwala maipfi a songo ñoweleaho.

Gireidi ya 1

**Mvelelo ya u guda ya 4
(i ya phanda)**

U NŴALA

Mugudi u kona u nŵala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimennde kha heyi mvelelo ya u guda ya gereidi)

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala hu na nyaluwo ya u vhalea
 - shumisa tshumiswa dza u n̄wala nga vhukoni havhuḑi;
 - vhumba maḑere zwavhuḑi;
 - n̄wala o vhoḑholowa na luvhilo zwi tshi khou itiswa nga n̄dowendowe ya tshifhinga tshoṑhe.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa zwivhumbeo zwo teaho zwa girama na nzulele dza u n̄wala:
 - u thoma u kuvhanganya mafhungo uri a vhumbe ndongazwiga nga n̄ḑila yo teaho (sa tsumbo: maḑere maḑanzi, tshiawelo, zwiga zwa u vhudzisa, dzikhoma, na zwiḑwe);
 - u shumisa n̄divho ya girama;
 - u shumisa n̄divho ya maḑwe maḑwalwa sa modele wa u n̄wala;
 - u shumisa zwivhumbeo zwa u anetshela;
 - u shumisa tshivhumbeo maḑwalwa a mafhungo sa maedza.
- Nwala zwi vhaleaho:
 - u n̄wala hu si na vhukonḑi na hone nga u ṑavhanya nga mulandu wa n̄dowendowe ya tshifhinga tshoṑhe;
 - u fhedzisa mushumo wa u n̄wala nga tshifhinga tsho tiwaho.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U NEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u nea muhumbulo, na u swikela, maitete na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u bveledza zwiteñwa:
 - sumbedza u aluwa ha ñivho yawe ya zwiteñwa zwa muhumbulo wa vhunzhi, muelo, tshivhumbeo, sia, muvhala, luvhilo, tshifhinga, vhukale, na u tevhkana;
 - u pfesesa na u shumisa mihumbulo ya masia mañwe a u guda dzine dza vha na ndeme kha vhuimo uvhu na vhu tevhelaho.
- Shumisa luambo u humbula na u nea muhumbulo
 - u pfesesa na u shumisa luambo kha u humbula ho tevhekanaho kha u humbula zwi fanaho na zwiitisi na mvelelo;
 - u khethekanya mafhungo (tsumbo: u vhea zwipuka kha zwigwada);
 - u topola zwipiða kha tshithu tsho fhelelaho (tsumbo: zwipiða zwa lukanyakanya);
 - u fhambanya zwi fanaho na zwi sa fani nga u shumisa luambo lwo teaho (sa u fana na, u fhambana na).
- Shumisa luambo kha u ita ñhoðisiso na u tandula
 - u vhudzisa mbudziso na u ñoða ñhalutshedzo;
 - u vhudzisa mbudziso na u ñoðisisa thasululo;
 - u shumisa dzindila dzi sa konðiho kha u wana na rekhoda mafhungo sa ñhoðisiso ya uri hu na nyambo nngana dzine dza ambiwa tshigwadani, kana u wana mafhungo o teaho kha mañwalwa;
 - u thasulula khanganyiso dza maipfi na zwifanyiso.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u bveledza zwiteḑwa:
 - pfesesa na u shumisa luambo lwa zwiteḑwa lwa masia o fhambanaho a u guda ane a ṭoḑea kha vhuimo uvhu hu tshi lugiselwa murole u tevhelaho.

- Shumisa luambo u humbula na u ḑea muhumbulo
 - pfesesa na u shumisa luambo kha u ḑea mihumbula ho tevhekanaho, sa tsumbo, zwiitisi na mvelelo, u tevhkana ha zwiwo;
 - u shumisa u humbula ha vhuimo ha ḑḑha na luambo lwo livhanywaho naho, tsumbo: u humbulela, sa tsumbo, u pima (Ndi a humbula u vhambedza zwithu);
 - shumisa ḑḑila dza u rekhoda mafhungo (tsumbo: u ṭoḑa bugu dza vhaaluwa laiburari).

- Shumisa luambo kha u ita ḑhoḑisiso na u tandulula thaidzo:
 - vhudzisa mbudziso na u ṭoḑa ḑhalutshedzo, u ḑekedza thasululo;
 - shumisa ḑḑivho nga tshakha dzo fhambanaho dza maḑwalwa u itela u nanga matheriala wone wone na u ḑea uri ndi nga mini;
 - shumisa ḑḑila dzi sa konḑi dza u wana na u rekhoda mafhungo.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u bveledza zwiteḑwa:
 - u pfesesa na u shumisa luambo lwa zwiteḑwa lwa masia maḑwe a u guda lune lwa ṭoḑea kha uvhu vhuimo na u lugisela vhuimo vhu tevheleho.

- Shumisa luambo u humbula na u ḑea muhumbulo
 - u pfesesa na u shumisa luambo lwo teaho u tevhkanya na u humbula, tsumbo zwiitisi na mvelele, na na u ita mafhelelo;
 - u shumisa u humbula ha vhuimo ha ḑḑha na luambo lwo livhanywaho naho, tsumbo : u humbulela (Ndi humbula uri tshi nga... ‘Arali’ .. ‘zwenezwo...’);
 - u shumisa luambo u ḑalutshedza zwi fanaho na zwi sa fani, na u sengulusa, u vhambedza na u fhambanya mafhungo.

- Shumisa luambo kha u ita ḑhoḑisiso na u tandula:
 - u vhudzisa mbudziso u itela u pfesesa, u ṭoḑa ḑhalutshedzo, u fha muhumbulo wa zwine zwa nga itwa (Arali nda ita hazwi, hu ḑo, Ri nga ligedza).

Gireidi ya 1

**Mvelelo ya u guda ya 5
(i ya phanda)**

U HUMBULA NA U ŊEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u Ŋea muhumbulo, na u swikela, maitete na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ðivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita mafhungo:
 - u vhekanya mafhungo nga ndila i sa kondiho nga tshivhumbeo tsha girafu sa tshati, mutalo wa tshifhinga na zwinwe.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita mafhungo:
 - u vhekanya mafhungo nga ndila i sa kondiho nga tshivhumbeo tsha girafu sa tshati, mutalo wa tshifhinga na zwiñwe.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita ðhodisiso dzi sa kondi:
 - u vhudzisa mbudziso dzine dza ðo vha thusa kha u ðalutshedza mushumo na mafhungo ane vha khou a ðoda (sa tsumbo: ndi zwifhio zwine ra tea u zwi ita, u zwi wana, ndi ngafhi hune ra nga wana hone mafhungo?);
 - u pulana maga a mushumo, vha sumbedza na vhuðifhinduleli (sa tsumbo: Hu tea u itwa mini, nahone ndi nnyi ane a tea u ita mini);
 - u shumisa maitete a sa kondi a u wana mafhungo:
 - u vhudzisa mbudziso dzo teaho,
 - u fara dziinthaviwu na dziðhodisiso,
 - u ita ðhodisiso dza ðaiburari (hu na thuso ya mualuwa kana mugudi muhulwane),
 - u ðuñuwedza na u ðalutshedza muhanedzano, nga u fha mbuno na vhuñanzi;
 - u pfufhifhadza mafhungo na u ñekedza nga nga ndila i takadzaho.
- Ita mafhungo:
 - u rekhoda na u vhekanya mafhungo nga ndila dzo fhambanaho:
 - u nanguludza mafhungo na u dzhia notsi,
 - u ita mapa wa muhumbulo,
 - u fhaña dzithebulu, zwifanyiso, dzitshathi, na tshathi dzi sumbaho mutevhekano wa zwithu,
 - u tevhekanya mafhungo na u avhea nga thero dzo teaho;
 - u shumisa luambo u ðalutshedza phambano, zwifanaho na u a sengulusa, u vhambedza na u fhambanya mafhungo.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 6

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na talutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza vhushaka vhukati ha mibvumo maļedere na maipfi:
 - u khethekanya maipfi a ambiwaho a madungo manzhi nga madungo;
 - u shumisa mibvumo ya maipfi.
- Shuma na maipfi:
 - u divha uri ipfi lo nwalwaho li thoma ngafhi la fhelela fhi, na u sia zwikhala vhukati ha maipfi;
 - u peleṭa zwavhuḍi maṅwe maipfi o ḍoweleaho;
 - u fhaṭa vhunzhi ha maṅwe maipfi o ḍoweleaho;
 - u topola na u shumisa thangi;
 - u topola maṭukufhadzi;
 - maipfi a zwigwada (tsumbo:maipfi a pfanapehedzo kana a re na thangi nthihi);
 - u shumisa maļedere danzi kha madzina tsumbo Nthambeleni.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza vhushaka vhukati ha mibvumo na maipfi:
 - shumisa mibvumo u peleḁa maipfi a songo ḁoweleaho.

- Shuma na maipfi:
 - topola na u shumisa thangi na mitshila;
 - shumisa maḁukufhadzi;
 - peleḁa maipfi o ḁoweleaho zwavhuḁi;
 - shumisa bugu ya ḁhalusamaipfi u khwaḁhisedza mupeleḁo;
 - topola mafanyisi na mafhambanyi.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza vhushaka vhukati ha mibvumo na maipfi;
 - shumisa mibvumo u peleḁa maipfi a konḁaho.

- Shuma nga maipfi
 - topola na u shumisa miḁwe ya milayo ya u peleḁa u peleḁa nga nḁila yo teaho;
 - u shumisa zwiko zwo fhambanaho u ḁola mupeleḁo;
 - shumisa thangi na mitshila u fhaḁa maipfi;
 - u topola na u u shumisa maipfi a no amba zwi fanaho na mahanedzani.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanḁa)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi na girama ya luambo u sika na
ṭalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mafhungo:
 - u ṅwala mafhungo tswititi tsumbo: Lufuno o fhufha nzambo;
 - u shumisa zwiga zwa u vhala maḁedere danzi mathomoni a mafhungo na tshyawelo mafheloni aḁo;
 - u shumisa madzina, masala (nṅe, inwi, ene na maṅwe) na mabulafhethu zwavhuḁi;
 - u shumisa ḁikhathi ḁa ndi na ḁa ndo zwavhuḁi.

- Shuma na maṅwalwa:
 - u tevhekanya mafhungo (tsumbo: nga u shumisa maipfi a ngaho 'zwenezwo' na 'ha tevhela' kha u ṭalutshedza zwithu zwo iteaho kale);
 - u amba nga ha maṅwalwa (tsumbo: nganetshelo) nga u shumisa matheme a ngaho sa 'mathomoni' 'vhukati' na 'mafheloni'.

- Shumisa luambo kha u ṭanganya
 - u shumisa luambo u sumba maitete avhuḁi a matshilisano (tsumbo: u humbela nga vuhwawho);
 - u shandula thoni ya ipfi u yelana na ṅdivho.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mafhungo:
 - anganya mafhungo zwao (mafhungo davhi) nga u shumisa mařanganyi ('na' kana 'fhedzi' a tshi vhumba fhungopfananya tsumbo Ntakuseni o wisa ngilasi ya pwashea;
 - shumisa khanedza zwavhuđi (tsumbo: Ndi nga si ite zwenezwo/Ha iti zwenezwo);
 - topola na u shumisa madzina , mařaluli,masala (yanga, yañu, na zwiñwe) maiti na mabulafhethu nga ñdila yo teaho;
 - shumisa tshifhinga tsha 'ndi' na tsha 'do' zwavhuđi;
 - shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo (mbudziso, zwiřatamennde);
 - shumisa ndangazwiga nga ñdila yo teaho (tshiga tshivhudzisi, khoma kha u khethekanya zwithu kha mutevhe, maředere danzi kha madzina -tsumbo Mpho).
- Shuma na mañwalwa:
 - u řuma mafhungo u vhumba phara;
 - u tevhekanya mafhungo nga u shumisa maipfi a no nga 'tsha u thoma tshi tevhelaho' 'tsha u fhedza';
 - u topola zwiřalusi zwa tshaka dzo fhambanaho dza mañwalwa (tsumbo: nganetshelo, ndaela.u dovholola).
- Shumisa luambo kha u řanganya:
 - shumisa luambo u amba nga u tshilisana zwavhuđi (tsumbo: pfarelo).

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mafhungo:
 - u topola ñefhungo, řiiti, na tshiitwa kha fhungo;
 - u shumisa pfano ya ñefhungo na tshiitwa zwavhuđi;
 - u shumisa mařanganyi u sumba zwiitisi na mvelele tsumbo: A thi mu funi ngauri u a zwiřha;
 - u shumisa makhathi a konđaho na u řanganatřangana;
 - u shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo (zwiřatamennde, mbudziso na malaeli);
 - u topolana u shumisa madzina, maimela (ññe, ene, na mañwe) mařaluli, maiti, mařadzisi na mabulafhethu;
 - u shumisa ndongazwiga nga ñdila yo teaho (tshiga garukela).
- Shuma na mañwalwa:
 - u řuma mafhungo u vhumba phara hu tshi dzhielwa nzhele u isa phanđa na makhathi.
- Shumisa luambo kha u řanganya:
 - shumisa luambo u amba nga u tshilisana zwavhuđi (tsumbo: pfarelo).

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanḁa)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi na girama ya luambo u sika na
talutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa ‘luambo u amba nga ha luambo’ (tsumbo, ‘mafhungo’, madanzi’, ‘tshiawelo’ ‘bugu ya ḁhalusamaipfi’.
- Bveledza vhusedzesi ha tsenguluso ya luambo na tsenguluso ya luambo tsumbo: U kona u topola phambano vhukati ha luambo lu shumisiwaho kilasini (tsumbo: nga tshifhinga tsha u vhala mafhungo a shango) na musi a tshi tamba na khonani dzawe ,u sedzulusa uri ndi ngani luambo lu tshi shumiswa nga ndila dzo fhambanaho kha maimo o fhambanaho.
- Shumisa ‘luambo u amba nga ha luambo’ (maipfi a ngoho, ‘mafhungo’, ‘madvanzi’, ‘tshiawelo’ ‘bugu ya ḁhalusamaipfi’.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza vhusedzesi ha tsenguluso ya luambo
Tsumbo: u ambedzana nga ha maipfi a no shumiseswa u ḑalusa vhatukana na vhasidzana, mivhala ine ya livhanywa na vhatukana na vhasidzana (tsumbo: wa maandḑa, lunako) U haseledza nga ha zwire na ḑhaluso idzi dza ita, nauri muthu a nga shumisa luambo kana a sa lu shumise.
- Shumisa 'luambo u amba ngaha luambo' (maipfi a ngoho, 'dzina', 'thangi', 'maḑaluli', 'maiti', 'masala', 'khoma', 'tshivhudzisi', 'phara').

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza vhusedzesi ha tsenguluso ya luambo
Tsumbo: u ambedzana nga ha maipfi a no shumiseswa u ḑalusa vhatukana na vhasidzana, mivhala ine ya livhanywa na vhatukana na vhasidzana (tsumbo: wa maandḑa, lunako) U haseledza nga ha zwine ḑhaluso idzi dza ita, nauri muthu a nga shumisa luambo kana hai na.
- Shumisa 'luambo u amba nga ha luambo' (maipfi a ngoho, 'ḑefhungo', 'maiti', 'nyito', 'tshivhudzisi', 'ḑilaeli', 'tshitatamennde', 'ḑitanganyi', 'ḑifanyisi', 'mabulazwithihi', 'maf hambanyi').

NDIMA YA 3 VHUIMO HA VHUKATI (GIREIDI YA 4 - 6)

MARANGAPHANDA

Kha Vhuimo ha Vhukati, vhagudi vha khou rathela kha zwithu zwiswa. Vhagudi vha vhuimo uvhu a vha dzulisei, vha na nungo, vha na u tevhelela thanganayamurole na u sa difulufhela vhone vhaṅe. Vha a dīdivha na u ṭoda u vhona zwine vha vha zwone, na zwine vha takalela u zwi ita. Ndi zwine zwa vha zwa ndeme u dzula ri tshi humbula vhushaka vhukati ha luambo na u dīdivha kha shango ḷashu ḷa nyambo na mvelele nnzhi.

Zwiṅwe zwa zwiṭalusi zwa vhagudi vha vhuimo uvhu ndi:

- vha thoma u dzhiela nṅha uri zwine vha ita zwone zwi ḑo kwama hani vhaṅwe;
- vha thoma u dzhiela nṅha ṅhoḑea, lutamo na mihumbulo ya vhaṅwe;
- vha thoma u dīphina nga khaedu ya u amba vho vhoḥholowa;
- vha thoma u shumisana kha mishumo ya zwigwada hu na u leluwa hu engedzeaho;
- vha sumbedza lutamo lwa u laula ngudo dzavho;
- vha thoma u vha na u shuma nga maandā na u shumisa ngona kha maitele avho;
- vha thoma u engedza maitele a u pima, u ita mafhungo na u shumisa mafhungo;
- vha engedza nḑivho yavho ya u ṭodisa, u vhambedza na u pima vha tshi khou sengulusa.

Nyombedzelo

Kha Vhuimo uvhu vhagudi vha khwaṅhisedza na u hudza vhutsila havho ha u guda na u fhaṅa vhuḑifulufheli na vhuieleli kha u shumisa luambo lwa orala. Mushumo wa Kharikhuḷamu yo ṅanganelanaho i ḑo sika tshipiḑa tshihulwane tsha mushumo wa u guda.

U ṅandavhuwa ha mafhungo

Vhagudi vha ḑo shuma kha mafhungo o ṅandavhudzeaho kha Vhuimo ha Vhukati. Luambo na zwi re ngomu mafhungoni zwi ḑo vha zwo lapfaho na u serekana Zwi ḑo dīvhadza vhagudi kha orala na u ṅwala maṅwalwa na u ṅunda zwithu zwa ndeme zwa matshilisano a vhupo.

Mishumo ya u guda yo ṅanganyiswaho

U thusa uri vha vhekanye maimo a asesimennde, mvelelo iṅwe na iṅwe i na vhutsila ho fhambanaho sa nyombedzelo yayo (u thetshesesa, u vhalā, u lavhelesa, u ṅwala, u humbula na u ṅea mihumbulo). Honeha, kha mbekanyamushumo dza u guda hezwi zwi tea u vha zwi mafhungoni kha u guda ho ṅanganelaho hune ha tea u vha na ndivho i re khagala na u vha yo fanelaho.

Mafhungo o hudzwaho na u fhambanyiswa

Mafhungo a tshimbilelanaho na ndivho idzi a tea u bviswa kha zwithu zwo fhambanaho zwo d̄isendekaho kha t̄hoḁea dza mugudi na kha zwithu zwo t̄andavhudzwaho zwa matshilisano.

Ngudo dzi fanela u katela zwithu zwi kwamaho lushaka sa vhushayi, HIV/AIDS na vhugevhenga. Vhupfiwa uvhu a ho ngo fanela u sokou dzhiwa sa mafhungo zwao, hone, vhu fanela u dzhielwa n̄tha sa izwi vhu tshipiḁa tsha tshenzhemo ya vhutshilo ha mugudi. Nga n̄ḁila heyi, hu nga vhewa khagala vhuḁi ha u shumisa luambo na u vha konisa u bveledzisa vhutsila ho sedzuluswaho nga vhuronwane, tsumbo:

- U ḁivha zwiito zwi nyadzadzisaho vhañwe vhathu.
- U guda n̄ḁila ine mafhungo a luvheledza vhavhali uri vha humbule nga n̄ḁila nkene.
- U itela khaedu mishumo heyi ya luambo.

Nga n̄ḁila heyi, vhadededzi na vhagudi vha ḁo:

- Bveledza Mvelelo dza u guda dza vhutshilo hoḁthe na dza mveledziso dza fumimbili
- Lugisela mishumo i konḁaho na Maimo a Asesimennde a konḁaho kha Vhuimo ha N̄tha.

MVELELO DZA U GUDA

Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesesa

Mugudi u kona u thetshesesa uri a wane mafhungo, u dhiphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo:

Vhutsila ha vhagudi ha u thetshesesa mafhungo malapfu a orala (ane a tevhela milayo na a sa i tevheliho)

Mvelelo ya u guda ya 2: U amba

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḍifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo:

Musi vhagudi vha tshi aluwa, hu thoma u vha na khaedu nnzhi dzine dza ṭoḍa u bveledzwa ha vhuḍifulufheli ha mugudi kha u amba. Vhagudi vha ḍo isa phanḍa u bveledzisa vhutsila ha u davhidzana, vha vha na vhpfiwa kha phambano dza mvelele dza zwitshavha, vha guda na ndeme ya nyambo nnzhi.

Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u dhiphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḍi, mvelele na u nyanyulea kha maṅwalwa:

U vhala ho ṭanḍavhuwaho ha maṅwalwa a Afrika Tshipembe na a ḷifhasi zwo lugela nyanyuwo ya nyaluwo ya mugudi, kha mveledziso ya luambo, kha ḷiteresi u vhala na u ṅwala, kha u pfesesa zwithu zwa ndeme na kha vhuḍiphini.

Mvelelo ya u guda ya 4: U ṅwala

Mugudi u kona u ṅwala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho:

Vhagudi vha isa phanḍa u bveledza vhutsila havho ha u ṅwala vha tshi itela ndivho dzo fhambanaho . Vha thoma u bveledza na u dzudzanya mihumbulo yo teaho kha dzimbuno na maṅwalwa a vhusiki nga u tevhela maga a maitele a u ṅwala.

Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ṅea muhumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ṅea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda:

Vhunzhi ha vhutsila ho bveledzwaho ha u humbula na u ṅea muhumbulo nga ha mafhungo zwi na ndeme kha maitele oṭhe a u guda na u funza. Zwi fanela u funzwa zwo ṭanganywa ho sedzwa nga maanḍa zwiito zwa u tandulula thaidzo, nahone hu vhe na ndivho ya pfunzo i re na ndeme i vhonealaho.

Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe.

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na u talutshedzela mafhungo:

Mugudi u do vhona uri luambo lu shuma hani, na u bvedza luambo lune lwa shumiswa na nga vhañwe u amba nga ha luambo, uri vha kone u sengulusa mañwalwa avho vhone vhañe na mañwalwa a vhañwe hu tshi tevhelwa zwine zwa ambwa, mushumo wazwo na u vha vhuṭalani ho teaho. Vha do kona u shumisa ndivho iyi u ita liedza la luambo u fhaṭa zwine zwa amba (u bva kha vhuimo ha ipfi na fhungo u swika kha mafhungo othe) la u vhona uri hu na vhushaka vhukati ha zwine mafhungo a amba na zwi re mafhungoni. Vha do kona u divha tshanduko ya luambo zwifhinga zwi tshi tandulukana na vhukati ha mvelele, na uri lu shanduka hani kha maimo o fhambanaho.

Maimo a asesimennde na mañwalwa

Kha zwipiḁa zwi tevhelaho, maimo a asesimennde a mvelelo inwe na inwe a do nekedzwa gireidi inwe na inwe. Tsumbo dza mañwalwa dzine dza nga shumiswa u tanganya u guda dzi a shumiswa. Hedzi a si dzone, tsumbo fhedzi mudededzi a nga engedza nga u nanga dziñwe dzo teaho na mañwalwa a re hone.

Gireidi ya 4

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nyambedzano
- Zwipitshi
- Zwirendo
- Ndimana dza khorala
- Nganetshelo (tsumbo: ngano dza phukha, mafhungolungano, nganetshelo)
- Mivhigo ya zwiwo
- Miswaswo, dzithai na limeriki
- Mivhigo ya mutsho
- Dziinthaviwu
- Nyambedzano thukhu
- Dzinyimbo
- Mitambo ya maipfi
- Ndaela (tsumbo: kha mitambo)
- Mabuḏo

U ñwala /U Vhona:

- Zwirendo
- Nganetshelo
- Mivhigo (tsumbo: saintsi, matshele, khombo, mitambo)
- Nganetshelo (tsumbo: ngano dza phukha, mafhungolungano, nganetshelo)
- Maitele (tsumbo: resipi, ndaela)
- Khomiki/Dzikhathuni
- Mañwalo
- Dayari
- Bugu dza laiburari dza u sedza zwiñwe zwithu (bugu ya thalusamaipfi na ensikilophidia)
- Nyolo
- Nyolo dza mivhala minzhi yo țanganelanaho
- Girafu
- Tshathi (tsumbo: tshati ya u tevhelelana ha zwiwo)
- Mapa wa muhumbulo
- Mimapa

Midia nnzhi:

- Dirama dza TV dza vhana
- Khathuni dza TV
- Khungedzelo dza TV
- Dzikhomphutha kana CD roms (hune dza vha hone)
- Mitambo i no itea tshifhinga tshenetsho
- Khungedzelo
- Komiki
- Dzipositara (kungedzela)
- Nyito dzi tshilaho

Gireidi ya 5

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Zwipitshi
- Mařano a radio
- Zwirendo zwa orala (tsumbo: zwirendo zwa u khoda, baladi)
- Nganea (tsumbo: nganetshele, ngano, mythi, mafhungolungano)
- Ndaela
- Masia
- Mafhungo
- Mivhigo ya - mutsho, mitambo na zwiñwe
- U țavha mikosi ya khorala
- Nyambo
- Muțățisano wa u amba
- Miswaswo

U ñwala/U vhalala:

- Zwirendo
- Nganea (tsumbo: nganetshele, ngano, mythi, mafhungolungano)
- Marifhi
- Tsedzuluso ya dzibugu
- Dzidayari
- Dzidzhenala
- Nđila dza u ita (tsumbo: ndaela, risipi)
- Mivhigo
- Bugu dza țaiburari dza u sedza zwiñwe zwithu (tsumbo: țhalusamaipfi , ensaikilophidia)
- Bugupfarwa
- Dzipositara

- Zwifanyiso
- Dzigirafu na dzitshati
- Thebulu
- Mimapa ya muhumbulo
- Nyolo

Midia nnzhi:

- Dziḡirama dza TV
- Dziḡilimu
- Khathuni dza TV
- Dziḡhompḡutha, Inthanete na CD roms hune dza wanala
- Matambwa na
- Maḡano

Gireidi ya 6

Maḡwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nyambedzano
- Miḡangano
- Miḡaḡisano ya u amba
- Nganetshelo
- Matambwa
- Maḡano a u amba a radio
- Mafhungo
- Ndaela
- Mabuḡo
- ḡhalutshedzo
- Zwirendo zwa orala/u vhala zwirendo
- Nganetshelo ḡhukhu
- Nyambedzano

U ḡwala/U vhona:

- Nganeavhutshilo
- Nganea
- Nganetshelo
- Mitambo
- Zwirendo
- Dziatikili dza gurannḡa na magazini
- Maitele a zwithu (ndaela)

- Bugu dza ḷaiburari dza u sedza zwiḷwe zwithu (tsumbo: ḷhalusamaipfi, enisaikilophedia)
- Bugupfarwa (dzi no bva kha maḷwe masia a u guda)
- Khungedzelo
- Zwinepe
- Zwirendo
- Girafu dzo fhambanaho
- Thebulu
- Dzitshati
- Dokumenthari mimapa

Midia nnzhi:

- Dzifilimu
- Dokumenthari
- Dzikhathuni
- Maḷano a TV (tsumbo, ḷiseisi, sathaya)
- Khungedzelo dza TV
- Dzikhomphutha, inthanete na CD roms (hune dza vha hone)
- U tamba
- Maḷano

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u diphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Takalela na u thetshelesa tshaka dzo fhambanaho dza mañwalwa a orala na u nyanyulea ho teaho (tsumbo: nganetshelo, mivhigo i songo lapfaho, lungano na zwirendo zwipfufhi zwa mitaladzi mitanu).
- Amba muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwikene zwa mañwalwa na u talutshedza o livhanya na tshenzhemo ya vhutshilo hawe.
- Amba nga ha kushumisele kwa mafhungo, mafurase na luambo lwa mirado ya muvhili nga tshiambi na uri muthetshelesi u kwamea hani (Ndi uri o dipfa hani murahu ha u thetshelesa tshiambi? O amba kana o ita mini zwe zwa ita uri ni dipfe nga iyo ndila?).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 1 (i ya phanda)

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u diphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musu mugudi a tshi:

- Amba uri thoni ya tshiambi na kunangele kwawe kwa maipfi zwi shanduka hani musu a tshi amba na vthetshelesi vho fhambanaho kana e na ndivho yo fhambanaho.
- Amba nga ha mibvumo na zwifanyiso zwa maipfi kha luambo na u bula muhumbulo uri zwi kwama hani muthetshelesi.
- Thetshelesa mafhungo a tshi toda u pfa zwine zwa ambwa sa muvhigo wa mutsho, ndivhadzo dza tshikolo, inthaviwu na zwiñwe. U humbula nga ha maambiwa mahulwane kana u aravha nga ndila yo fanelaho.
- Tevhela ndaela na u tevhela mabuḁo.
- Thetshelesa nyambedzano dza vhañwe u sumbedza u thonifha vhuḁipfi ha vhañwe na u takalela mihumbulo ya vhañwe nga vhuronwane .
- Haseledza nga ndeme dza matshilisano, vhuḁilisi na dza mvelele na khumbulelo kha mafhungo (tsumbo: naa miḁa yoḁhe i na mme, khotsi na vhana naa? Naa hu na dziñwe tshaka dza miḁa naa?).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba uri luambo lu shumiswa hani u bveledza u sumbedza tshiimo.
- Thetshelesa mafhungo a no pfukisela milaedza (mabuḁo, nḁila, zwipitshi, maḁano a u amba radioni, dzidokhumenthari) u topola mihumbulo mihulwane kana zwidombedzwa na u shumisa mafhungo nga nḁila yo teaho.
- Amba nga ndeme dza matshilisano, vhuḁilisi na mvelele, kuhumbulele, khumbulelo kha mañwalwa a orala, u ñea mihumbulo kha zwo dzheniswaho na zwo bviswaho (tsumbo: naa mulaedza wa nganetshelo u a shuma kha nzulelele dzoḁhe naa? Ndi zwifhio zwi songo katelwa ho kha iyi nganetshelo?

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga ha mibvumo na mvelelo ya zwi vhonalaho sa mutevhetsindo, ndovhololo, pfanabvumo, maedzabvumo, u vhambedza.
- Thetshelesa zwavhuḁi na u pfelana vhuḁungu u tangedza mihumbulo ine ya hanedzana na yau na u fhindula zwavhuḁi zwi tshi ya nga vhungomu ha mafhungo.
- Thetshelesa u itela u wana mafhungo kha mañwalwa o fhambanaho a orala (muḁaḁisano wa u amba, ḁhalutshedzo, mivhigo, dzidokhumenthari dza TV, u ita manweledzo a mihumbulo mihulwane na u ñwala zwidombedzwa).
- Amba nga ndeme dza matshilisano, vhuḁilisi na mvelele kha mafhungo o fhambanaho na u amba uri mulaedza wo fhiriswa hani mafhungoni (tsumbo: hu na hune vhathu vha nambatela kha zwine vha tenda khazwo naa?).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhubifufufheli na vhuboni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhubshilo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga tshenzhemo, mihumbulo na mafhungo fhethu ho teaho na kha vhatsheshesi vho fhambanaho na ndivho dzo fhambanaho.
- U shumisa luambo kha u amba na vhañwe:
 - u shumisa luambo kha u, u bula zwine a khou humbula (tsumbo: u anetshela nganetshelo, u renda tshirendo, kana u tamba zwipiḁa);
 - u fha vhañwe mihumbulo nga ha thoho dza mafhungo dzo ḁowealeho a bvaho kha tshenzhemo dzavho;
 - u humbula na u talutshedza zwo iteaho;
 - u fha tsumbabuḁo kana ndaela;
 - u vhubzisa na u fhindula mbudziso;
 - u amba na u vhambedza mihumbulo ya vhañwe na yawe.
- Shumisa luambo lwo teaho lwa muvhili na vhubshila ha u amba
 - u tanganya maḁo na muambiwa nga u silinga nga zwipiḁa zwa muvhili na nga tshifhaḁuwo;
 - u shumisa ipfi li pfallaho, u awela na u amba nga luvhilo lwo teaho.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga tshenzhemo, mihumbulo na mafhungo fhethu ho teaho na kha vthathetshelesi vho fhambanaho na ḡivho dzo fhambanaho.
- U shumisa luambo nga muhumbulo wo dzivhaho kha u ambedzana na vhaḡwe (tsumbo: u khoḡa nungo dza muḡwe muthu):
 - u shumisa luambo kha u vhumba na u bula zwine a khou humbula (tsumbo: u sumba vhuḡipfi, na mihumbulo, u ita ḡitambwa).
- U fha vhaḡwe mihumbulo nga ha ḡoho dza mafhungo dzi songo ḡowealeho na zwiwo nga u shumisa u humbulela:
 - u ḡalutshedza zwiwo na u fha muvhigo na u fha tsumbabuḡo nga ḡḡila i pfeseseaho;
 - u vhudzisa mbudziso dza ndeme dzi si na phindulo na u kona u fhindula nga u shumisa muhumbulo wo dzikaho;
 - u amba na u khwaḡhisedza mihumbulo yawe ene muḡe nga mbuno dzo teaho.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba nga tshenzhemo, mihumbulo na mafhungo fhethu ho teaho na kha vthathetshelesi vho fhambanaho na ḡivho dzo fhambanaho.
- U shumisa luambo u amba na vhaḡwe lune lwa bvisela khagala vhuḡipfi na mihumbulo ya zwo iteaho. (tsumbo: u amba nga nyanyuwo na vhuḡiimiseli):
 - u shumisa luambo kha u vhumba, u bula zwine vha khou humbula (tsumbo: zwirendo na u dzhiea nga muzika);
 - u kovhekana mihumbulo na u ḡekedza mihumbulo yawe nga thero dzi re na khaedu nga u tevhekana havhuḡi (tsumbo: u ḡekedza positara, mivhigo, muḡaḡisano nga u amba);
 - vhudzisa na u fha phindulo dza mbudziso dzi no konḡa;
 - u bveledza u ḡanisanana havhuḡi hu itela u khwaḡhisedza mihumbulo yawe.
- Shumisa vhutsila ha u amba na vhaḡwe zwigwadani
 - u tevhelele uri hu vhe na u amba ho teaho kha u shuma tshigwadani;
 - u fha muvhigo wo linganelaho;
 - u sumbedza u kwamea nga phambano dza mvelele na matshilisano (tsumbo: u khwaḡhisa na u dzhenisa/vhumbekanya/katela nyambo dziḡwe, tshenzhemo, mbudziso);
 - u shumisa luambo lwa muswaledzi/mulamuli kha vhuimo ha khuḡano.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanda)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḁifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa maipfi na zwivhumbeo zwo teaho kha ndivho na vthathshelesi vho fhambanaho.

- Shumisa luambo lwo linganelaho lwo teaho hune lwa khou ambiwa hone, (tsumbo: thoni, kunangelwe kwa maipfi na tshitaela, luambo lwa muvhili):
 - u shumisa luambo u sumbedza ḁhoniḁho (tsumbo: u humbela pfarelo, u humbela, u livhuha, u thusa);
 - u amba na u lingedza u shavha u shumisa luambo lu ḁhavyhaho na lwa u khethulula.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo lwo teaho lwa muvhili na vhutsila ha u amba;
 - u ṭanganya maṭo na vhathetsheshelesi;
 - u shumisa thoni yo teaho na u amba nga tshifhaṭuwo;
 - u laula volumu kana u amba hu tshi itelwa u khwaṭhisedza;
 - u awela musi a tshi khou amba fhethu ho fanelaho u itela u laula luambo kha pfanelo dza vhathetsheshelesi.
- Shumisa luambo kha ndivho na vhathetsheshelesi.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa vhutsila ho teaho ha u amba na ha luambo lwa muvhili.
- Amba a songo furalela vhathetsheshelesi
 - u shandula thoni , volumu na vhueleli ha ipfi kha u ombedzela;
 - u sedzulusa ndila ye a ṇetshedza ngayo mushumo wawe na vhutsila na u lingedza u khwinifhadza vhuṭudzeṭudze;
 - sumbedza u ḡivha phambano vhukati ha mvelele na matshilisano (tsumbo: nga u shumisa luambo lu si na u ṭalula mbeu na lu sa ṭaluli mirafho);
 - dzhiela nṅha khaedu dzine dza yelana na tshiṭalula tsha u shumisa luambo;
 - shumisa luambo lwa muvhili na nyimele, sa tsumbo; nyambangazwanda, mbonelo ya tshifhaṭuwo, khau amba ho fhambanaho ha orala sa tsumbo, u vhalafhungo, u ita ḡirama, zwikhodo.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 2
(i ya phanda)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na
vhuḏifuluheli na vhukoni nga luambo kha
masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

*(A hu na maimo a asesimennde kha heyi mvelelo ya u
guda ya gireidi)*

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo lwo linganelaho lwo teaho fhethu hu songo dowealeho hune lwa khou ambiwa hone:
 - shumisa tshivhumbeo tsha girama na maidioma o teaho kha ndivho;
 - shumisa nga vhusedzi u amba nga nyanyulo khulwane sa u dinalea, u vha na mbilu thukhu, u pfela vhuṭungu, na lutamo;
 - topola na u nea khaedu kha u shumisa luambo lwa u khethulula.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u bvukula tshenzhemo yawe ya mihumbulo na kha vhathetshelesi vho fhambanaho na ndivho dzo fhambanaho:
 - u shumisa luambo kha u amba vhe vhoṭhe, sa tsumbo; u amba nga ha u nyanyulea, zwine vha zwi ṭoḍa;
 - u shumisa luambo kha u vhumba, zwikhoḍo, u anetshele nganea (tsumbo: zwirendo, tekiniiki dzo fhambanaho dza u anetshele nganetshele);
 - u fha vhaṅwe mihumbulo kha ṭhoho dzi nyanyulaho nga ndila yo dzudzanywaho (tsumbo: muṅekedzo na u ṭaṭa nga u amba);
 - u shumisa luambo kha u fha kana u ṅekedzana mafhungo nga ndila yo dzudzanywaho (tsumbo: positara, ṭalutshedzani uri ni ita hani mushumo u konḍaho);
 - u vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi neaho khaedu;
 - u bveledza mbuno na u ṅaṅisana havhuḍi u khwaṭhisa mihumbulo;
 - u shumisa luambo lwa muvhuyefhadzi (*diplomatic*) fhethu hune ha vha hu na khuḍano;
 - u dzhia vhuimo ha mudzulatshidulo kana murangaphanḍa kha mihaseledzo kana dzinyambedzano.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 2
(i ya phanda)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhubifufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vutshilo

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimennde kha heyi mvelelo ya u guda ya gireidi)

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimennde kha heyi mvelelo ya u guda ya gireidi)

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa maipfi na zwivhumbeo zwo teaho kha ndivho na vhatshetshelesi vho fhambanaho:
 - u shumisa luambo lwo teaho hune lwa shumiswa fhethu hu re na khaedu na hu songo ðowealeho na u sumbedza u ñivha vhatshetshelesi vho fhambanaho;
 - u shumisa luambo kha mishumo yo fhambanaho sa u luvheledza, u ñañisana, u ñea mafulufulu;
 - u humbudza ndila dza u pikisa kushumiselwe kwa luambo lwa khethululo.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhalo tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhalo mañwalwa o fhambanaho a fikishini na a si a fikishini a Afrika Tshipembe na a mashangoḁavha a re na ndivho dzo fhambanaho (tsumbo: zwirendo, nganetsshelo, mythi, dziburotsha, bugu dza laiburari dza u sedza zwiñwe zwithu na bugupfarwa na zwiñwe):
 - u vhalo vha vhoṭhe vha tshi shumisa ndila dzo fhambanaho dza u vhalo na u pfesesa dzo teaho ndivho dzo fhambanaho;
 - u ngula uri vha wane muhumbulo wa nyangaredzo;
 - u serula uri vha wane zwidodombedzwa;
 - u sedza siaṭari la zwi re ngomu, dziṭhoho; tsumbamafhungo u itela nyangaredzo ya mbonalo;
 - u bvumba, u shumisa lusevheḁi u ṭoḁa zwine zwa ambwa;
 - u vhalela nṭha lu pfallaho na vhuḁinyanyuli.

- Sedza na u amba nga ha zwi vhonealaho na mañwalwa a midia nnzhi hu na ndivho dzo fhambanaho (tsumbo: khungedzelo, vidio/filimu, ḁirama dza TV, dzikhomphutha na dzi CD roms arali dzi hone na zwiñwe):
 - u hasedza mulaedza wo fhiriselwaho;
 - u topola na u amba nga ha tekeniki dza girafu dzi ngaho sa muvhala, kunangelwe kwa zwifanyiso na zwiñwe, hu u sumbedza uri zwi kwama hani mafhungo.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri d̄ivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala mañwalwa o fhambanaho a fikishini na a si a fikishini a Afrika Tshipembe na a mashangoḁavha a re na ndivho dzo fhambanaho (tsumbo: zwirendo, nganetshele, dziburotscha, bugu dza laiburari dza u sedza zwiñwe zwithu na bugupfarwa na zwiñwe):
 - u vhala e eṭhe a tshi shumisa nḁila dzo fhambanaho dza u vhala na u pfesesa dzo teaho ndivho dzo fhambanaho;
 - u ungula uri a wane muhumbulo wa nyangaredzo;
 - u serula uri a wane zwidodombedzwa;
 - u sedza siaṭari la zwi re ngomu, dziṭhoho, tsumbamaḁhungo;
 - u shumisa nḁivho ya kale kana lusevheḁi lwa maḁhungo u wana zwine zwa ambwa;
 - u bvumba, zwi re ngomu kana magumo;
 - u ita mapa wa nganetshele kana u n̄wala mbuno khulwane kha u londa kupfesesele;
 - u vhalela nṭha lu pfalaho na vhuḁinyanyuli.
- Sedza na u amba nga ha zwi vhonealaho na mañwalwa a midia n̄nzhi hu na ndivho dzo fhambanaho (tsumbo: zwifanyiso, dziphositara, dzikhathuni, dzikhomphutha na dzi CD roms arali dzi hone na zwiñwe)
 - u amba nga ha mulaedza wo n̄etshedzwaho;
 - u topola na u amba nga ha tekeniki dza girafu dzi ngaho sa muvhala, u nanga zwivhumbeo, lushaka na vuhulu ha maḁḁere, zwiga, na kunangelwe kwa zwifanyiso lushaka na vuhulu ha maḁḁere, zwiga na zwiñwe.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri d̄ivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala mañwalwa o fhambanaho a fikishini na a si a fikishini a Afrika Tshipembe na a mashangoḁavha a re na ndivho dzo fhambanaho (tsumbo: dzidzhenala, vhurendi, nganea, matambwa mapfufhi, dzigurannḁa, bugupfarwa na zwiñwe):
 - u vhala na u vhalela ngomu, u dzudzanya nḁila dza u vhala uri dzi fanele ndivho na vthathetshelesi;
 - u shumisa nḁila dzo teaho dza u pfesesa (tsumbo: u ungula, u serula, u bvumba, lusevheḁi lwa zwi re ngomu, u laula u pfesesa na zwiñwe).
- Sedza na u amba nga ha zwi vhonealaho na mañwalwa a midia n̄nzhi hu na ndivho dzo fhambanaho (tsumbo: zwifanyiso, dziphositara, dzikhathuni, dzikhomphutha na dzi CD roms arali dzi hone na zwiñwe):
 - u ṭalutshedzela na u amba nga ha dzitekeniki sa mveledziso dza mubvumo na u funga ha mavhone, u khetha zwifanyiso, fhethu hune vha nga vhea hone khamera, tshivhumbeo na makolo, dzigirafiki na zwiñwe na zwauri zwi kwama hani muṭaleli.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhalo tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musu mugudi a tshi:

- Sumbedza na u topola u nyanyulea nga mafhungo.

- Amba uri vhañwali na vha vhutsila ha zwivhonalaho vha anšana na vhavhali vhavho nga ndila dzo fhambanaho, na u sika kuvhonele kwo fhambanaho kwa shango vha tshi shumisa luambo na mbonalo.

- Sumbedza u pfesesa mañwalwa a fikishini:
 - vha haseledza nga muhumbulo muhulwane, puloto, vhuimo ha zwithu na vhabvumbedzwa;
 - u amba nga ha puloto na vhabvumbedzwa;
 - u amba nga thero na u fha muhumbulo na u khwañhisedza.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri qivha izwi musi mugudi a tshi:

- Amba na u sengulusa uri mafhungo a vha nyanyula hani.
- Amba uri vhañwali vha vhutsila ha zwi vhonelele vha kwamana na vhavhali vavho nga ndila dzo fhambanaho na uri vha sika hani kuvhonelele kwo fhambanaho kwa shango vha tshi shumisa mbonalo dza shango.
- Talutshedza na u topola na u amba nga zwipiḁa sa muhumbulo muhulwane, vhabvumbedzwa na puloto kha mañwalwa a fikishini:
 - u amba nga muhumbulo muhulwane, puloto, vhuimo ha hune zwa khou bvelela hone na vhabvumbedzwa;
 - u amba nga ha puloto na vhabvumbedzwa;
 - u amba nga ha thero na zwithu u khwaḁhisedza.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri qivha izwi musi mugudi a tshi:

- Talutshedza thalutshedzelo na vhwamei nga mafhungo, na u fha mbuno dzo livhanywaho kana tshenzhemo ya ene muḁe.
- Amba uri tekeniki dzo shumiswaho nga vhañwali, vhaoli vha makolo na vhafodi vha fhaḁa hani mbonalo ya shango na u vhea muvhali kha vhuimo ho teaho nga ndila dzo fhambanaho.
- Sumbedza u pfesesa mañwalwa, na uri dzi kwama hani vhutshilo havho, ndivho yao na uri a shuma hani:
 - u talutshedza thero, puloto na vhabvumbedzi;
 - u amba muhumbulo wa muñwali, uri zwine zwa ambwa zwi fhaḁwa hani, na uri muvhali u vheva kha vhuimo ḁe (tsumbo: Muñwali u ḁekedza nganetshelo sa muḁaleli kana sa muthu ane zwa khou bvelela khae Muvhali u ḁi pfa hani nga vhabvumbedzwa vhañwalwane? Ni a pfelana vhuḁungu kana ni a sasaladzana na? Muñwali u ita mini uri ni ḁi pfe nga ndila iyo?)
 - u vhone na u talutshedza zwivhumbeo zwo fhambanaho, kushumiselwe kwa luambo, ndivho na vhatshetshesi vha mañwalwa o fhambanaho;
 - u topola na u pima lushaka na u tea ha luambo na zwine zwa ambwa ho sedzwa vhatshetshesi vho khethwaho;
 - u topola na u sengulusa zwiḁalusi zwa tshaka dzo fhambanaho dza mañwalwa kana tshaka dza mafhungo (tsumbo: nzudzanyo na nzulele dzine dza shumiswa kha zwiendo zwo fhambanaho, nganeavhutshilo, maanetshelo a gurannḁa dzo fhambanaho na zwiñwe).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhalo tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musu mugudi a tshi:

- Pfesesa divhaipfi na u amba nga munanguludzo wa maipfi, zwifanyiso zwa muhumbulo na zwine mibvumo ya ita kha zwirendo, nganetshelo na mañwalwa a midia nanzhi (tsumbo: mutevhetsinde, pfanapheledzo, pfanabvumo, zwifanyiso zwa maipfi, tseiso).

- Vhona zwivhumbeo zwo fhambanaho, u shumisa luambo, ndivho na vhathetshelesi vha mañwalwa o fhambanaho:
 - u vhona ndivho dzo fhambanaho dza mañwalwa (tsumbo: zwipitshi, nganetshelo, zwirendo , na khungedzelo);
 - u vhona uri mañwalwa o vhekanywa hani;
 - u vhona uri luambo lwo teaho hune lwa khou ambelwa hone zwi fhambana u ya nga ndivho na vhathetshelesi.

- Topola na u amba zwithu zwa ndeme kha mañwalwa zwi tshi elana na zwa mvelele, matshilisano, vhupo na vhuḍilisi (tsumbo: pfunzo ya nganetshelo na vhundeme hayo, mafhungo a si a tshiḵalula na u lingana hu tshi sedzwa nzulele dza zwithu na vhabvumbedzwa).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa ñivhaipfi na u amba nga munanguludzo wa maipfi, zwifanyiso zwa muhumbulo na zwine mibvumo ya ita kha zwirendo, nganetshelo na mañwalwa a midia nnzhi (tsumbo: mutevhetsinde, pfanapeledzo, pfanabvumo, zwifanyiso zwa maipfi, tseiso):
 - vhona ñdila ye mañwalwa o fhambanaho a vhekanywa ngayo (tsumbo: nganetshelo dzine vhatambi vhadzo ha vha zwipuka, marifhi, u sedzulusa dzibugu);
 - u topola zwine zwa sumbedza zwiñalusi zwa kuñwalele kwo fhambanaho sa fikishini ya saintsi , nganetshelo dza madambi;
 - u topola ndivho dzo fhambanaho dza mañwalwa.
- Topola na u amba nga ndeme dza mañwalwa vhupo, mvelele na matshiliso:
 - u topola na u amba nga mahumbulwa, ndivho yao na mvelele yao;
 - u vhona na u ambedzana nga ha zwine vhatu vha tenda na u sa ñoda u sa sudzuluwa kha zwine vha tenda na uri zwo bvelela hani;
 - u amba na u vhambedza uri maambwa a zwa matshiliso na mvelele nga vhañwali nga dziñhoho dzo fhambanaho o farwa hani.
- Pfesesa na u nyanyulea zwavhuñi kha mañwalwa o fhambanaho:
 - u topola mihumbulo mihulwane ya u tikedza, u vhona zwidodombedzwa zwihulwane na u nweledza mafhungo;
 - u vhalo na u tevhedza ndaela dzi konñaho, na u tevhela tsumba mabuño hu si na u thuswa.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Topola na u haseledza nga ha ndeme dza matshiliso na mvelele:
 - u ñalutshedzela milaedza i re khagala na yo dzumbamaho ya muñwali;
 - u topola vhuvhambedzanyi ho fhambanaho vhu re ngomu ha mañwalwa a konñaho na u fha vhuvhambedzanyi hau ho livhanywa na vhuñanzi vhu re ngomu ha mafhungo;
 - u amba nga ha vhuñzhi ha ndeme dza mvelele na matshiliso a vhatu mafhungoni;
 - u sengulusa mvelele dza u sa ñoda u sudzuluwa kha zwine wa tenda khazwo, u amba zwi sa tshimbilelaniho na mafhungo na u amba uri zwi nga itelwa hani khaedu na u shandulwa, na u fha mihumbulo ya vhuñe na u khwañhisedza.
- Pfesesa na u shumisa mañwalwa a mafhungo zwavhuñi:
 - u nweledza mihumbulo mihulwane ya u tikedza;
 - u topola na u rekhoda mafhungo o teaho zwavhuñi;
 - u tevhela ndaela dzi konñaho, na u tevhela tsumbamabuño hu si na u thuswa.
- ñalutshedzela na u sengulusa zwidodombedzwa kha mañwalwa a girafiki (tsumbo: mimapa, dzigirafu dza mutalo dza na u fhirisela mulaedza u tshi bva kha tshivhumbeo u ya kha tshiñwe.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Pfesesa na u nyanyulea zwavhuñi kha mañwalwa a mafhungo:
 - u topola mihumbulo mihulwane na ine ya i thusedza;
 - u vhala nga nñha hu tshi ñoñiwa zwidodombedzwa zwa mafhungo sa muvhigo wa mutsho, zwifhinga zwa kutshimbilele kwa zwiendedzi mimapa na zwiñwe;
 - u tevhela milayo mipfufhi yo ñwalwaho fhasi.
- Ñalutshedzela mañwalwa a vhonealaho a sa konñiho sa (thebulu, dzitshati, dziphositara, dzigirafu, mimapa) na u kona u shandula mañwalwa u bva kha tshivhumbeo u ya kha tshiñwe (tsumbo: girafu kha ñhalutshedzo ya phara).
- Khetha mañwalwa o teaho u ya nga u ñoñea ha mafhungo sa ñhalusamaipfi, dziensaikilophidia dza vhana na bugu dza ñaiburari.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṱalutshedzela na u amba nga ha mañwalwa a vhonealaho (tsumbo: thebulu, tshathi, dziphositara, dzigirafu, mimapa) na u kona u shandula mañwalwa. Tsumbo: u shandulela data ya thebulu kha girafu).
- Khetha matheriala wa u vhala wo teaho na u shumisa vhutsila ha u ita Ṱhoḏisiso kha u wana mafhungo kha Ṱhalusamaipfi, bugu dza Ṱaiburari dzine ha nga wanala mafhungo khadzo na zwiko zwa tshitshavha kana midia dza elekitironiki (Hune dza wanala).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Khetha mañwalwa o teaho u itela u wana Ṱhoḏea dza ene muṱe na mafhungo u bva kha zwiko zwo fhambanaho sa kha vhadzulapo hu tshi shumiswa midia dza elekitironiki. (Hune dza wanala).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 4

U NŴALA

Mugudi u kona u nŵala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ðivha izwi musu mugudi a tshi:

- Nŵala mafhungo o fhambanaho vha tshi itela ndivho na vthathshelesi vho fhambanaho:
 - u nŵalela ndivho ya iwe muḽe, mutandulo, u tamba, zwa muhumbulo na u kona u sika zwithu (tsumbo: marifhi, phara dza u ḽalutshedza, vese ya tseiso ya mitaladzi miḽanu na zwiḽwe);
 - u nŵala maḽwalwa a bulaho mihumbulo i re khagala kha vthathshelesi vho fhambanaho (tsumbo: muvhigo u songo lapfaho, ndaela);
 - u nŵala na u ola maḽwalwa a vhonealaho ane a fhirisa mulaedza zwavhuḽi kha vthathshelesi vho fhambanaho (tsumbo: phositara, dzikhathuni, dziburotsha dzi sa konḽiho);
 - u shandula mafhungo u bva kha tshiimo tshiḽwe u ya kha tshiḽwe (tsumbo: maḽwalwa u na u a isa kha thebulu na zwiḽwe).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ñwala mafhungo o fhambanaho zwo itelwa ndivho na vhathetshelesi vho fhambanaho:
 - u ñwalela ñdivho ya vhone vhaṅe, mutandulo, u tamba, zwa muhumbulo na vhukonibale (tsumbo: dayari, tseiso, zwiṭori zwiṭuku, nganetshelo, tshirendo);
 - u ñwala mañwalwa a bulaho mihumbulo i re khagala kha vhathetshelesi vho fhambanaho (tsumbo: ñdivhadzo na mivhigo);
 - u ñwala na u ola mañwalwa a vhone ane a fhirisa mulaedza zwavhuḍi na nga vhukonibale (tsumbo: khunguwedzo, marifhi a ñdivhadzo, mapa u re na zwifanyiso na dzilebulu);
 - u shandula mafhungo u bva kha tshiimo tshiñwe u ya kha tshiñwe (tsumbo: mafhungo a thebulu a tshi iswa kha mafhungo).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ñwala mafhungo o fhambanaho zwo itelwa ndivho na vhathetshelesi vho fhambanaho.
 - u ñwalela ndivho ya vhone vhaṅe, mutandulo, u tamba, zwa muhumbulo na vhukonibale (tsumbo: dzidzhenala, zwirendo, mythi. Nyambedzano, maanea a u pikisana);
 - u ñwala mañwalwa a bulaho mihumbulo i re khagala kha vhathetshelesi vho fhambanaho (tsumbo: muvhigo wa ṭhoḍisiso, vhurifhi ha gurannḍa, ndaela dza tshitekiniki);
 - u ñwala na u ola mañwalwa a vhone nga u shumisa luambo, mvelele dza mibvumo ,u ola na girafiki ho livhiwa vhathetshelesi vho fhambanaho. (tsumbo: magwati a CD na a dzibugu, khungedzelo dza TV kana gurannḍa, marifhi a ñdivhadzo are na zwinepe);
 - u sumbedza u pfesesa tshitaela, luambo lwo teaho (tsumbo: u fhirisela nganetshelo kha mafhungo a gurannḍa);
 - u sedza zwo iteaho na u pima zwo ñwalwaho na mushumo wo sikwaho.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanda)

U NŴALA

Mugudi u kona u nŵala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Bveledza na u dzudzanya mihumbulo nga maitete a u nŵala
 - u khetha na u tandula thero na u amba nga mihumbulo nga u shumisa mapa wa muhumbulo, tshathi dza nyelelano ya zwithu, na mitevhe;
 - sengulusa thoho, u amba nga hayo vha tshi khou shumisa mimapa ya muhumbulo, tshati na mitevhe;
 - u nŵala mvetomveto ya u thoma nga u sumbedza u ñivha luambo na nzulele kha ndivho dzo teaho na vthathshelesi;
 - ndovhololo ya mushumo hu tshi khou shumiswa ndivho ya luambo lwo teaho, u dzudzanya na tshitaela, na muvhigo i bvaho kha vhañwe vhagudi vha kilasi na/kana kha mudededzi;
 - u vhalulula mvetomveto ya u fhedzisa u itela u ñivha girama, ndongazwiga, na mupeleto hu tshi tanganelwa na u fha muvhigo u no bva kha vhañwe vhagudi vha kilasi na/kana kha mudededzi.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Bveledza na u dzudzanya mihumbulo nga maitele a u ñwala:
 - u khetha na u tandula thero na u amba nga mihumbulo nga u shumisa mapa wa muhumbulo, tshati dza nyelelano ya zwithu, na mitevhe;
 - u bveledza ðhoho nga u kwama zwiko, u khetha mafhungo o teaho na u vhekanya mafhungo;
 - u shumisa mafhungo tswititi, mafhungo mbumbano na mafhungo tserekano ho sedzwa ndivho dzenedzo na vthathshelesi;
 - u dovholola mushumo ho sedzwa zwi re ngomu, luambo lwo teaho, u dzudzanya na tshitaela na u fha muvhigo i no bva kha vhañwe vhagudi kilasini kana kha mudededzi;
 - u vhalulula na u ita ndulamiso ya mvetomveto ya u fhedzisa;
 - u ñetshedza mvetomveto ya u fhedzisa na u sedza asesimennde ya zwe zwa ñwalwa;
 - u bveledza mushumo nga u shumisa muñwalo wavhuñi na u vhaleaho wo lugelaho u ñetshedzwa (tsumbo: gwati ña nga nñda dzina, dziñhoho na zwiñwe ho katelwa nyolo dzo teaho).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Bveledza na u dzudzanya mihumbulo nga maitele a u ñwala:
 - u khetha na u tandula thero na u ambedzana nga u kwama zwiko zwinzhi, u khetha mafhungo o teaho, u vhekanya mihumbulo nga u shumisa maitele a no nga mimapa ya mihumbulo, tshathi dza nyelelano ya zwithu, na dzigiridi;
 - u bveledza mvetomveto ya u thoma hu sa hangwiwi muhumbulo muhulwane, na u shumisa luambo na nzulele dzo teaho ndivho na vthathshelesi;
 - u shumisa mafhungo tswititi, mafhungo mbumbano na mafhungo tserekano ho sedzwa ndivho dzenedzo na vthathshelesi;
 - u dovholola mushumo ho livhiwa kha u khwinifhadza luambo, u dzudzanya na tshitaela u shumisa muvhigo u no bva kha vhagudi nae;
 - u bveledza mvetomveto mñzhi;
 - u fha muvhigo kha vhagudi nae;
 - u bveledza mañwalwa o lulamisiwaho lwa u fhedza ho katelwa na zwifhinga zwa muvhigo u bvaho kha vhagudi nae khathihi na mudededzi;
 - u ñetshedza mushumo, ho sedzwa vhudele na muñetshedzo wo khwinifhadzwaho (tsumbo: gwati ña nga nñda, siatari ña zwi re ngomu, kuvhethshele na zwifanyiso zwo teaho na makolo).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanda)

U NŴALA

Mugudi u kona u nŵala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ðivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ntshedza mushumo nga u shumisa muñwalo wavhuði na u vhaleaho, na tshivhumbeo tshavhuði, sa thero, na u khethekanya dziphara, na u sukumedza na zwiñwe, uya nga afho he zwa tea ngaho.
- Shumisa ndivho ya luambo kha masia o fhambanaho kha maimo o fhambanaho.

- *Tshiimo tsha ipfi:*
 - u nanga na u shumisa tshakha dzo fhambanaho dza ipfi dzine dza bva kha tshenzhemo, nyito, literesi, luambo lwa orala lwa vhagudi ngae na vhañwe).

- *Vhuimo ha mafhungo:*
 - u lapfisa mafhungo nga u engedza mañaluli na mañadzisi, na mafurase a u ðalula mafhungodavhi;
 - u sudzulusa mafhungo u bva kha tshifhinga u ya kha tshiñwe nga ndila yavhuði.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa ndivho ya luambo kha masia na maimo o fhambanaho.
- *Tshiimo tsha ipfi:*
 - u nanga na u ita maedza nga u shumisa tshakha dzo fhambanaho dza ipfi dzine dza bva fhethu ho fhambanaho;
 - u shumisa thalusamaipfi kana thesaurus u sedza maipfi.
- *Vhuimo ha mafhungo:*
 - u lapfisa mafhungo nga u engedza mañaluli na mañadzisi, na mafurase a u ñalula mafhungodavhi;
 - u sudzulusa mafhungo u bva kha tshifhinga u ya kha tshinwe nga ndila yavhudi;
 - u shumisa maipfi maambiwa na maipfi maambelwa.
- *Vhuimo ha phara:*
 - u shumisa fhungo-thero hu tshi katelwa na mafhungo o teaho u fhaña phara yavhudi;
 - u shumisa ndila dzo fhambanaho dza u lungekanya dziphara;
 - u shumisa girama, mupeleto na ndongazwiga dzo teaho.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa ndivho ya luambo kha masia na maimo o fhambanaho.
- *Tshiimo tsha ipfi:*
 - u nanga na u ita maedza nga u shumisa tshakha dzo fhambanaho dza ipfi dzine dza bva kha mañwe masia a u guda, na mañwe masia ane a takadza mugudi, tshenzhemo yawe ine ya fhirisela mulaedza na zwine zwa ambwa phanda;
 - u peleña maipfi ane a shumiswa tshifhinga tshoñhe hu si na vhukhaki na u sedza mupeleto wa maipfi maswa.
- *Vhuimo ha mafhungo:*
 - u shumisa mafhungo tswititi na mafhungo mbumbano o fhambanaho;
 - u lapfisa mafhungo nga u engedza mañaluli na mañadzisi, na mafurase a u ñalula na a dzina;
 - shumisa makhathi o fhambanaho a mafhungo;
 - u shumisa maipfi maambiwa na maipfi maambelwa;
 - u khwañhisedza u shandula mutevhekano wa maipfi.
- *Vhuimo ha phara:*
 - u shumisa fhungo-thero hu tshi katelwa na mafhungo o teaho u fhaña phara yavhudi;
 - u shumisa ndila dzo fhambanaho dza u lungekanya dziphara uri hu fhañee mafhungo o fhelelaho.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanda)

U NŴALA

Mugudi u kona u nŵala tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- *Vhuimo ha phara:*
 - u shumisa thero na mafhungo a u thusedza u fhaṭa phara yavhuḍi;
 - u shumisa girama, mupeleṭo na ndongazwiga dzo teaho.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimennde kha heyi mvelelo ya u guda ya gireidi)

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimennde kha heyi mvelelo ya u guda ya gireidi)

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U ŊEA MIHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u Ŋea muhumbulo, na u swikela, maitete na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ðivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u humbula na u Ŋea muhumbulo:
 - u ambedzana nga ha zwiitisi na mvelele kha mañwalwa na luambo lwo shumiswaho u amba nga hazwo (musi..., zwenezwo..., arali...);
 - u topola inwe ndila ya u ita zwithu na uri ndi ngani zwo fhambana;
 - u ita mafheledzo o livhanaho na mafhungo a songo ambiwaho ngao fhedzi a kona u amba uri ðhalutshedzo yo fhiriselwa hani.

- Shumisa luambo u ita thasululo na u tandula:
 - u vhumba mbudziso u thusa kha u wana mafhungo o teaho;
 - u vhona zwiko zwa mafhungo;
 - u wana mafhungo nga u shumisa maipfi kana zwiteñwa zwihulwane;
 - u khetha na u sedzisisa zwiko zwo fhambanaho zwa kusedzele kuñwe kwa thero.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u humbula na u ñea muhumbulo:
 - u topola zwiitisi na mvelele kha mañwalwa a orala na o ñwalwaho na u bula vhushaka;
 - u gaganya ho sendekwaho kha mafhungo a ñivheaho;
 - u fhambanya vhukati ha zwivhuya na zwi si zwivhuya zwa tshithu na u ñalutshedza uri ndi ngani;
 - u vhudzisa na u bveledza kuvhonele kwo fhambanaho kwa ñhoho dza mafhungo dzo ñowealeho;
 - u amba ñhuthuwedzo ya thero kha mafhungo.
- Shumisa luambo u ñoñisisa na u tandula:
 - u sika mbudziso dzo teaho u vha tsumbandila kha u ñoñisa mafhungo;
 - u shumisa inthaviwu kha u kuvhanganya mafhungo;
 - u vhudzisa mbudziso nthihi nga inwe ñdila u itela u wana mafhungo manzhi;
 - u amba uri inthaviwu i shuma hani sa ñdila ya u kuvhanganya mafhungo;
 - u ñoñisa mafhungo kha zwiñwe zwiko zwa mafhungo.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u humbula na u ñea muhumbulo:
 - u topola zwiitisi na mvelele kha vhungomu ho fhambanaho ha mañwalwa o buñekanyaho na Kharikhulamu;
 - u fha muhumbulo na u u tikedza nga vhuñanzi ho ñziaho;
 - u bveledza muñatisano wa u amba wo linganelaho ñhoho ya mafhungo;
 - u vhambedza phambano ya kuvhonele kwa zwithu na u fha mbuno;
 - u vhudzisa vhungoho na mvelele ya vhuimo ha muñwali u ya nga mafhungo.
- Shumisa luambo u ñoñisisa na u tandula:
 - u vhudzisa mbudziso dza u sengulusa dzine dza bveledza khaedu na u ñoñisa ñalutshedzo dzo teaho;
 - u vhudzisa mbudziso dza vhuveheleli u itela u wana phindulo yo teaho;
 - u amba nga vhulumbami ha mafhungo nga u vhambedza na zwiñwe zwiko;
 - u sumbedza uri nyambo dzo fhambanaho dzi bula hani zwiñwa zwa mañwe Masia a u guda.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanda)

U HUMBULA NA U NEA MIHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u nea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza mafhungo:
 - u amba na u vhambedza mafhungo a no bva kha zwiko zwo fhambanaho;
 - u ketha mihumbulo yo teaho;
 - u topola tsumbo dzi no bva kha thalutshedzo;
 - u vhea mafhungo nga u tevhelelana;
 - u ita mañweledzo a mafhungo nga u shumisa ndila dzo fhambanaho (tsumbo: nyolo, dziphara, mima-pa; ya muhumbulo thebulu).
 - u ita khatulo yo ditikaho nga mafhungo, ha kona ha u dzhiwa mañwalwa o teaho.

- Shumisa luambo u humbula:
 - u bvumba zwine zwa do bvelela na uri mafhungo a do pendelwa hani ho sedzwa vhuṭanzi ho kuvhanganyiwaho;
 - u bveledza khonadzeo dzo fhambanaho;
 - u wana ndila dzo fhambanaho dza u bula muhumbulo vha tshi shumisa thesaurus na u amba nga zwine zwa ambwa.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri qivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza mafhungo:
 - u kuvhanganya na u khethekanya mihumbulo yo teaho na u țalutshedza mbuno dzo itisaho uri hu vhe na u khethekanya uhu;
 - u topola mihumbulo i angaredzaho na kha yo livhaho;
 - u vhea mafhungo nga țhoho dzo teaho;
 - u tevhekanya zwo iteaho nga maga a no tevhelelana na u țalutshedza mutevhekano uyo.
 - u vhekanya mafhungo nga dziphara, thebulu, mutevhekano wa zwiwo, tshathi kana mukumedzo wo nwalwaho kana wo tou olwaho;
 - u pima na u nea magumo.
- Shumisa luambo u humbula:
 - u humbulela mvelele kana magumo a maga kana tshiwo;
 - u bvumba zwine zwa qo bvelela kha vhupo ha khumbulelwa;
 - u humbula nga ha maitele a kale kana a zwiito na ngudo dzine dza qo shumiswa kha tshifhinga tshi qaho;
 - u ita țiedza nga zwi qiswaho nga zwi vhonealaho na mibvumo kha luambo;
 - u tandula vhushaka ha maipfi na zwiteŋwa u wana buqo țiswa ța u sedza ndima.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri qivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza mafhungo:
 - u khethekanya na u vhea mafhungo nga zwigwada zwao na u țalutshedza uri maitele aya o katela mini, na u fha tsumbo dzi bvaho kha maŋwe Masia a U guda;
 - u vhambedza na u fhambanya mafhungo na mihumbulo na u sumba mutheo wa mbambedzo;
 - u țanganya mihumbulo i no bva kha zwiko zwo fhambanaho kha mafhungo o fhelelaho.
 - u nea magumo na u fha themendelo
 - u shandula mafhungo u bva kha luambo u ya kha luŋwe;
 - u shandula mbekanyo ya mafhungo (tsumbo: u bva kha thebulu u ya kha girafu, u bva kha thebulu u ya kha zwo nwalwaho).
- Shumisa luambo u humbula lu fhațaho:
 - u țalutshedza zwine a humbulela musi o no vhala kana u pfa musi o no vhala manwalwa;
 - u tumbula na u țalutshedza mvelele kana magumo ane a a funesa;
 - u humbulela na u fha muhumbulo wa zwine zwa nga itwa u tandulula thaidzo;
 - u ita țiedza ța luambo nga nqila dzo fhambanaho, sa u sika maipfi maswa a nyambo dzo fhambanaho u;
 - u wana mihumbulo miswa.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda 6

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi a girama ya luambo u sika na u talutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maipfi:
 - u shumisa thangi, tsinde na mitshila kha u vhumba maipfi;
 - u tandula vhubvo ha maipfi (tsumbo: maipfi o tšunḁwaho a Afrikaans na English a tshi shumiswa kha nyambo dza tshirema);
 - u rekhoda maipfi kha bugu ya ṭhalusa maipfi ya ene muṅe;
 - u shumisa milayo ya mibvumo na mipeleṭo kha u peleṭa maipfi zwavhuḁi;
 - u sedzulusa mupeleṭo kha bugu ya ṭhalusamaipfi.
- Shuma na mafhungo:
 - u topola ṅefhungo na nyito ya fhungo;
 - u shumisa maṭanganyi kha u vhumba mafhungo mbumbano (Tsumbo: O shuma nga maṇḁa zwenezwo o phasa mulingo);
 - u shumisa pfano dza ṅefhungo na tshiitwa;
 - u shumisa mafhungo o fhambanaho zwavhuḁi (zwitatamennde, mbudziso, maiti, maḁadzisi, mabulafhethu);
 - u shumisa makhathi a konḁaho (Tsumbo: ḁikhathi ḁa ndo ḁi no khou bvela phanḁa kha Tshivenḁa-O vha a tshi khou ṭalela TV musi...);
 - u shumisa maipfi maambiwa na maipfi maambelwa
 - u shumisa zwiga zwa u vhala zwavhuḁi (zwiḁevhe kha maipfi maambiwa).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maipfi:
 - u shumisa thangi, tsinde na mitshila kha u vhumba maipfi;
 - u tandula vhubvo ha maipfi (tsumbo, maipfi o ñundwaho a Tshifura a tshi shumiswa kha English);
 - u rekhoda maipfi kha bugu ya ñhalusa maipfi ya ene muñe;
 - u shumisa milayo ya mibvumo na mipeleto kha u peleña maipfi zwavhuñi.

- Shuma na mafhungo:
 - u topola ñefhungo na nyito;
 - u shumisa pfano dza ñefhungo na tshiitwa hune ha si vhe na ñefhungo kana tshiitwa (hune zwa pfala musi hu tshi sedzwa zwi re ngomu.);
 - u topola na u shumisa madzina, masala , mañadzisi, mabulafhetu;
 - u shumisa maipfi maambiwa na maipfi maambelwa;
 - u shumisa makhathi a konñaho (Tsumbo: ñikhathi ña ndo ñi no khou bvela phañña kha Tshivenda - 'O vha a tshi khou shuma';
 - u shumisa zwiwa zwa u vhala zwavhuñi (u khwañhisa ñdivho ya zwiwa zwa u vhala zwo shumiswaho u swika zwino).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maipfi:
 - u shumisa thangi, tsinde na mitshila kha u vhumba maipfi;
 - u tandula vhubvo ha maipfi (tsumbo, maipfi o ñundwaho a Tshilatini na Tshigirika a tshi shumiswa kha English);
 - u rekhoda maipfi kha bugu ya ñhalusa maipfi ya ene muñe;
 - u shumisa milayo ya mibvumo na mipeleto kha u peleña maipfi zwavhuñi.

- Shuma na mafhungo:
 - u shumisa pfano dza ñefhungo na tshiitwa hune ha si vhe na ñefhungo kana tshiitwa (hune zwa pfala musi hu tshi sedzwa zwi re ngomu);
 - u topola na u shumisa madzina, masala, masala a mbalo mañanganyi;
 - u shumisa makhathi a konñaho zwavhudi. Tsumbo: O vha a tshi ño vha o no fhedza zwino;
 - u shumisa mafhungotserekani zwavhuñi mafhungo ane fhungo davhi tsinde na fhungo davhi a ñanganywa nga mañanganyi tsumbo: Musi bele i tshi lila, Thavha o ya hayani;
 - zwiwa zwa u vhala-khoma kha u fhandekanya fhungo davhi tsinde na fhungo davhi;
 - u shumisa maipfi maambiwa kha u livha kha zwine fhungo ña amba. Tsumbo: Musuku u bwiwa Afrika Tshipembe.'

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanda)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi a girama ya luambo u sika na u
talutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mañwalwa:
 - u shumisa fhungo la thoho ya mafhungo na mañwe a u thusedza kha u bvededza phara yo dhalaho;
 - u tuma mafhungo u fhaṭa phara yo dhalaho nga u shumisa tsumbo: maipfi a u tanganya sa 'na', 'tsha u fhedza', na masala.

- Bvededza u limuwa na u shumisa tshitaela:
 - u shumisa maidioma na mirero nga vhukoni;
 - u shumisa ndila dzavhuḍi dza tshiofosi/na dzi si dza tshiofisi;
 - u pfesesa na u shumisa figara dza muambo sa lifanyisi (tsumbo: U tou vha muruñwa).

- Bvededza u limuwa u shumisa luambo nga u sasaladza tsumbo: u tandula ndila dzo fhambanaho dza u humbela muñwe muthu uri a ite tshithu (nga u shumisa (no tea/ni nga kona na zwiñwe) hu vha hu tshi sedzwa vhushaka vhukati ha muambi na muthetshelesi, zwine zwa nga itea na uri ndi ngani vha tshi nga itelwa khaedu:
 - u shumisa 'luambo lwa u amba nga luambo (maipfi a ngaho: 'muambo wo livhaho' na 'luambo lu songo livhaho' 'maidoma' 'mirero', 'luambo lwa tshiofisi na lu si lwa tshiofisi', 'mafanyisi', 'zwiga zwivhudzisi').

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri d̩ivha izwi musu mugudi a tshi:

- Shuma na mañwalwa:
 - u shumisa fhungo ɭa ɭhoho ya mafhungo na mañwe a u thusedza kha u bveledza phara yo ɖalaho;
 - u ɭuma mafhungo u fhaɭa phara yo ɖalelaho nga u shumisa tsumbo: maipfi a u ɭanganya sa 'zwenezwo' na masala;
 - u shandukela u bva kha ɭikhathi u ya kha ɭiñwe zwavhuɖi.
- Bveledza u limuwa na u shumisa tshitaela:
 - u shumisa maidioma na mirero nga vhukoni;
 - u shumisa luambo zwavhuɖi u itela vhuthetshelesi, ndivho na vhungomu Tsumbo: kuambele kwa tshiofosi/na ku si kwa tshiofisi;
 - u pfesesa na u shumisa figara dza muambo sa ɭiedzamuthu (Tsumbo: Khavhu dza mulilo dzo vha dzi tshi khou ɱanzwa tshifhaɭo).
- Bveledza u limuwa u shumisa luambo nga u sasaladza tsumbo: u tandula nɖila dzo fhambanaho dza u humbela muñwe muthu uri a ite tshithu (nga u shumisa (no tea/ni nga kona na zwiñwe) hu vha hu tshi sedzwa vhushaka vhukati ha muambi na muthetshelesi, zwine zwa nga itea na uri ndi ngani vha tshi nga itelwa khaedu.
 - u shumisa 'u shumisa luambo lwo shumiswaho kha u ɭalutshedza (maipfi a ngaho: 'muambo wo livhaho' na 'luambo lu songo livhaho' 'maidoma' 'mirero', 'luambo lwa tshiofisi na lu si lwa tshiofisi', 'mafanyisi', 'zwinga zwivhudzisi')

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

- Shuma na mañwalwa:
 - u shumisa fhungo ɭa ɭhoho ya mafhungo na mañwe a u thusedza kha u bveledza phara yo ɖalaho;
 - u ɭuma mafhungo u fhaɭa phara yo ɖalelaho nga u shumisa tsumbo: maipfi a u ɭanganya sa 'fhedziha', maipfi a no amba zwi no fana na mafhambanyi na masala;
 - u shandukela u bva kha ɭikhathi u ya kha ɭiñwe zwavhuɖi.
- Bveledza u limuwa na u shumisa tshitaela:
 - u shumisa maidioma na mirero;
 - u ɭalutshedza uri luambo lu fhambana hani hu tshi sedzwa vhathetshelesi, ndivho na vhungomu. 'Tsumbo: kuambele kwa tshiofosi /na ku si kwa tshiofisi';
 - u pfesesa na u shumisa figara dza muambo sa ɭimetafore (Tsumbo: U tou vha muruñwa).
- Bveledza u limuwa u shumisa luambo nga u sasaladza tsumbo: u tandula nɖila dzine luambo lwa shumisiwa ngadzo kha khungedzelo hu u itela u ri ɭuɭuwedza uri ri renye zwithu zwine ra ɭoɖa, na u vhaisa mupo,.
 - u shumisa 'u shumisa luambo lwo shumiswaho kha u ɭalutshedza (maipfi a ngaho: 'fhungo davhi tsinde', 'fhungo davhi', 'maɭanganyi' 'maipfi maambwa na maipfi maambelwa', 'ɭimetafore').

NDIMA YA 4 VHUIMO HA NṠHA (GIREIDI YA 7 - 9)

MARANGAPHANDA

Kha iyi ndima vhagudi vha tanganya zwe vha guda kha gireidi dza murahu, vha dilugisela ndima ya u guda i daho na zwa lifhasi la mishumo. Vha khou dilugisela u vha vhasheli vha mulenzhe vho khwaṭhaho kha tshitshavha tsha demokirasi, u didzhenisa ho khwaṭhaho kha zwa matshilisano na zwa vhupo sa HIV/AIDS, na u shuma nga ndila dza u fhaṭa. Vha fanela u shumisa luambo kha vhone vhaṅe, zwa nnyi na nnyi, zwa tshiofisi na zwa pfunzo.

Nga luambo, vhagudi vha tea u divhadzwa nga ha:

- Nyendavhutshilo na u bvelela phanda nga u guda;
- Pfanelo dzavho na vhuḍifhinduleli sa vhadzulapo kha shango la demokirasi, la zwitshavha zwo tanganelanaho.

Nyombedzelo

Ndivho khulwane ya ndima iyi ndi u badekanya na u engedza luambo na literesi. Mafheloni a Gireidi 9 vhagudi vha fanela u vha vha tshi:

- kona u vhala na u nwala hu tshi itelwa ndivho nnzhi dzo tandavhuwaho, - lwa mulayo na lu si lwa mulayo, u vhala zwaho, zwa nnyi na nnyi na zwa vhone vhaṅe;
- vha hvavhali vhane vha takalela u vhala, vha kona u wana na u pima mafhungo nga vhone vhaṅe;
- vha vhathetshesesi vha vhusedzi na u vha vhaambi vha re na vhuḍifulufheli vha luambo vha re na vhuḍifwa kha vhathetshesesi;
- kona u sengulusa luambo, vha pfesesa kushumiselwe kwalwo na u kona u lu shumisa kha zwithu zwavho.

MVELELO DZA U GUDA

Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u diphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo:

Mugudi u do thetshelesa mafhungo a manwalwa o fhambanaho a orala u itela, u diphina e na nungo, vhuombedzeli na vhusengulusi, a nweledza, a rikhoda na u nyanyulea khao

Mvelelo ya u guda ya 2: U amba

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḍifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo:

Mugudi u do amba e na vhuḍifulufheli vhathuni, na u davhidzana zwavhuḍi nga vhukoni na vhaṅwe. Hezwi ndi zwa ndeme kha mushumo na u ya phanda na pfunzo.

Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḍi, mvelele na u nyanyulea kha manwalwa:

U vhala ndi mutheo wa u ṅwala na ṅdila ya u guda ya vhutshilo ha tshoṅhe. Vhagudi vha tea u vhala tshakha dzo fhambanaho dza manwalwa hu tshi katelwa manwalwa a fikishini na a si fikishini a fano Afrika Tshipembe na a dzitshakhatshakha. Hezwi zwi do thusa mveledziso ya luambo, ṅdivho nyangaredzi na nyaluwo ya vhone vhaṅe.

Mvelelo ya u guda ya 4: U ṅwala

Mugudi u kona u ṅwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo a ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho.

U ṅwala ndi ṅdila ya vhuḍisedzi na u guda, na matshilele a vhudavhidzani. Zwi di dovha-vho zwa vha matshilele a u asesa vhagudi, nahone ndi zwa ndeme kha u isa phanda pfunzo na mishumo.

Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ṅea muhumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ṅea muhumbulo, na u swikela maitete na u shumisa mafhungo kha u guda.

Vhutsila vhunzhi u humbula ho bveledziswaho na mafhungo a ḷiteresi ndi ṅdila ya u guda ha vhutshilo hoṅhe na mveledzo dza mvelelo ya vhutshilo hoṅhe.

Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumisele.

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na u talutshedzela mafhungo:

Vhagudi vha ḁo tandula ndila ine luambo lwa shuma ngayo vha kona u kovhana luambo lwa u amba nga ha luambo u itela uri vha kone u pima mafhungo avho na a vhaṅwe zwavhuḁi zwi tshi ya nga zwine zwa amba na vhuronwane. Vha ḁo kona hafhu u shumisa heyi ndivho u ita ḁiedza na luambo u fhaṅa zwine zwa ambwa. (u bva kha vhuimo ha ipfi na fhungo u ya kha mafhungo) na u vhona uri mafhungo a a fana. Vha ḁo vha na tshenzhemo ya uri luambo lu a shanduka murahu ha tshifhinga na vhukati ha mvelele, na u shanduka halwo kha masia o fhambanaho a vhutshilo.

Maimo a asesimennde na maṅwalwa

Kha zwipiḁa zwi tevhelaho, maimo a asesimennde a mvelelo inṅwe na inṅwe a ḁo ṅekedzwa gireidi inṅwe na inṅwe. Tsumbo dza maṅwalwa dzine dza nga shumiswa u ṅanganya u guda dzi a shumiswa. Hedzi a si dzone, tsumbo fhedzi mudededzi a nga engedza nga u nanga dziṅwe dzo teaho na maṅwalwa a re hone.

Vhagudi vha Gireidi dza 7, 8 na 9 vha fanela u vhala na u sedzulusa mañwalwa o țandavhuwaho a Afrika Tshipembe na a dzitshakhatshakha hu tshi katelwa na o randelwaho.

Gireidi ya 7

Mañwalwa o themendelwaho

- Nganeapfufhi
- Nganeavhutshilo ya vhone vhaņe
- Nganea pfufhi
- Zwirendo
- Matambwa a luța luthihi
- Dzingano (hune zwa konadzea)
- Mythi na mafhungolungano
- Munanguludzo wa mañwalwa mapfufhi sa magazini
- Gurannđa, khungedzelo, dziphositara
- Mbekanyamushumo dza u amba dza radio

Gireidi ya 8

Mañwalwa o themendelwaho

- Nganeapfufhi
- Nganea
- Zwirendo
- Matambwa
- Dzingano na (hune zwa konadzea)
- Ngudo dza filimu na
- Munanguludzo wa mañwalwa mapfufhi sa magazini, gurannđa, khungedzelo, phosițara, na dziburotsha
- Zwipitshi, mbekanyamushumo dza u amba dza kha radio, mbekanyamushumo dza kha TV radio dza muzika

Gireidi ya 9

Mañwalwa o themendelwaho

- Nganeapfufhi
- Nganea dza vhulapfu ho fhelelaho
- Zwirendo
- Matambwa a vhatu vhararu/vhaṭanu
- Dzingano na (hune zwa konadzea)
- Ngudo dza filimu
- Munanguludzo wa mañwalwa mapfufhi sa magazini, dzigurannḁa, khungedzelo, zwipitshi na ngudo dza malekitshara, dziḁirama dza radio, dziḁirama dza TV na dzidokumenthari na dziradio dza muzika

ZWI RE NGOMU KHA MAḆWALWA

U bva kha maḆwalwa o fhambanaho o katelwaho, mugudi u bviselwa khagala kha:

- Fhethuvhupo ha matshilisano a ḁivhazwakale ho pfumaho nahone ho teaho a bveledzaho u pfesesa ha ifa ḁa luambo.
- Puloto dzi konḁaho na zwipuloto zwiḁuku.
- Thero dzi ḁuḁulaho na dzi ḁeaho khaedu dzi bveledzaho vhupfesesi ha ndeme na tsatsaladzo.
- Vhatambi vha maimo kha vhushaka ho bveledzwaho zwavhuḁi.
- Nzulele ya muhumbulo na thoni yo teaho.
- Zwitaela zwo fhambanaho zwo ḁanganywa na tshivhumbeo tsha fhungo.
- ḁivhaipfi i ḁeaho khaedu na kushumiselwe kuvhuya kwa maidioma a luambo.
- Vhunzhi ha figara dza muambo na luambo lwa maidioma.
- U fhambana ha ḁḁila dza vhurendi kha zwirendo zwo nangwaho.
- MaḆwalwa a vhonealaho (hu tshi katelwa na dzifilimu) zwine zwa oledzela elemende u fana na u shumisa muvhala mutswu na mutshena na ndeme ya kufhaḁelwe kwa zwithu.
- MaḆwalwa a shumisaho zwivhumbeo na u ḁwala (na dziḁwe ḁḁila dza vhudavhidzani).
- MaḆwalwa a konisaho vhagudi u tandula mvelele dzo ḁowealeho na midia.
- U shumiswa ha luambo nga ḁḁila yo fhambanaho
 - Muḁwali u dzhia maimo a vhea vhavhali uri vha kone u ḁea zwine zwa ambwa nga ḁḁila ḁḁwe.
 - ḁḁila ine vhavhali vha vhea zwine zwa ambwa u bva kha mafhungo, ḁḁila ine vha ḁisa ngayo tshenzhemo na ndeme kha ḁḁwalwa.
 - ḁḁila ya kufhindulele kwa ḁḁwalwa ḁine ḁa shumisa u pfesesa ha tsatsaladzo kha u fhaḁa na u ḁalutshedzela maḆwalwa.
 - U vangwa ha luambo. Muvango u yelanaho na zwa vhurereli, zwa sialala na zwiḁwe, ḁhuḁhewedzo ya luambo kha luḁwe.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u diphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa na u takalela na u diphina nga u sumbedza mañwalwa a khumbulelwa na a orala (tsumbo: dzibaladi, nyimbo, nganetshelo pfufhi, dzingano).

- Thetshelesa nga mafufufu na vhusedzi mafhungo na milaedza mihulwane na u nyanyulea ho teaho (tsumbo):
 - ñwala dzinotsi, manweledzo, na u fhirisa milaedza zwavhuḍi;
 - sedzulusa mihumbulo, u vhudzisa mbudziso dzo dzudzanywaho zwavhuḍi dzine dza ñea khaedu.

- Vhona uri mañwalwa a dzudzanywa hani na u ḥalutshedza mbonalo khulwane (tsumbo: mivhigo ya matshele, masia, miswaswo na dzinyimbo) Hezwi zwi ḍo sumbedza na tshumiswa dzi nga shumiswaho kha midai, dzinyimbo.

- Sumbedza na u ḥalutshedzela nga ndila yavhuḍi, mushumo wa zwi sa buliwi (tsumbo: mbonalo ya tshifhatuwo, nyamba nga zwipiḍa zwa muvhili).

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa na u takalela khaedu ya mahumbulelwa na mañwalwa a ñivhadzaho (tsumbo: zwirendo, zwirendo zwa u khoða, ephisode nthihi kana mbili dza nganetshelo na ñirama dza radio, nyimbo pfufhi, khungedzelo dza radio, muñatısano wa u amba).
- Thetshelesa nga mafufufu na u sedza mafungo na milaedza mihulwane na u nyanyulea ho teaho (tsumbo:)
 - ñwala dzinotsi, manweledzo, na u fhirisa milaedza zwavhuđi;
 - sedzulusa mihumbulo, u vhudzisa mbudziso dzo dzudzanywaho zwavhuđi dzine dza itela khaedu.
- Pfesesa uri mañwalwa a orala a yelanaho o langwa na u ñalutshedza mbonalo dza zwiñaluli (tsumbo: nganetshelo pfufhi, zwirendo zwa u renda, nyimbo pfufhi) Hezwi zwi ño katela thundu dza u sumbedza dzi shumiswaho kha midai sa mafungo mapfufhi o khwañhaho o livhaho kha mbuno, muhoyo na u sumbedza na u sengulusa mvelelo kha mafungo o fhambanaho.
- Sumbedza na u haseledza mushumo wa zwi sa buliwi (tsumbo: u ñanganya maño, thoni ya ipfi, u awela).

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thetshelesa na u takalela na u ñiphiña nga u sumbedza mañwalwa a khumbulelwa na a orala (tsumbo: ñirama dza radio, mañano a u amba a radio, dokumentari, zwirendo zwo itwaho ñirama, tzedzuluso ya bugu).
- Thetshelesa nga mafufufu vha wana mafungo na milaedza mihulwane vha nyanyuwa ho teaho sa tsumbo:
 - u ita phendelo na;
 - u vhudzisa mbudziso dzi ñoñisisaho na khaedu hune zwa konea.
- Sengulusa na u vhambedza uri mañwalwa a orala a langwa hani na mbonalo dza tshiñaluli tshiñwe na tshiñwe (tsumbo: nganeapfufhi, baladi, maambwa mapfufhi, mañano a u amba a radio, ñirama dza radio, mafungo o anñadzawho muyani, muñatısano wa u amba). Hezwi zwi ño katela thundu dza u sumbedza dzi shumiswaho kha midai i ngaho phani, muhoyo na tshitamennde tshi songo fhelelaho na u sengulusa na u vhambedza mvelelo dza mibvumo kha thusedzi dza u pfa na u vhona dzo fhambanaho.
- Sumbedza na u haseledza mushumo wa zwi sa buliwi (tsumbo: u tanganya maño, luambo lwa muvhili, u shumiswa ha tshikhala, thoni (khalo) kueletshele kwa tshipitshi.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 1 (i ya phanḁa)

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u ḁiphiḁa na u fhindula nga nḁila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza maipfi, mafurase na mafhungo ane a ṽuṽuwedza muthetshelesi na u ṽalutshedza vhuleme hao (tsumbo: luambo lwa u ṽuṽuwedza, u ṽalusa vhukati ha mbuno na muhumbulo, u vhona khombetschedzo ya zwine wa ṽoḁa na luvhengelambiluni).
- Vhona na u ṽanganedza tshakha dzo fhambanaho dza luambo sa kuambele, luambo lwa muvhundu na luambo lwa zwigwada zwa mabebo zwo fhambanaho.
- Sumbedza ndeme na ḁivhazwakale, vhungomu ha maḁwalwa o nanguludzwaho a matshilisano na mvelele.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Ita ðhoðisiso nga uri ndi ngani muambi o shumisa maipfi o tiwaho u itela u pfiwa nga muthetshelesi. (tsumbo: luambo lwa u luvheledza, fhambanya vhukati ha mbuno na muhumbulo, u topola mahumbulwa a muambi na u vhona khombe tshedzo ya u itwa zwine wa ðoða na luvhengelambiluni).
- Vhona na u ðanganedza tshakha dzo fhambanaho dza luambo sa kuambe, luambo lwa muvhundu na luambo lwa zwigwada zwa mabebo zwo fhambanaho.
- Sumbedza ndeme na ñivhazwakale, vhungomu ha mañwalwa o nanguludzwaho a matshilisano na mvelele.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Ita ðhoðisiso nga uri ndi ngani muambi o shumisa maipfi o tiwaho u itela u pfiwa nga muthetshelesi. (tsumbo: tshitamennde tshi sa pfaliho tsho itwaho nga khole, khethekanya mbuno u bva kha muhumbulo, sumbedza mihumbulo ya muambi, vhona na u haseledza u kombetshedza uri tshithu tshi vhe zwine wa ðoða, luvhengelambiluni na nyandiso).
- Vhona na u ðanganedza tshakha dzo fhambanaho dza luambo sa kuambe, luambo lwa muvhundu na luambo lwa zwigwada zwa mabebo zwo fhambanaho.
- Sumbedza ndeme na ñivhazwakale, vhungomu ha mañwalwa o nanguludzwaho a matshilisano na mvelele.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana nga vhuḍifulufheli na nga vhukoni kha luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfuḵhisela mihumbulo na vhuḍipfi e na vhuḍifulufheli na thuso hu tshi shumiswa mañwalwa a orala (tsumbo: nganetshelo, miswaswo, dziḍirama).

- Pfuḵhisela mihumbulo, mbuno na mihumbulo nga nḍila ya vhuronwane hu tshi shumiswa mbuno na tshakha dza mañwalwa (tsumbo: u amba, u ñañisana hupfufhi).

- Sumbedza theo ya vhutsila kha tshakha dzo fhambanaho dza mañwalwa a orala o nanguludzwaho:
 - u tevhekana ha ndaela dza orala;
 - u bvedza vhuṭaṭi ho lungamaho;
 - u tevhedza inthaviwu na thangana ya murole hu tshi shumiswa mbudziso dzi sa konḍi hu tshi ñwalwa notsi nga vhuroñwane.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhirisela mihumbulo na vhuḍipfi nga vhukoni na mubulo wavhuḍi e na vhuḍifulufheli ha nḥa na thuso ḥukhu hu tshi shumiswa mañwalwa o fhambanaho o nanguludzwaho. (tsumbo: dziḍirama, mitambo dzinyimbo).
- Fhirisela mihumbulo na mbuno zwavhuḍi nga vhuronwane na u tevhekana kha ḥoho dzi ñeaho khaedu hu tshi shumiswa tshakha dzo fhambanaho dza mbuno kana tshakha dza mañwalwa (tsumbo: khaseledzo, u ḥaṭa nga u amba).
- Sumbedza theo ya vhutsila kha tshakha dzo fhambanaho dza mañwalwa a orala:
 - u tevhekana nga vhuronwane ha ndaela dza orala na thaluso;
 - u ḥalutshedza nḍila ya u ita ḷiedza;
 - u tevhedza inthaviwu na miraḍo ya tshitshavha hu tshi shumiswa tekini dza theo dza inthaviwu.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhirisela mihumbulo na vhuḍipfi nga vhukoni, mubulo wavhuḍi na mahumbulelwa e na vhuḍifulufheli na vhuḍilangi hu tshi shumiswa tshakha dza mañwalwa dzo fhambanaho. (tsumbo: dziḍirama, zwirendo).
- Fhirisela mihumbulo na mbuno zwavhuḍi nga u tevhekana kha ḥoho dzi ñeaho khaedu hu tshi shumiswa tshakha dzo fhambanaho dza mañwalwa (tsumbo: ḥalutshedzo dza maitele a thekinolodzhi sa kushumiselwe kwa khomphutha kana vidio).
- Sumbedza vhutsila ho bveledzwaho kha tshakha dza mañwalwa a orala o fhambanaho:
 - ḥalutshedza maitele a thekinolodzhi na u tandula mihumbulo i konḍaho nga nḍila ya u tevhekana, tsumbo, kushumiselwe kwa khomphutha;
 - u tevhedza inthaviwu lwa vhudele hu tshi shumiswa tekini dza inthaviwu. (tsumbo: u vhudzisa mbudziso dza u ḥokonya vhuḍipfi).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanda)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana nga vhuḍifuluheli na nga vhukoni kha luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedzela vhutsila ha muḵangelano nga u dzhenelela kha miḵaḵisano ya zwigwada, na u amba, inthaviwu, miḵaḵisano ya u amba, musi hu tshi khou itwa zwenezwo hu tshi:
 - lwiswa zwithu zwa ndeme (tsumbo: zwa matshilisano na mikhwa zwi yelanaho na vhupo na pfanelo dza vhatu);
 - dzhia mishumo yo fhambanaho;
 - ḵangedza mihumbulo ya vhaḵwe;
 - ḵalutshedza mihumbulo yau;
 - ḵea tsatsaladzo;
 - vala zwikhala nga u vhudzisa mbudziso, ḵea munanguludzo, u bvisela nyanyuwo, sumbedza dzangalelo lihulu;
 - sumbedza vhuḍipfi kha pfanelo dza vhaḵwe;
 - ḵea khaedu kha u shumisa luambo lwa u saḵhula.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musu mugudi a tshi:

- Sumbedzela vhutsila ha mutanganelano nga u dzhenelela kha miṭaṭisano ya zwigwada, nyambedzano, inthaviwu, miṭaṭisano ya u amba, musu hu tshi khou itwa zwenezwo hu tshi:
 - Iwisa zwithu zwa ndeme (tsumbo: zwa matshilisano na mikhwa zwi yelanaho na vhupo na pfanelo dza vhuthu);
 - ṭanganedza na u hanedza mihumbulo ya vhaṅwe nga ṅḍila ya vhuḍi i ṭodeaho;
 - ṭuṭuwedza mihumbulo ya u ṅea na u ṭanganedza u sasaladzwa;
 - luvheledza vhaṅwe;
 - vala zwikhala nga u vhudzisa mbudziso, u bvisela nyanyuwo, sumbedza dzangalelo ḽihulu;
 - sumbedza vhuḍipfi kha pfanelo dza vhaṅwe kha u amba hune zwa konea;
 - ṅea khaedu kha u shumisa luambo lwa u sathula.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musu mugudi a tshi:

- Sumbedzela vhutsila ha mutanganelano nga u dzhenelela kha miṭaṭisano ya zwigwada, na u amba, inthaviwu, miṭaṭisano ya u amba, musu hu tshi khou itwa zwenezwo hu tshi:
 - Iwisa zwithu zwa ndeme (tsumbo: zwa matshilisano na mikhwa zwi yelanaho na vhupo na pfanelo dza vhatu);
 - vhudzisa mbudziso dza u ṭokonya vhuḍipfi;
 - amba phambano u itela u swika kha zwithihi kana u ḽinekedza kha muhumbulo wa muṅwe uri hu tandululee thaidzo;
 - ṭuṭuwedza mbuno dza u shumisa vhuṭanzi na mihumbulo i fanaho i bvaho kha thangana ya murole i sumbedzaho vhutepe kha u ṭanganedza u itela u swika kha zwithihi;
 - ṭanganedza khaedu na tsatsaladzo hune zwa konea;
 - vala tshikhala nga u vhudzisa mbudziso, u vhekanya mbuno zwavhuḍi u itela u bvisela khagala zwi ambwaho, u fha tshifhinga tsha u nanga, u fha phindulo dzi songo fhelelaho;
 - fhambanya uri ndi lini hune vha tea u sumbedza vhuḍipfi ha vhaṅwe na uri ndi lini hune vha ṅea khaedu kha tshiṭalula.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanda)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana nga vhuḍifulufheli na nga vhukoni kha luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nea mukumedzo wa orala hu na vhusiki hu tshi sedzeswa:
 - u amba mafhungo nga ḍila i pfalesaho
 - tshiawelo;
 - u shanduka ha luvhilo lwa u itea ha zwithu
 - ndivho na vhatshetshelesi;
 - nyimele na luambo lwa zwipiḍa zwa muvhili;
 - nzulele dzo fhambanaho dza matshilisano na mvelele;
 - shumiswa dza figara dza muambo dzo teaho dzi ngaho, ḷifanyisi na ḷiḱanedzi.

- Vhona na u ḷalutshedza mvelelo dza u davhidzana havhuḍi na vhaḱwe vhathu.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ñea mukumedzo wa orala hu na vhusiki hu tshi sedzeswa:
 - u amba mafhungo nga ndila i pfalesaho;
 - tshiawelo;
 - u shanduka ha luvhilo lwa u itea ha zwithu;
 - ndivho na vthathetshelesi;
 - nyimele na luambo lwa zwipiḁa zwa muvhili;
 - maḁekedzele a mukumedzo o fhambanaho;
 - luambo lwo teaho hune lwa khou ambiwa hone;
 - thoni;
 - nzulele dzo fhambanaho dza matshilisano na mvelele;
 - kushumiselwe kwa figara dza muambo kwo teaho ku ngaho, ḁifanyisi na ḁiḁaḁedzi.
- Sumbedza na u haseledza mbonalo dzine dza thusa kha mvelelo dza vhudavhidzano.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ñea mukumedzo wa orala hu na vhusiki hu tshi sedzeswa:
 - tshiawelo na luvhilo lwa u shandula volumu ya ipfi musi hu tshi bulwa mbuno dza ndeme;
 - ndivho na vthathetshelesi;
 - nyimele na luambo lwa muvhili na luambo lwa tshifhaḁuwo u dzhenisa dzangalelo ḁa vthathetshelesi;
 - maḁekedzele a mukumedzo o fhambanaho;
 - luambo lwo teaho hune lwa khou ambiwa hone;
 - thoni;
 - u ya nga vhuhulu ha ḁhoḁea dza muvhili;
 - nzulele dzo fhambanaho dza matshilele na mvelele;
 - kushumiselwe kwa figara dza muambo kwo teaho ku ngaho, ḁifanyisi na ḁiḁaḁedzi na mbudziso dza ñivhavhurereli.
- Pima mvelelo dza vhudavhidzani na u ita mveledziso.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḁi mvelele na u nyanyulea kha maḁwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala a sa kombetshedzwi kanzhi a tshi itela u diphina na u wana mafhungo u buḁa na maḁwalwa a tshakhatshakha o gudwaho, ḁalutshedza nyanyuwo ya ene muḁe na u haseledza tshakha dza maḁwalwa dzine a dzi takalela.
- Vhalela nḁha na u vhala o fhumula hu tshi itelwa zwithu zwo fhambanaho a tshi shumisa ndila dzo teaho dza u vhala (tsumbo: u ungula na u vhala nga nḁha, khumbulelwa, thandululo ya zwi re ngomu).
- Sumbedza ndivho, vhathetshelesi na vhungomu ha mafhungo.
- Sumbedza u pfesesa maḁwalwa a ḁisaho mafhungo.
 - topola mihumbulo mihulwane na u ḁalutshedza uri zwidombedzwa zwi u thusedza hani.
- Sumbedza phambano ya tshakha dza maḁwalwa na mbonalo na u ḁalutshedza ndila ye maḁwalwa a vhekanywa ngayo (tsumbo: zwirendo, muanetshelo wa gurannḁa, nganeapfufhi, khungedzelo, muanetshelo mapfufhi wa magazine).

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri dīvha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala a sa kombetshedzwi kanzhi a tshi itela u dīphiṅa na u wana mafhungo u buḍa na mañwalwa a tshakhatshakha o gudwaho, ṭalutshedza nyanyuwo ya ene muṅe na u haseledza tshakha dza mañwalwa dzine a dzi takalela na u themendela mañwalwa kha vhañwe.
- Vhalela nṅha na u vhala o fhumula hu tshi itelwa zwithu zwo fhambanaho u pfumbisa nḍila dza u vhala dza vhuḍi dzo bveledzwaho kha gireidi dza mathomo.
- Haseledza ndivho, vhatshetshelesi na vhungomu ha mafhungo.
- Sumbedza u pfesesa mañwalwa a dīsaho mafhungo:
 - topola mihumbulo mihulwane na u ṭalutshedza uri zwidodombedzwa zwi u thusedza hani .
 - vhudzisa mihumbulo iyo hu koneaho;
 - u ita khaṭhulo na u nṅwala mafhelelo nga ha mihumbulo yo dītikaho nga vhuṭanzi;
 - topola na u ṭalutshedza mavhonele o fhambanaho.
- Ṭalutshedza uri mbonalo khulwane na dzangano ḷa mañwalwa o fhambanaho a thusa hani kushumele kwa mafhungo. (tsumbo: zwirendo, nganeapfufhi, marifhi, baladi tzedzuluso ya bugu).

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri dīvha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala a sa kombetshedzwi kanzhi a tshi itela u dīphiṅa na u wana mafhungo u buḍa na mañwalwa a tshakhatshakha o gudwaho, ṭalutshedza nyanyuwo ya ene muṅe na u haseledza tshakha dza mañwalwa dzine a dzi takalela na u themendela mañwalwa kha vhañwe.
- Vhala nga nḍila ya vhuḍilangi na u vhala o fhumula hu tshi itelwa zwithu zwo fhambanaho u pfumbisa nḍila dza u vhala dza vhuḍi dzo bveledzwaho kha gireidi dza mathomo.
- Haseledza na u ṭalutshedza ndivho, vhatshetshelesi na vhungomu ha mafhungo.
- Sumbedza u pfesesa mañwalwa a dīsaho mafhungo:
 - topola mihumbulo mihulwane na u ṭalutshedza uri zwidodombedzwa zwi thusedza hani;
 - pima mihumbulo;
 - haseledza nga u vhona ho fhambanaho ha vhatu.
- Amba nga mañwalwa o fhambanaho na u ṭalutshedza uri mbonalo dzao dzo langiwa na u thusedza hani kha u shuma ha mafhungo.(tsumbo: zwirendo zwilapfu, nganea pfufhi, dzidayari, mañwalo, u sedzuluswa ha dzibugu, matambwa maṭuku).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhalo na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuqi, mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musu mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfeseswa ha mañwalwa, ndivho yao na vhusaka kha vhusshilo hawe nga u talutshedza puloto, thero, vhatambi na fhethu hune zwithu zwa itea hone.
- Sumbedza na u haseledza ndila u sika mvelelo dzo livhaho kha mañwalwa o nanguludzwaho, o ñwalwaho na a midia nnzhi dzi fanaho na:
 - tshumiswa dza literesi na kushumiselwe kwa luambo;
 - ola dzielemende (tsumbo: kunangelwe na kuvheshelwe kwa zwifanyiso, kushumiselwe kwa muvhala);
 - tekeniki dza khamera na dzifilimu.
- Nyanyulea kha mañwalwa nga u sengulusa:
 - topola mahumbulwa a muñwali;
 - topola mulaedza u re khagala (kana zwo dzumbamaho) u re kha mafhungo;
 - topola u kokodzela thungo hu re khagala kana luvhengelambiluni;
 - topola ndila dzine muñwali a vhumba ngadzo u vhalo mañwalwa nga munanguludzo wavhuqi wa maipfi.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfeseswa ha mañwalwa, ndivho yao na vhushaka kha vhtushilo hawe nga u haseledza puloto, thero, vhatambi.
- Sengulusa ñdila dzo shumiswaho u sika mvelelo zwo ñwalwaho na mañwalwa manzhi a midia:
 - u shumisea ha tshumiswa dza ñiteresi na luambo lwo shumiswaho.
- Nyanyulea kha mañwalwa nga u sengulusa:
 - haseledza mahumbulwa a muñwali;
 - topola mulaedza u re khagala (kana zwo dzumbamaho) u re kha mafhungo;
 - topola u kokodzela thungo hu re khagala kana luvhengelambiluni.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfeseswa ha mañwalwa, ndivho yao na vhushaka kha vhtushilo hawe nga u sengulusa mveledziso ya puloto, thero, ndeme vhatambi.
- Pima ñdila dza dzo:
 - shumiswaho u sika mvelelo dzenedzo kha zwi vhonealaho, zwo ñwalwaho na mañwalwa manzhi a midia sa.
- Nyanyulea kha mañwalwa nga u sengulusa:
 - pima mahumbulwa a muñwali;
 - pima mulaedza u re khagala (kana zwo dzumbamaho) u re kha mafhungo;
 - topola u kokodzela thungo hu re khagala kana luvhengelambiluni na u nea mihumbulo yawe.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḍi mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Topola na u haseledza zwa vhupo na mikhwa ya matshilisano na mvelele zwi wanalaho kha mañwalwa (sa zwo dzumbululwaho nga zwiteñwa zwo fhambanaho zwa mañwalwa sa zwi re ngomu, luambo, mushumo wa ati, vhabvumbedzi).
- Vhonisa kha vhutsila hawe sa muvhali.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Haseledza ñdila dzine zwi re ngomu zwa ñuñuwedza ngazwo mulaedza:
 - topola zwe zwa siiwa kha mafhungo na u haseledza uri ndi nga mini;
 - vhudzisa arali a tshi tendelana na mulaedza kha mafhungo na luvhengelambiluni.
 - amba nga ha matshilisano na mvelele, zwithu zwa vhupo na mikhwa zwi wanalaho kha mafhungo. Sumbedza zwiteñwa zwa mañwalwa zwine zwa vha ndeme (tsumbo: zwi re ngomu, luambo, mushumo wa vhutsila, vhupfiwa ha muñwe na vhabvumbedzi).
- Vhonisa kha vhutsila hawe sa muvhali.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Haseledza ñdila dzine zwi re ngomu zwa ñuñuwedza ngazwo mulaedza:
 - ita khañhulo nga ha matshilisano na mvelelo ndeme dza vhupo na mikhwa zwi wanalaho kha mañwalwa na u haseledza zwiteñwa zwa mañwalwa zwine zwa sika mvelelo (tsumbo: zwi re ngomu, luambo, mushumo wa vhutsila, mahumbulwa a muñwe na vhabvumbedzi).
- Vhonisa kha na u amba vhutsila hawe sa muvhali.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 4

U NŴALA

Mugudi u kona u nŵala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ðivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nŵala mañwalwa a tshi itela u fhirisa mafhungo.
- Ðadza dzifomo na mbekanyangudo:
 - nŵala phara nthihi kana mbili dza u ŧalutshedza maitele (tsumbo: u shandula thaela la modoro);
 - shumisa mafhungo u bva kha inthaviwu u nŵala muvhigo kana ŧhalutshedzo;
 - nŵala tshakha dza mañwalwa dzi ŧoðeaho kha masia mañwe a u guda (tsumbo: muvhigo).
- Nŵalela zwa matshilisano:
 - nŵala mañwalo a tshishaka a sa konði (tsumbo: ŧanganedza thambo, fhindula khungedzelo) sumbedza vhuðivhi ha mbonalo dza tshakha dza mañwalwa.
- Nŵalela u vhonisa zwa ene muñe.
 - u nŵala dayari.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri qivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala mañwalwa a tshi itela u fhirisa mafhungo.
- Nwala țhalutshedzo pfufhi ya u țalutshedza uri ndi nga mini tshithu tshi itea nahone tshi iteela mini. (tsumbo: Sekete ya muđagasi i shuma hani.):
 - u ñwala phara nthihi kana mbili dza u țalutshedza maitete (tsumbo: u shandula thaela la modoro);
 - u shumisa mafhungo u bva kha u tandula u ñwala muvhigo (u katela țhoho, marangaphanda, ndila ye țhođisiso ya tshimbiziswa zwone, mvelelo, dzithemendelo);
 - u ñwala tshakha dza mañwalwa dzi țođeaho kha masia mañwe a u guda.
- Nwalela zwa matshilisano:
 - u ñwala mañwalo a tshishaka a sa konđi (tsumbo: u hana thambo nga ndila yavhuđi.) a tshi sumbedza vhuđivhi ha mbonalo dza tshakha dza mañwalwa, ndivho, vhathetshelesi, zwi re ngomu na hune luambo lwo teaho lwa khou ambwa hone/tshitaela.
 - u ñwala milaedza ya e-mail.
- Nwalela u vhonisa zwa ene muņe:
 - u ñwala dayari.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri qivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala mañwalwa a tshi itela u fhirisa mafhungo.
- Nwala mañwalwa malapfu a re na phara dza tshivhalo u țalutshedza maitete, hu tshi ñewa țhalutshedzo, hu tshi ñewa zwivhuya na zwivhi, u nana ha u tenda na u hanedza:
 - u ñwala mañwalwa ane a katela dzigirafu na zwitatisitiki;
 - u ita thandulo na u i ñwala (tsumbo: sa muvhigo wa țianetsheło ła gurannđa);
 - u ñwala tshakha dza mañwalwa dzi țođeaho kha masia mañwe a u guda (tsumbo: țhalutshedzo ya u sumbedza uri sekhete i shuma hani kha thekinolodzhi.)
- Nwalela zwa matshilisano:
 - u ñwala mañwalo a bindu a sa konđi (tsumbo: khumbelo ya mushumo na CV.);
 - u ñwala milaedza ya e-mail;
 - u ñwala minetse ya muțangano (tsumbo: muțangano wa SRC);
 - u sumbedza vhuđivhi ha lushaka lwa liñwalwa, ndivho, vhathetshelesi, zwi re ngomu na tshitaela.
- Nwalela u vhonisa zwa ene muņe:
 - u ñwala dayari kana dzhenala.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanda)

U N̄WALA

Mugudi u kona u n̄wala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- N̄wala zwa vhukonibale:
 - u sumbedza mvelaphanda kha nungo dza u n̄wala nganetshelo, zwirendo, mañwalwa a matambwa (tsumbo: nga u dzhenisa u amba kha nganetshelo).

- N̄wala mañwalwa a midia.

- Shumisa muhanga, u ola khungedzelo dzi sa konḁi.
 - shumisa muhanga u ola tshivhambadzi tshi sa konḁi.

- Dzhia u n̄wala sa maitete.

- Ita mvetomveto, vhala na u haseledza nga u n̄wala ha ene muḁe nga nḁila ya u sasaladza.

- Shumisa muvhigo u ita ndovhololo, dzudzanya na u n̄walulula.

- Shumisa nḁivho ya girama, mupeleḁo na zwiñwe u dzudzanya:
 - u humbula nga ha u ola na kuvhetshele.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala zwa vhukonibale:
 - u sumbedza mvelaphanda kha nungo dza u ñwala nganetshelo, zwirendo, mañwalwa a matambwa (tsumbo: nga u shumisa figara dza muambo).
 - u nga u țalutshedzela nganetshelo (na mañwe mañwalwa) u bva kha luambo lwa hayani.
- Nwala mañwalwa a midia.
- Nga u ñwala khungedzelo kana mabambiri a sa konđi:
 - nga u ñwala mivhigo ya mafhungo i sa konđi.
- Dzhia u ñwala sa maitele.
- Ita mvetomveto, vhala na u haseledza nga u ñwala ha ene muñe nga ndila ya u sasaladza.
- Shumisa muvhigo u ita ndovhololo, dzudzanyo na u ñwalulula.
- Shumisa ndivho ya girama, mupeleto na zwiñwe u dzudzanya:
 - u humbula nga ha u ola na kuvhetshele.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala zwa vhukonibale:
 - u țalutshedzela nganetshelo (na mañwe mañwalwa) u bva kha luambo lwa hayani na u edzisa u fara maidioma na u vhona uri (na ndeme) a a fhambana kha nyambo mbili;
 - u sumbedza mvelaphanda kha nungo dza u ñwala nganetshelo, zwirendo, mañwalwa a matambwa (tsumbo, nga u shuma nga nyolo).
- Nwala manwalwa a midia.
- Nga u ñwala khungedzelo dza ene muñe dzi sa konđi (tsumbo, u kungedzela tshithu tsha thengiso):
 - nga u ola magazini, CD na magwati a dzibugu.
- Dzhia u ñwala sa maitele.
- Ita mvetomveto, vhala na u haseledza nga u ñwala ha ene muñe nga ndila ya u sasaladza.
- Shumisa muvhigo u ita ndovhololo, dzudzanyo na u ñwalulula.
- Shumisa ndivho ya girama, mupeleto na zwiñwe u dzudzanya:
 - u pulana kuvhetshele kwa liñwalwa, u katela na uri girafu na zwifanyiso zwi țanganywa hani;
 - u pima, ola na kuvhetshele.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanda)

U NŴALA

Mugudi u kona u nŵala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ðivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa tshivhumbeo tsha ndivho ya luambo tsha u bveledzisa na u shumisa:
 - u farekanya mañwalwa (tsumbo: nga u shumisa masala);
 - u thoma u țanganedza mahumbulwa kha u nŵala.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa tshivhumbeo tsha ñdivho ya luambo tsha u bveledzisa na u shumisa:
 - u farekanya mañwalwa (tsumbo: nga u shumisa maipfi a u farekanya u tuma dziphara);
 - nga u ñwala phara nthihi i re na muhumbulo muthihi muhulwane, fhungo la thoho na thusedzi;
 - nga u ñwala marangaphanda na mvuledzo;
 - nga u tangedza mahumbulwa a vhañwe.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa tshivhumbeo tsha ñdivho ya luambo tsha u bveledzisa na u shumisa:
 - u sumbedza u pfesesa tshitaela na hune luambo lwo teaho lwa ambwa hone. (tsumbo: u ñwalulula nganetshele sa lianetshele la guranda);
 - u sumbedza u pfesesa tshivhumbeo tsha mafhungo kha mañwalwa;
 - u ñwala zwipiða zwilapfu zwo farekanaho zwa mañwalwa zwi na marangaphanda na magumo;
 - u pima nga ñdila ya u sasaladza mahumbulwa;
 - u thoma u vhona uri mañwalwa a vhea ngafhi muvhali.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U ŊEA MUHUMBULO
Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u Ŋea muhumbulo u swikelela maitete na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u humbula na u Ŋea muhumbulo:
 - fhirisela na u wana na u ṭalutshedza tshipikwa tsha muŋwali nga u ṭalutshedzela maŋwalwa o ŋwalwaho, a vhonehalo na a pfallaho u buḍa na kharikhuḷamu;
 - u ṭalutshedza zwiitisi na zwibveledzwa;
 - u nanga zwithu nga u khetha tsha khwiŋe kha zwithu zwivhili;
 - u Ŋea na u amba nga muhumbulo wa ene muŋe;
 - u tikedza muhumbulo nga u ŋekedza vhuṭanzi ho fhambanaho (tsumbo: ha zwitatisitiki na vhuŋwe vho);
 - u shumisa mbudziso u bveledza muhumbulo wa vhuŋe kana wa vhaŋwe;
 - u shumisa tshivhumbeo tsha luambo tsho teaho u bveledza muhumbulo u konḍaho (tsumbo: u shumisa vhukonadzei kha “Arali tshumiswa dzo vha dzo kovhekanywa, ro vha ri tshi nga ḍivha ri si na vhugevhenga vhunzhi.”

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u humbula na u ṅea muhumbulo:
 - u shumisa muhumbulo na zwikili zwa u wana tshiitisi kha ṅḡila dzo fhambanaho dza maṅwalwa kha Kharikhuḡamu;
 - u amba na u ḡalutshedza vhuvhambedzanyi na nyimelo ya muṅwali kha maṅwalwa o fhambanaho;
 - u ḡalutshedza na u amba zwiitisi na zwibveledzwa (tsumbo: Ndi ngani itshi tshi tshiitisi tsha...);
 - u bveledza mufhindulano na u ṅea ḡalutshedzo (tsumbo: A thi imi na muhumbulo kana ndi khou hanedza ngauri na uri ndi ima na muhumbulo wanga nga...);
 - u dzhiela nzhele na u ḡalutshedza uri ndi ngani mafhungo a tshi nga dzhiwa e mafhungo a mbuno;
 - u ola kha vhukoni ha tshenzhemo u itela u khwaḡhisedza mbuno;
 - u vhudzisa hu tshi itelwa u tandulula mbudziso na u bveledza u humbula nga ha zwithu zwi konḡaho, mihumbulo na nyanyuwo (tsumbo: mafhungo a pfanelo dza vhathu, mafhungo a vhupo, khakhathi dza vhuṅe, ḡhoho dzi buḡaho na Kharikhuḡamu).

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u humbula na u ṅea muhumbulo:
 - u shumisa muhumbulo na zwikili zwa u wana tshiitisi kha ṅḡila dzo fhambanaho dza maṅwalwa kha Kharikhuḡamu na kha vhuṅe;
 - u vhona na u amba nga ha muhumbulo muhulwane wa muṅwali kha maṅwalwa o fhambanaho;
 - u sengulusa tshiitisi na zwibveledzwa nga ṅḡila yo ḡandavhuwaho kha maṅwalwa u buḡa na Kharikhuḡamu (tsumbo: nga u sedzulusa);
 - u bveledza khanedzano na u dzi shumisa nga ṅḡila i tevhelaho:
 - ▶ u ita uri hu vhe na ndunzhendunzhe kha muvhali na muthetshelesi;
 - ▶ u dzula o dzula o ḡilugisela phindulo dza vhaṅwe na khanedza.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanda)

U HUMBULA NA U NEA MUHUMBULO
Mugudi u kona u shumisa luambo kha u
humbula na u nea muhumbulo u
swikelela maitete na u shumisa mafhungo
kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u ita thodiso na u tandula
 - u topola mafhungo ana a khou todwa u thusedza kha thodiso ya thaidzo;
 - u shumisa maipfi mahulwane na zwiteiwa u khetha zwiko zwa mafhungo zwo teaho;
 - u thetshesela, u vhalana u sedza mafhungo u bva kha zwiko zwo fhambanaho u itela u nanga mihumbulo;
 - u shumisa tekini ya u sumbedza na nzulele musi hu tshi kopiwa mafhungo u bva kha zwiko (tsumbo: dzirekhoda muñwali, thoho, duvha, muandadzi, nomboro ya siatari, websaiti na zwiñwe);
 - u shuma dziphurodzhekiti dza mutanganelo u buđa na masia a u guda na u bvedza tshibvedzwa tsho khwathelelaho.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u sedzulusa na u tandula:
 - vhudzisa mbudziso nga ha zwa lushaka na u buḁa na kharikhulamu;
 - u kala thendelo yawe nga;
 - u ita tḥoḁuluso nga ha Kharikhulamu;
 - u dzudzanya na u swikela mafhungo u bva kha zwiko zwo fhambanaho (tsumbo: radio, inthanete, maḅwalwa o fhambanaho, laiburari);
 - u shumiswa ha tekini na nzulelele dza mafhungo kha zwiko;
 - u shuma kha thandela dzi konḁaho dzi buḁaho na Kharikhulamu.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Dzhiela nzhele na u ḅea zwine zwa nga tevhele:
 - u shumisa mafhungo a ngoho na u tḁalutshedzela zwitatisitiki na nyengedzedzo yo kḥwaḥaho ya u tikedza kḥanedzano;
 - bvisa kha tshenzhemo ya vḥuḅe na u i vḥambedza na dziḅwe u tḁalutshedzela mahumbulwa a muḅwe;
 - shumisa mbudziso, na u sengulusa hu u itela u bveledza u humbula ha tsatsaladzo na u tandulula thaidzo.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanda)

U HUMBULA NA U ŊEA MUHUMBULO
Mugudi u kona u shumisa luambo kha u
humbula na u Ŋea muhumbulo u
swikelela maitete na u shumisa mafhungo
kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ðivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita mafhungo:
 - u rekhoda mafhungo nga tshivhumbeo tshi pfalaho (tsumbo: mitevhe, mimapa ya muhumbulo, dzinotsi na mañweledzo);
 - u vhekanya mafhungo nga ŋdila yo teaho (tsumbo: nga tshifhinga, ndeme);
 - u shandula mafhungo u bva kha tshivhumbeo tshiñwe u ya kha tshiñwe [kana u bva kha luñwe luambo u ya kha luñwe] arali zwo tea (tsumbo: u bva kha mapa wa muhumbulo u ya kha phara, mutevhe u tshi vha manweledzo);
 - u humbula zwo iteaho kale nga u sasaladza nga u kovhana na u ita khaedu kha mihumbulo;
 - u vhambedza kuvhonele kwo fhambanaho, na u topola zwi fanaho na zwi sa fani;
 - u shumisa luambo lwo teaho u vhambedza zwithu (tsumbo: zwine zwa fana, kha ðinwe buðo);
 - u nanga mafhungo avhuðisa na o teaho u bva kha zwiko zwo fhambanaho na vhathu, na u ðanganya zwe vhathu vha thusa ngazwo na mihumbulo ya vhone vhañe kha tshipiða tsha mushumo wo farekanaho zwavhuði kana ñetshedzo).

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ita mafhungo:
 - ita liedza na madzhiele a dzinotsi o fhambanaho fhasi ha zwiitisi zwo fhambanaho;
 - u wana na u dzudzanya mafhungo u bva kha zwiko zwo ñandavhuwaho (tsumbo: radio, inthanete, mañwalwo a bvaho ñaiburari (u shumisa sisiteme ya u vhekanya dzibugu ya Dwey, mafhungo a bibliogirafu na thusedzi dzi fanaho na mutevhe wa maipfi, zwi re ngomu, tsumbambekanyo na zwiñwe);
 - u lingedza ñdila dzo fhambanaho dza u ñwala na u ita notsi sa (tsumbo: u ñwala notsi kha nyimele dzo fhambanaho, nga u tou fhungudza);
 - u bvisa na u dzudzanya mafhungo hu tshi shumiswa vhukoni ha u thetshelesa, u vhala/u sedza;
 - u shandukisa mafhungo u bva kha luñwe luambo u ya kha luñwe (u ñalutshedza luambo lune vhañwe vhathu vha si lu ñivhe).

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u ñoñisisa na u tandula:
 - vhudzisa mbudziso dzi no ñea khaedu kha mafhungo a lushaka na u buña na Kharikhuñamu (tsumbo: HIV/AIDS, u gonya ha phimo ya dzangalelo);
 - u a kona u vhona musi muambi kana hune mafhungo a bva hone zwi tshi amba zwi sa pfali, zwi tshi kanganyisa vhuñanzi kana u amba mafhungo a si one. U kona u vhudzisa mafhungo o teaho u wana mafhungo ngoho;
 - u vhudzisa na u nanga ñdila dzo teaho;
 - u bveledza ñdila dzo fhambanaho dza u dzudzanya na u ñekedza muvhigo nga ha ñhoho (kha luambo na mañwe masia a u guda).
 - u shumisa zwiko zwa mafhungo zwinzhi na ngona nanzhi kha u wana mafhungo o teaho (tsumbo: mafhungo a elektironiki na dziñwe midia dzi ngaho gurannña dza kale, dzifilimu na dzilaiburari dza tshipentshala);
 - u shuma nga u engedza thandela i konñaho u buña na masia a u guda na u bveledza mbumbekanyo ya thandela.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanda)

U HUMBULA NA U ŊEA MUHUMBULO
Mugudi u kona u shumisa luambo kha u
humbula na u Ŋea muhumbulo u
swikelela maitete na u shumisa mafhungo
kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u sika zwithu:
 - u vhona, u hambulela, u pfela vhuṭungu kha u sika na u thasulula thaidzo;
 - u shumisa u ŋwala u bvedza mihumbulo (tsumbo: dzi dzenala u ṭuṭula mihumbulo, mimapa ya mihumbulo);
 - u hambulela khonadzeo na dziŋwe ṅḍila dza u hudza muhumbulo (u hambulela);
 - u sedza phambano na u dzi shumisa nga ṅḍila i fhaṭaho (tsumbo: phambano ya tshenzhemo, mvelele zwine wa tama a vhumuthu);
 - u shumisa luambo u buḍa na Kharikhuḷamu u thasulula (tsumbo: u bva kha luambo u ya kha luŋwe);
 - u vhambedza uri nyambo dzo fhambanaho dzi amba nga ha matheme hani kha masia a u guda o fhambanaho, na fhaṭa thumo u thusa kha u tandulula thaidzo.
- Shumisa luambo u amba nga zwo iteaho kale:
 - u hambula nga zwe a pfa kana u vhala na u vhudzisa mbudziso dza khaedu;
 - u sedza vhukoni hau iwe muṅe sa tshiambi, mutshelesi kana muŋwali kha masia o fhambanaho na u topa fhethu ho teaho u khwinifhadzwa;
 - u hambula nga vhukoni ha muthu sa; muthusedzi kha mishumo ya tshigwada na u topola ṅḍila dza u bvelela phanda.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u sika zwithu:
 - u vhona, u humbulela ,u pfela vhuṭungu kha u sika na u thasulula thaidzo;
 - u shumisa u ṅwala u bveledza mihumbulo (tsumbo: dzidzhenala u ṭuṭula mihumbulo, mimapa ya mihumbulo);
 - u humbulela khonadzeo na dziṅwe ṅdila dza u hudza muhumbulo (u humbulela);
 - u sedza phambano na u dzi shumisa nga ṅdila i fhaṭaho (tsumbo: phambano ya tshenzhemo);
 - u shumisa luambo u buḍa na Kharikhulamu u thasulula (tsumbo: u bva kha luambo u ya kha luṅwe);
 - u vhambedza uri nyambo dzo fhambanaho dzi amba nga ha matheme hani kha masia a u guda o fhambanaho, na u fhaṭa thumo u thusa kha u tandulula thaidzo.
- Shumisa luambo u amba nga zwo iteaho kale:
 - u humbula nga zwe a pfa kana u vhala na u vhudzisa mbudziso dza khaedu;
 - u sedza vhukoni hau iwe muṅe sa tshiambi, muthetshelesi kana muṅwali kha masia o fhambanaho na u topa fhethu ho teaho u khwinifhadzwa;
 - u humbula nga vhukoni ha muthu sa muthusedzi kha mishumo ya tshigwada na u topola ṅdila dza u bvelela phanḍa.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u sika zwithu:
 - u vhona,u humbulela, u pfela vhuṭungu kha u sika na u thasulula thaidzo;
 - u shumisa u ṅwala u bveledza mihumbulo (tsumbo: dzidzhenala, u ṭuṭula mihumbulo, mimapa ya mihumbulo);
 - u humbulela khonadzeo na dziṅwe ṅdila dza u hudza muhumbulo (u humbulela);
 - u sedza phambano na u dzi shumisa nga ṅdila i fhaṭaho (tsumbo: phambano ya tshenzhemo, mvelele zwine wa tama a vhumuthu);
 - u shumisa luambo u buda na Kharikhulamu u thasulula (tsumbo:u bva kha luambo u ya kha luṅwe);
 - u vhambedza uri nyambo dzo fhambanaho dzi amba nga ha matheme hani kha masia a u guda o fhambanaho, na u fhaṭa thumo u thusa kha u tandulula thaidzo.
- Shumisa luambo u amba nga zwo iteaho kale:
 - u humbula nga zwe a pfa kana u vhala na u vhudzisa mbudziso dza khaedu;
 - u sedza vhukoni hau iwe muṅe sa tshiambi, muthetshelesi kana muṅwali kha masia o fhambanaho na u topa fhethu ho teaho u khwinifhadzwa;
 - u humbula nga vhukoni ha muthu sa muthusedzi kha mishumo ya tshigwada na u topola ṅdila dza u bvelela phanḍa.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 6

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na u talutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maipfi:
 - shumisa ndila dzo fhambanaho dza u peleṭa maipfi a songo ḍoweleaho;
 - sika mutevhe wa maipfi na bugu ya ṭhalusamaipfi u buḍa na Kharikhulamu;
 - shumisa bugu ya ṭhalusa maipfi na theasaurasi u engedza divhaipfi na u bveledza mupeleṭo;
 - shumisa ṭhukhufhadzo ya maipfi na dziakironimi nga ndila yavhuḍi;
 - topola na u shumisa miṭa ya maipfi na maipfi a sia ṭithihi mafhungoni u bveledzisa divhaipfi mafhungoni;
 - topola matsinde na mitshila u sika zwine zwa ambwa;
 - sengulusa ndila ine luambo lwa adzima maipfi kha dziṅwe nyambo na ndila ine maipfi maswa a sikwa ngayo na kushumiselwe kwao kuvhuya.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maipfi:
 - shumisa ndila dzo fhambanaho dza u peleṭa maipfi a songo ḍowe Leaho;
 - sika mutevhe wa vhuṅe wa bugu ya ṭhalusa maipfi u buḍa na Kharikhuḷamu na u haseledza nga uri ndi afhio maipfi a ṅeaho thaidzo;
 - shumisa bugu ya ṭhalusa maipfi na theasauresi nga ndila yavhuḍi hu tshi itelwa ṭhoḍisiso ya mupeleto;
 - shumisa mupfufhifhadzo wa maipfi wo ḍowe Leaho na dziakironimi nga ndila yavhuḍi;
 - shumisa muṭa wa maipfi na maipfi a muṭa muthihi u bveledzisa ḍivhaipfi mafhungoni;
 - shumisa thangi na mitshila u wana zwine mafhungo a amba zwone;
 - ṭalutshedza ndila ine nyambo dza adzima u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe na ndila ine maipfi maswa a sikwa ngayo.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maipfi:
 - shumisa ndila dzo fhambanaho dza u peleṭa maipfi a songo ḍowe Leaho;
 - sika mutevhe wa vhuṅe wa bugu ya ṭhalusa maipfi u buḍa na Kharikhuḷamu na u haseledza nga uri ndi afhio maipfi a ṅeaho thaidzo;
 - shumisa bugu ya ṭhalusa maipfi na theasauresi nga ndila yavhuḍi e na vhuḍifulufheli na u dzula a tshi ita ṭhoḍisiso ya u sikwa ha mveledziso ya maipfi.;
 - shumisa bugu ya ṭhalusa maipfi na theasauresi nga ndila yavhuḍi hu tshi itelwa ṭhoḍisiso ya mupeleto;
 - shumisa mupfufhifhadzo wa maipfi wo ḍowe Leaho na dziakironimi nga ndila yavhuḍi;
 - shumisa muṭa wa maipfi na maipfi a muṭa muthihi u bveledzisa ḍivhaipfi mafhungoni;
 - shumisa thangi na mitshila u wana zwine mafhungo a amba zwone;
 - ṭalutshedza ndila ine nyambo dza adzima u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe na ndila ine maipfi maswa a sikwa ngayo.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanda)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi na girama ya luambo u sika na u
talutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mafhungo:
 - sumbedza na u shumisa madzina, maiti, mamudi, maṭaluli, masala, mabulafhethu, maṭanganyi, atikili, maaravhi, garukela, manyanyu;
 - sumbedza na u shumisa tshakha dzo fhambanaho dza davhi la fhungo nga ndila ya vhuḍi. (tsumbo: Musi e na miṅwaha ya fumiṭhanu, mme awe vho mbo ḍi lovha);
 - sumbedza na u shumisa fhungo davhi la liitiḷitaḷusi na masala a vhushaka (tsumbo: Hu na vhatu vhanzhi nga maanda vha si na mishumo);
 - dzimbudziso, malaeli, na garukela;
 - sumbedza na u shumisa zwipiḍa zwa fhungo sa nefhungo, liiti, nyito shumisa tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo sa zwitatamennde, tshiiṭwa na fhungo davhi;
 - shumisa ndongazwiga zwo fhelela nga ndila yavhuḍi (tsumbo: deshe, semikholoni).

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mafhungo:
 - sumbedza na u shumisa madzina, maiti, mamudi, maṭaluli, masala, mabulafhethu, maṭanganyi, atikili, maaravhi, garukela, manyanyu;
 - sumbedza na u shumisa tshakha dzo fhambanaho dza davhi ḷa fhungo nga ṅḷila ya vhuḷi. (tsumbo: Nga uri ḷo vha ḷo no kovhela, o mbo ḷi ya hayani);
 - sumbedza na u shumisa fhungo davhi ḷa ḷiitiḷitaḷusi na masala a vhushaka (tsumbo: Ndi a ñivha muthu o zwi itaho);
 - shumisa tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo sa zwitatamennde, dzimbudziso, malaeli, na garukela;
 - sumbedza na u shumisa fhungo davhi ḷa ḷiitiḷitaḷusi na masala a vhushaka (tsumbo: Hu na vhathu vhanzhi nga maandḷa vha si na mishumo);
 - sumbedza na u shumisa zwipiḷa zwa fhungo sa ṅefhungo, ḷiiti, nyito shumisa tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo sa zwitatamennde, tshiitwa na fhungo davhi;
 - shumisa ndonga zwigwa zwo fhelela nga ṅḷila yavhuḷi (tsumbo: tshiwelo u fhandekanya tshipiḷa tsha marangaphandḷa u bva kha tshipiḷa tshihulwane tsha fhungo na u fhambanya mafurase na matavhi).

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mafhungo
 - sumbedza na u shumisa madzina, maiti, mamudi, maṭaluli, masala, mabulafhethu, maṭanganyi, atikili, maaravhi, garukela, manyanyu;
 - sumbedza na u shumisa tshakha dzo fhambanaho dza davhi ḷa fhungo nga ṅḷila ya vhuḷi (tsumbo: arali ya nga na, ndi ḷo dzhia tshammbureni);
 - shumisa maambwaitwa u livha kha tshiitwa tsha fhungo (tsumbo: Musuku u bwiwa Afrika Tshipembe).
 - sumbedza na u shumisa fhungo davhi ḷa ḷiitiḷitaḷusi na masala a vhushaka (tsumbo: Hu na vhathu vhanzhi nga maandḷa vha si na mishumo) dzimbudziso, malaeli, na magarukela;
 - sumbedza na u sengulusa zwipiḷa zwa fhungo sa ṅefhungo, ḷiiti, nyito. Shumisa tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo sa zwitatamennde, tshiitwa na fhungo davhi na u ṭalutshedza mushumo wa ḷiṅwe na ḷiṅwe;
 - shumisa ndonga zwigwa zwo fhelela nga ṅḷila yavhuḷi (tsumbo: khoḷoni, zwiṅgedzi).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanda)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi na girama ya luambo u sika na u
talutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na maiwalwa:
 - ndila dzo fhambanaho dza u shumisa dziṭhoho na mafhungo a u thusedza (tsumbo: u bveledza phara ya mafhungo a tevhekananaho zwavhuḍi);
 - shumisa maṭanganyi a fanaho na “naho” u bveledzisa u tevhekana ha mihumbulo kha phara;
 - ṭanganya mafhungo kha phara yo vhofhekanaho hu tshi shumiswa ndovhololo ya maipfi, masala;
 - vhekanya dziphara nga ndila yavhuḍi u sika mafhungo malapfu.

- Bveledzisa ndivho na kushumiselwe na tshitaela.

- Shumisa mafhungo manzhi o fhambanaho na zwitaela.
 - fhambanyisa vhukati ha luambo lwa fomala na lu si fomala;
 - shumisa maambeke na luambo lwa maambeke nga ndila yone.

- Bveledza vhusengulusi ha ndivho ya luambo.

- Topola maiwalwa hune luambo lu sa tou amba zwenezwo zwo ambwaho kokotolo:
 - vhona zwine zwa ambwa zwo shumiswaho;
 - sumbedza luambo tshumiswa;
 - topola na u shumisa maipfi ane a sumbedza u aluwa ha mbeu, matshilisano, vhupo, mutakalo na zwiṅwe zwa matshilisano na mvelele.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri d̩ivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mañwalwa:
 - nd̩ila dzo fhambanaho dza u shumisa dziṭhoho na mafhungo a u thusedza (tsumbo: u bveledza phara ya mafhungo a tevhekanaho zwavhuḍi);
 - shumisa maṭanganyi a fanaho na “honeha” u bveledzisa u tevhekana ha mihumbulo kha phara;
 - ṭanganya mafhungo kha phara yo vhoḥfekanaho hu tshi shumiswa maipfi a u ṭanganya, maipfi o ḍoweleaho u shumiswa oṭhe (*collocations*);
 - vhekanya dziphara nga nd̩ila yavhuḍi u sika mafhungo malapfu.
- Bveledzisa nd̩ivho na kushumiselwe na tshitaela.
- Shumisa vhulapfu ha mafhungo manzhi o fhambanaho:
 - fhambanyisa vhukati ha luambo lwa fomala na lu si fomala na u shumisa tshitaela tsho teaho kha u ñwala na u amba;
 - shumisa maambeke na luambo lwa maambeke nga nd̩ila yone na nga nd̩ila ya vhusiki.
- Bveledzisa tsatsaladzo ya nd̩ivho ya luambo.
- Sumbedza zwine zwa amba zwo shumiswaho na zwine zwa amba zwinzhi:
 - sumbedza luambo tshumiswa na u ñwalulula.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri d̩ivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shuma na mañwalwa:
 - nd̩ila dzo fhambanaho dza u shumisa dziṭhoho na mafhungo a u thusedza (tsumbo: u bveledza phara ya mafhungo mafheloni u bveledza u tevhekana zwavhuḍi ha dziphara);
 - shumisa maṭanganyi kha phara dzi faranaho hu tshi shumiswa (tsumbo: maipfi a ṭanganyaho sa “ a fanaho na “naho” u bveledzisa u tevhekana ha mihumbulo kha phara;
 - ṭanganya mafhungo kha phara yo farekanaho hu tshi shumiswa maipfi sa “honeha”, ppanywa na mafhambanyi, na maipfi a dovhololaho.
- Bveledzisa nd̩ivho na kushumiselwe na tshitaela.
- Shumisa vhulapfu ha mafhungo manzhi o fhambanaho na u sengulusa zwitaela zwa hone:
 - fhambanyisa vhukati ha luambo lwa fomala na lu si fomala na u ṭalutshedza uri ndi lini hune tshitaela tsha tshi nga nd̩ila yavhuḍi;
 - shumisa maambeke na luambo lwa maambeke nga nd̩ila yone.
- Thanyela u shumiswa ha maipfi a fanaho na maipfi a re na zwine zwa amba zwinzhi.
- Sengulusa kushumiselwe kwa maipfi a vhungoho ane a sumbedza vhuḍipfi kha mbeu, lushaka, vhupo, mutakalo na zwiñwe zwa matshilisano na mvelele.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanda)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi na girama ya luambo u sika na u
talutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo lwe lwa shumiswa u amba nga luambo (maipfi a ngoho, amba nga mafhungo tswititi, mafhungombumbano, fhungo tserekano.)

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musu mugudi a tshi:

- Khwaḡhisedza na u topola na u shumisa maipfi ane a sumbedza u aluwa ha mbeu, matshilisano, vhupo, mutakalo na zwiḡwe zwa matshilisano na mvelele.
- Shumisa luambo lwe lwa shumiswa u amba nga luambo (maipfi a ngoho, theasarasi, akironimi, mamudi, atikili, fhungo davhi ḡa ḡiitiḡitaḡuli.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musu mugudi a tshi:

- Shumisa luambo lwe lwa shumiswa u amba nga luambo (maipfi a ngoho, maipfi o ḡowealeho u shumiswa).

NDIMA YA 5 ASESIMENDE YA MUGUDI

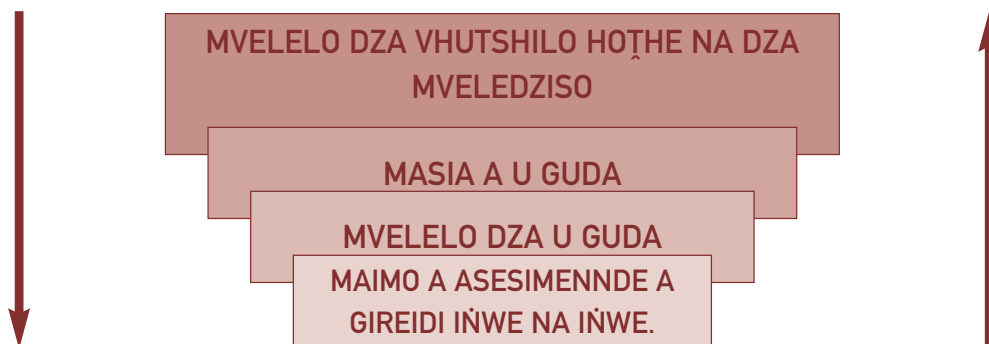
MARANGAPHANDA

Muhanga wa Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 wo tewa kha milayo ya Mvelelo Ndivhanywa ya Pfunzo. Asesimennde i itea u nekedza tsumbo dza mvelaphanda ya mugudi nga ndila ya vhuḍisa nahone i khwaḥise uri vhagudi vha ṭanganye na u shumisa ndivho na vhutsila. Asesimennde i fanela hafhu u thusa vhagudi u ita khaḥulo nga ha nyito na u ḍivheshela ndivho dza mvelaphanda na u ṭuṭula na u isa phanda na u guda.

U thusa kha maitele a asesimennde ya mugudi, hetshi Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tshi:

- Gavha mvelelo dza u guda na maimo a u asesimende a tshimbilelanaho na sia ḷa u guda ḷiṅwe na ḷiṅwe na kha gireidi iṅwe na iṅwe kha Bennde ya Pfunzo Nyangaredzi ya Vhugudisi (Gireidi ya R - 9);
- Vhea maimo a asesimennde kha mbilu ya maitele a asesimennde iṅwe na iṅwe. Maimo ane vhagudi asesimennde a ṭalutshedza maimo a vhukoni na u kuvhekanyelwe kwa vhukoni kha masia a u guda kha gireidi iṅwe na iṅwe. Vhukoni ha vhagudi kha mvelelo dza u guda vhu kaliwa nga Maimo a asesimennde. Maimo a asesimennde a kala vhuimo vhune vhagudi vha fanela u sumbedza vhukoni havho ha mvelelo dza ngudo na u sumbedza hafhu ndila dza u swikela vhukoni uvho.

Nyolo i tevhelaho i sumbedza u ṭanganelana vhukati ha zwiteṅwa zwo olwaho zwa Tshitamennde itshi tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka.

MILAYO YA ASESIMENDE YO SHUMISWAHO KHA MVELELO NDIVHANYWA YA PFUNZO

Ṭhalutshedzo

Asesimennde kha Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) ndi asesimennde ya tshifhinga tshoṭhe. Ndi maitete o pulanwaho a u kuvhanganya mafhungo nga ha vhukoni ha vhagudi ho kalwaho nga Maimo a asesimennde a mvelelo dza u guda. Tshi ṭoḍa mielo yo ṭalutshedzwaho zwavhuḍi na ndila dzo fhambanaho dzine dza konisa vhadededzi u nea vhagudi mivhigo i pfalaho uri vha kone u vhaga kha vhabebi na vhaṅwe vha kwameaho.

Zwiteṅwa zwone-zwone

Mvelelo Ndivhanywa dza Pfunzo ndi ndila ya u funza na u funzwa dzine dza ita uri zwine mugudi a lavhelelwa u bveledza zwi pfalese. Mushumo wa mugudisi ndi u funza u itela u thusa vhagudi uri vha kone u fusha ṭhoḍea dza maimo a asesimennde kha Kharikhuḷamu, mushumo wa mugudi ndi u guda zwine maimo a asesimennde a lavhelela. Maimo a asesimennde ndi a ndeme kha Mvelelo Ndivhanywa ya Pfunzo ngauri i tea u vha i koneaho u aseswa musi mugudi o bveledza zwi lavhelelwaho kha gireidi iṅwe na iṅwe.

U thusa vhagudi u swikela vhukoni havho ho fhelelaho, asesimennde i fanela u vha:

- khagala nahone yo ombedzelwaho;
- yo ṭanganelaho na u funza na u funzwa;
- yo ḍitika nga maimo na ṭhoḍea dzo dzulaho dzo vhewa;
- yo fhambanaho zwi tshi ya nga ngona;
- ya ndeme, fulufhedzeaho, vhekanyelwaho mugudi na u petekana ho teaho u tendela nyaluwo.

Mishumo ya asesimennde

Mushumo muhulwane wa u aseswa vhagudi ndi u hudza nyaluwo na mvelephanḍa. Nga ndila heyi, asesimennde i shumiswa u langa mvelephanḍa ya vhagudi na u tshimbidza u guda havho.

Miṅwe mishumo ya asesimennde i katela:

- *Asesimennde ya mutheo ya u guda ha u ranga*
Ndi asesimennde ya mathomoni ine ya shumiswa kha u ṭoḍa u vhona zwine vhagudi vha vho zwi ḍivha. I thusa vhadededzi u pulana mbekanyamishumo dza u guda na mishumo ya u guda.
- *Asesimennde ya tsedzuluso*
Asesimennde ya tsedzuluso i shumiswa u vhona lushaka na zwikhukhuliso zwo ṭanganawaho nazwo nga vhagudi vho fhambanaho. I tevhelwa nga nyendedzi, thuso yo teaho na ndila dza u dzhenelela.
- *Asesimennde ya fomathivi*
Asesimennde ya fomathivi i langa na u thusedza maitete a u guda na u funzwa nahone i shumiswa u ḍivhadza vhagudi na vhadededzi nga ha mvelephanḍa ya vhagudi u itela u bveledzisa vhugudi. Mivhigo ya vhuḍi i a newa u itela u aluwa ha vhagudi.

- *Asesimennde ya sumathivi*
Asesimennde ya sumathivi i nea tshifanyiso tsha mvelephanda ya vhagudi nga tshifhinga tsho newaho, tsumbo: mafheloni a kotara kana mafheloni a nwa, kana musi a tshi sudzulutshela kha tshinwe tshikolo.
- *Asesimennde ya sisitemiki*
Asesimennde ya sisitemiki ndi ndila ya u langa mvelelo dza sisiteme ya pfunzo. Tshinwe tsha zwiitisi zwa hezwi ndi asesimennde ya vhukoni ha mugudi zwi tshi yelana na tsumbo dza lushaka. Asesimennde ya sisitemiki i itwa mafheloni a vhuimo vhuwe na vhuwe ha Bennde ya Thanziela ya Pfunzo Nyangaredzi. Vhaimeli vha zwikolo na vhagudi vha a nanguludza mavunduni kana kha lushaka u itela asesimennde ya sisitemiki.

ASESIMENNDE YA TSHIFHINGA TSHOTHE

Zwiṭaluli zwa asesimennde ya tshifhinga tshothe

Asesimennde ya tshifhinga tshothe ndi ngona yone-yone ine asesimennde ya itea ngayo kha Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka. I katela milayo yothe ya asesimennde ya Pfunzo ya Mvelelo Ndivhanywa na hone i khwaṭhisedza:

- *I itea murahu ha tshifhinga nahone i itea tshifhinga tshothe*: U gudwa hu a aseswa tshifhinga tshothe nahone dzirekhodo dza mvelephanda ya mugudi dzi a vheva kha tshifhinga u buḁa na nwa wothe.
- *Thusedza nyaluwo na mvelaphanda ya vhagudi*: Vhagudi vha shela mulenzhe zwavhuḁi kha u guda na asesimennde, pfesesa mielo ine ya shumiswa kha mishumo ya asesimennde, vha didzhenisa kha vhuḁipimi, vha ḁi vhetshela tshiluswa (target), vha sedzulusa u guda havho na u hudza tshenzhemo ya vhuḁisedzi.
- *Nekedza muvhigo u bva kha u funza na u funzwa*: Muvhigo ndi tshitenwa tshihulwane kha asesimennde ya fomathivi. Ngona dza muvhigo dzi katela dzimbudziso, u ombedzela kha mubulo wa orala na wa u nwa wa mudededzi kha zwa itea u bvedzwa nga mushumo wa asesimennde na ṭhuṭhuwedzo kha mugudi.
- *Tendela u ṭanganelana ha asesimennde*: Hezwi zwi nga vha u aseswa zwinzhi zwi re na vushaka na mvelelo dza u guda. Kha mushumo muthihi wa asesimennde, u ṭanganya ngona dza asesimennde dzo fhambanaho, dzitekiniki na shumiswa u aseswa Maimo a asesimennde. Vhukoni kha maimo o lumbaho a asesimennde kana masia a u guda a nga sumbedzwa nga ndila nanzhi dzo fhambanaho, ndi ngazwo hu tshi tea u shumiswa ndila dzo fhambanaho dza ngona dza asesimennde hune vhagudi vha sumbedza nungo dzavho dza u guda.
- *Shumisa ndila dzo fhambanaho dzine dza konisa vhagudi vho fhambanaho (luambo, zwa muhumbulo, nyanyuwo na mvelele)*: Asesimennde dza tshifhinga tshothe dzi a ita uri vhadededzi vha kone u pfela vhuṭungu vhagudi vha re na ṭhoda dza tshipentshala na u bvisa zwikhukuliso zwa u guda nga madzhenene tepatepaho. Kha tshigwada tshinwe na tshinwe tsha vhagudi hu na zwikalo na tshithihi zwitaela zwo fhambanaho zwa u guda. Vhagudi a vho ngo fanela u aseswa vhothe nga tshifhinga tshithihi na kuitele kuthihi.

- *Tendela asesimennde ya sumathivi:* U kuvhanganywa ha mvelelo dza mishumo ya asesimennde ya tshifhinga tshoṭhe zwi ṅea tshifanyiso tsha mvelaphanda ya mugudi kha tshifhinga tsho ṅewaho. Asesimennde ya sumathivi i tea u pulanwa zwavhuḍi u bva mathomoni a ṅwaha uri i katele ṅḍila dzo fhambanaho dza asesimennde, tsumbo: ṅdowendowe, mishumo, thandela, dzithesite dzine dza ḍo ṅea vhagudi tsumbedzo dzo fhambanaho dza zwe vha guda.

Ṅḍila dza asesimennde

U nangwa ha uri ndi dzifhio ṅḍila dza u asesisa dzi no ḍo shumiswa zwi bva kha nzulele ya zwithu. Ndi zwa ndeme nahone zwi kha mudededzi ene muṅe nahone hafhu zwi ya nga gireidi na tshikolo na nga kukumulele kwa mudededzi. U wanala ha fhethu na tshumiswa zwi ṭuṭuwedza-vho uyu muhumbulo, hone naho zwishumiswa zwi tshi fana, vhadededzi vha a fhambana na ṅḍila dzine vha nanga ngadzo ngona dzavho dzi a fhambana. Ngona dzo nangelwaho mushumo wa asesimennde dzi tea u vha khagala, dzi vhe dzi pfeseseaho kha vhagudi vhoṭhe na vhadededzi vha kwameaho. Vhukoni vhu nga sumbedzwa nga ṅḍila dzo fhambanaho. Ndi ngazwo hu tshi tea u shumiswa ngona dzo fhambanaho u itela u ṅea vhagudi tshifhinga tsha u sumbedza vhukoni havho ho fhelelaho.

Mishumo yo ḍowealeho ya asesimennde

Mishumo yo ḍowealeho ya asesimennde yo olwa sa tshumiswa dza mveledziso. Dzi nga kha ḍi itwa nga vunḍu, tshitiṛiki kana kiḷasita. Dzi asesiswa nga vhadededzi dza sedzuluswa nga vhaṅwe vha kwameaho nga ṅḍa.

Ndivho ya mishumo ya asesimennde dzo ḍowealeho ndi u:

- khwaṭhisedza nzio kha vhuhaṭuli ha mudededzi;
- khwaṭhisedza vhuhulu ha asesimennde ya tshifhinga tshoṭhe yo ḍitikaho nga zwa tshikolo;
- engedza vhuronwane ha maitele na tshumiswa dza asesimennde;
- khwaṭhisedza uri mishumo ya asesimennde yo ḍitikaho nga zwa tshikolo i ase vhuḍoni na mveledzo nga ṅḍila yone;
- khwaṭhisedza nyaluwo ya vhagudi.

Mishumo yo ḍowealeho ya asesimennde i nga sikwa kha lushaka, vunḍu kana kha zwiṭiriki, zwa shuṅwa zwikoloni zwa leludzwa nga ṅḍa.

U LANGA ASESIMENNDE

Vhathu vho kwameaho kha asesimennde

Tshikolo na vhadededzi vha na vhuḍifhinduleli vuhulwane ha u aseswa ha vhagudi. Vhadededzi vha lavhelelwa u bvedza maitele o khwaḥaho, a fulufhedzeaho a asesimennde. Milayo ya mavunḍu i tea u khwaḥisedza vhuḍidzhenisi ha vhagudi, zwigwada zwa tshikolo zwa u aseswa, zwigwada zwa u thusa zwa zwiṭiriki, tshumelo dza u thusa na vhabebi sa zwithu zwavhuḍi.

Mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo

Tshikolo tshiṅwe na tshiṅwe tshi fanela u bvedza mbekanyamushumo yo ḍitikaho nga nyendedzi ya asesimennde ya mavunḍu na lushaka. Tshi fanela u vha na tshigwada tsha asesimennde na Pulane ya Tshikolo ya Asesimennde u itela u tshimbidza u thonwa ha iyi mbekanyamushumo. Tshigwada tshi tea u vha na vhaimelileli u bva kha vhuimo na sia ḵa u guda ḵiṅwe na ḵiṅwe.

U khwaḥisedza madzhenele a tshipurofeshinala, mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo i tea u bula nga ṅḍila i pfeseseaho:

- ṅḍila ine asesimennde ya tshifhinga tshoṭhe ya pulaniwa na u thomiswa zwone;
- ṅḍila ine dzibugu dza u rekhodela dza vhwana ngayo, u swikelea na vhutsireledzei;
- Dzikhoudu dza asesimennde dzo wanwaho nga vunḍu;
- U sedzuluswa ha asesimennde ngomu tshikoloni;
- ṅḍila ine u ṭolwa ha itwa ngayo tshikoloni;
- ṅḍila dza u ṅwa muvhigo wa tshifhinga tshoṭhe;
- U langwa ha maitele oṭhe a asesimennde;
- U gudiswa ha tshiṭafu kha sia ḵa asesimennde.

Masia ane u gudiswa ha tea u itwa a katela:

- ṅḍila ya u shumisa mielo;
- U wana u tendelana vhukati ha vhadededzi kha gireidi nthhi nga ha uri ndi zwifhio zwine zwa sedzwa sa zwa ndeme u fusha mvelelo dza u guda;
- ṅḍila dza u ṅwala mahumbulwa a mishumo ya asesimennde, mvelelo na muvhigo;
- U swikelela u pfesesana havhuḍi ha mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo.

KUVHETSHELWA KWA DZIREKHODO

Bugu dza u rekhodela

Kuvhetshelwe kwavhuḁi kwa dzibugu ku a ṭoḁea kha asesimennde dzoṭhe, zwiuhuluhulu kha asesimennde ya tshifhinga tshoṭhe. Bugu ya u rekhodela kana faili i tea u dzula yo dzudzanyea tshifhinga tshoṭhe nga mudededzi muṁwe na muṁwe. Bugu ya u rekhodela i tea u katela:

- Madzina a mugudi;
- Maḁuvha a asesimennde;
- Dzina na ṭhalutshedzo ya mushumo wa asesimennde;
- Mvelelo dza asesimennde, zwi tshimbilelanaho na masia a u guda kana mbekanyamushumo dza u guda;
- Mahumbulwa u itela u thusedza.

Rekhodo dzoṭhe dzo tea u swikelea, dzi sa konḁi u ṭalutshedzea, dzi vhwewe ho tsireledzeaho, dzi vhe dza vhufulufhelo, na thuso kha u funza na maitela a u vhiga.

Mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo, i ṅekedza zwidombedzwa zwauro bugu ya u rekhodela i ḁadzwa hani. Khoudu dza asesimennde dzi a shumiswa u bula uri mugudi u khou shuma hani ri tshi ya nga mvelelo dza u guda. Dzikhoudu dzi shumiswaho dzo tea u vha khagala uri dzi pfeseswe nga vhagudi na vhabebi.

Khoudu dzi shumiswaho kha asesimennde

Hu na ṅḁila nnzhi dzine mivhigo i bvaho kha asesimennde ya nga ṅekedzwa ngadzo kha vhagudi na u rikhodiwa nga vhadededzi. U nanguludza ṅḁila ya khwinesa ya u zwi ita u itela mushumo wa asesimennde zwi ḁo bva kha zwiitisi zwo fhambanaho sa:

- Tshivhalo tsha vhagudi kilasini na u anda ha tshifhinga kha mudededzi;
- U hula na u konḁa ha mushumo wa asesimennde;
- Magudwa kana vhuṭsila vhu no khou aseswa (tsumbo: metse kana u ṁwala);
- Muvhigo u ṅewa nga u ṭavhanya hungafhani;
- ṭhoḁea dza u aseswa dzo shumiswaho nga mudededzi u ṭalutshedza vhukoni ha mugudi;
- Uri vhukoni ha mugudi vhu a vhambedzwa na ha vhaṁwe ngae, na vhukoni hawe ha tshifhinga tsho fhelelaho, na ṭhoḁea dza maimo a asesimennde na mvelelelo dza u guda.

Dziṁwe khoudu dza asesimennde dzi khwine kha miṁwe mishumo u fhirisa dziṁwe, tsumbo: mahumbulwa a nga vha o tou dodombedza kana mahumbulwa a muthu a ḁisa khwinifhadzo. Mahumbulwa a dovha a vha a ndeme kha u vhiga mvelaphanḁa ya mugudi kha maimo a asesimennde, honeha mahumbulwa a dzhia tshifhinga tshilapfu a ṁwala nahone a zwi leluwi. Khoudu i ngaho, “vhuḁi ha ṁthesa”, “vhuḁisa”, “vhuḁi”, “u a kona” na “vhuṭshadzi” dzi a ṭavhanya u ṁwalea na u tendela asesimennde ya mvelaphanḁa i tshi livhanywa na mushumo wa tshifhinga tsho fhelaho na u livhanywa na maimo a asesimennde. Honeha a dzi ṅekedzi zwidombedzwa zwo leludzwaho mahumbulwa. Dzimaraga kha liṁwe sia, dzi a rekhodwa nga u ṭavhanya nahone dzi nga ṭanganywa, dza andiswa na u kovhiwa. Dzi na mushumo muhulwane u aseswa vhukoni ha vhagudi zwi tshi ya nga vhukoni ha vhaṁwe kilasini kana zwi tshi ya gireidi dziṁwe kana zwikolo, honeha dzi ṅekedza mafhungo maṭuku nga ha vhukoni ha mugudi kha maimo a asesimennde.

Tsumbo vhukati ha dziñwe nnzhi, khoundu dza u isa phanḁa u asesa ndi:

- A zwi athu u bveledzwa, zwi tsini, zwo bveledzwa;
- Vhukoni vhu takadzaho, u ṭoḁa thusedzi;
- A B C;
- Mafurase o olelwaho mishumo ya asesimennde kana muvhigo.

I nga vha ifhio na ifhio khoundu yo shumiswaho, mivhigo ndi yone ine ya pfalesa musi yo ṭanganywa na mahumbulwa. Zwi a itea uri hu vhe na mvelephanḁa kha mveledziso musi vhaḁudi vho ṅewa mivhigo yo tou ṅwalwaho u fhirisa maraga fhedzi. Naho maraga dza phesente dzi tshi vha dzi shumiseaho kha u rekhoda, tshiñwe tshifhinga dzi a vha dzi si dzavhuḁi kha muvhigo. Dziñwe thaidzo dzi ḁiswaho nga maraga ndi dzauri dzi a konavho u engedzwa na u shumiswa nahone dzi dzumba zwinzhi nga ha mvelelo na mvelaphanḁa ya mugudi. Arali mugudi o vuledza mushumo wa asesimennde i fhiraho nthihi hu na u lingea u shumisa maraga kha u ṭanganya na u ṅea tshikati. Musi izwo zwo itea, maraga dzi fhelelwa nga mushumo wadzo wa u ṅea mafhungo. Mbalo tshikati kana mbalo nyangaredzwa, zwi dzumba vhungoho ha uri mugudi a nga vha o kona ngudo zwavhuḁi kha tshiteñwa tshiñwe hone hu si kha tshiñwe.

Maraga dzi ṅea mbonadzo nyangaredzi ya vhukoni hone dza dzumba muṭaṭo (*reason*) wa asesimennde ya vhukoni (kana vhushaya mveledziso) u bva kha mugudi na u thivhela nyombedzelo kha u guda zwiñwe kha asesimennde. Nahone hafhu a dzi ṭalutshedzi u bvela phanḁa ha mugudi zwavhuḁi kha kharikhuḁamu. Kanzhi u wana maraga dzi fanaho nga nnḁa ha musi dzi dzi fushaho. Zwi anzela u sedzwa i tsumbo ya mvelaphanḁa yavhuḁi. Maraga dza 70 kha gireidi 5 kha maimo a asesimennde na maraga dza 70 kha maimo a asesimennde kha gireidi 6 zwi a fhura tshoṭhe mvelaphanḁa ye mugudi a ita vhukati ha ṅwaha zwine zwa nga ṭalutshedzwa kha tshitamennde, khoundu, kana mahumbulwa.

Khoundu dza Lushaka

Kha u rekhoda kana u vhiga vhukoni ha mugudi kha mvelelo dza u guda dzo livhaho kha gireidi yeneyo, khoundu dzi tevhelaho dzi fanela u shumiswa.

- 1 = Vhukoni ha mugudi ho **fusha nga kule ṭhoḁea** dza mvelelo dza u guda dza gireidi.
- 2 = Vhukoni ha mugudi ho **fusha ṭhoḁea dza** mvelelo dza u guda dza gireidi.
- 3 = Vhukoni ha mugudi ho **fusha ṭhoḁea** dza mvelelo dza u guda dza gireidi.
- 4 = Vhukoni ha mugudi a ho **ngo fusha ṭhoḁea** dza mvelelo dza u guda dza gireidi.

Shedulu dza mvelaphanda

Mafheloni a nwaha muñwe na muñwe shedulu dza nyaluwo dzi fanela u dazwa nahone dza sainiwa nga thoho ya tshikolo na muofisiri wa muhasho. Shedulu dza mvelaphanda ndi bugu ya rekhodo i re na manweledzo a mafhungo nga ha mvelephanda ya vhagudi vhothe kha gireidi tshikoloni.

Shedulu ya mvelaphanda yo tea u katela mafhungo a tevhelaho:

- Dzina la tshikolo na tshitembe;
- Mutevhe wa vhagudi kha gireidi inwe na inwe;
- Khoudu ya mvelaphanda kha sia la u guda linwe na linwe (sisiteme ya khoudu ya lushaka);
- Dzikhoudu dza mvelaphanda kha gireidi inwe na inwe (u bvela phanda kha inwe gireidi kana u dzula kha gireidi yeneyo);
- Mahumbulwa nga khwathisedzo kana masia a thusedzi kha sia la u guda linwe na linwe;
- Duvha na tsaino ya thoho ya tshikolo, mudededzi kana muñwe mugudisi, muofisiri wa muhasho.

Mboniswa (profiles) dza mugudi

Mboniswa ya mugudi ndi rekhodo ya tshifhinga tshothe ya mafhungo ane a nea mboniswa dza mvelaphanda ya mugudi u katela na mvelaphanda ya holisitiki ya ndeme, maime na mvelaphanda ya matshilisano. Iyi i thusa mudededzi kha gireidi i tevhelaho kana kha tshikolo tshiswa tshine mugudi a khou ya khatsho uri hu konwe u pfesewa mugudi zwavhuḏi, ngauralo mudededzi u kona u divha mugudi zwavhuḏi. Dziphurofaily dzi tea u linda mugudi nahone dzi fanela u tshimbila nae kha nyendavhutshilo hawe hothe ha tshikolo.

Mafhungo a tevhelaho a tea u katelwa kha phurofaily ya mugudi:

- Mafhungo a ene muḏe;
- Kuvhumbelwe kwa muvhili wawe na divhazwakale yawe ya zwa dzilafho;
- Zwikolo zwa a dzhena khazwo na kudzhenele kwawe kwa tshikolo;
- U shela mulenzhe kha zwa mitambo;
- Nyanyuwo na mikhwa ya matshilisano;
- Vhudzheneleli ha vhabebi;
- Masia a toḏaho thuso;
- Muvhigo nyangaredzi wa sumathivi wa mafheloni a nwaha;
- Rekhodo ya manweledzo a u phasa hawe dza minwaha ya tshikolo;
- Garaḏa ya tsedzuluso.

Kha hu thanyelwe:

- Phurofaily ya mugudi i imela mabambiri othe a zwifhinga zwo fhelaho e a vha a tshi shumiswa nga zwikolo sa garaḏa dza rekhodo, garaḏa dza mugudisi na garaḏa dza Edlab. Mushumo muhulwane wa Phurofaily ya mugudi ndi u mu thusa nga u wana vhuswikeleli kha mafhungo o fhambanaho o katelwaho.
- Mafhungo nga ha mugudi ene muḏe kha phurofaily a o ngo vhuya a fanela u shumiswa kha khethululo.
- Phurofaily ya mugudi i songo dadi swa na phothofolio. Phothofolio ndi ngona ya asesimennde ine ya nea mugudi tshifhinga tsha u sedza mushumo wo itwaho nga mishumo ya asesimennde.
- Mushumo uyu u vhewa kha lupeto, faili kana bogisi. Phurofaily ya mugudi nga huñwe ndi rekhodo i re na mafhungo nga ha mugudi.

Asesimennde i itea u nekeda tsumbo dza mvelaphanda ya mugudi nga ndila ya u vhudzisa nahone i khwaṭhise uri vhagudi nga ndila ya vhuḁisa vha ṭanganye na u shumisa ndivho na vhutsila. Asesimennde i fanela hafu u thusa vhagudi u ita khaṭhulo nga ha nyito na u divheshela ndivho dza mvelaphanda na u ṭuṭula u isa phanda na u guda.

Maimo ane vhagudi vha sumbedza mvelaphanda dza mvelelo dza u guda na ndila dza u guda (vhungomu na vhuphara) ha u sumbedza mvelaphanda yavho.

DZIRIPOTO

Mafhungo ane a tea u dzheniswa kha dziripoto

Vhadededzi vha tea u vha na vhuḁifhinduleli kha vhagudi, vhabebi na sisiteme ya pfunzo na tshitshavha u hula he tsha ita kha u asesa vhagudi vhavho. Hezwi zwi itea nga u vhiga. Hu tshi engedzwa kha zwo ṅwalwaho, orala kha muṅekedzo, u ṭanwa ha vhagudi zwi fanela u shumiswa.

Ripoto inwe na inwe nga ha mvelaphanda nyangaredzi ya mugudi i tea u katela mafhungo nga:

- Zwo gudwaho
- Vhukoni ha mugudi
- Thuso i ṭoḁeaho na
- Thangana ya murole na vhukoni ha mugudi ho fhelaho zwi tshi yelana na ṭoḁe dza masia a u guda.

U vhiga kha vhabebi zwi itea tshifhinga tshoṭhe u ṭuṭuwedza vhudzheneleli havho na u shela mulenzhe. Vhadededzi vha tea u vhiga mafheloni a kotara inwe na inwe ya u guda, honeha, dziripoto dzi tea u ṅea mafhungo nga ha mveledzwa kha sia ḁa u guda ḁinwe na ḁinwe kana mbekanyamushumo. Hezwi zwi itwa nga ndila i tevhelaho.

Garaṭa dza mivhigo

ṭhoḁe ṭhukhusa dza garaṭa dza mivhigo ndi:

1.) *Mafhungo mahulwane*

- dzina ḁa tshikolo
- dzina ḁa mugudi
- gireidi ya mugudi
- ḁuvha ḁa mabebo a mugudi
- ṅwaha na kotara
- ḁuvha na tsaino ya mudededzi
- ḁuvha na tsaino ya ṭhoho ya tshikolo
- maḁuvha a u valwa na u vulwa ha tshikolo
- ṭhalutshedzo ya dzikhoudu dza sisiteme ya u khouda ya lushaka.

2.) *Khwaṭhiso na ṭhoḁea.*

- Kha hu ṅewe ṭhalutshedzo ya khwaṭhiso, ṭhoḁea dza mveledziso kana masia a u thusedzi dzi ṭḁwaho kha sia ḽiṅwe ḽa u guda kana mbekanyamushumo dza u guda.
- Kha hu shumiswe sisiteme ya lushaka ya dzikhoudu u pima vhukoni mvelelo dza u guda dzo no itwaho u swika zwino. A zwi tou vha zwa ndeme u ṅea khoudu ya mvelelo iṅwe na iṅwe ya u guda.

3.) *Mahumbulwa kha sia ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa u guda kana mbekanyamushumo dza u guda.*

- Kha hu ṅewe mahumbulwa kha sia ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa u guda hu tshi khwaṭhisedzwa kha vhagudi vho fhirisaho ṭhoḁea kana vha ṭḁaho thuso.
- Kha hu ṅewe mahumbulwa nga khwaṭhisedzo na masia a thusedzi a tea u ṭmanywa na maimo a asesimennde. Mahumbulwa aya a ḁo tendela vhabebi, vhagudi na vhaṅwe vhagudisi u wana u pfesesa ṭhoḁea dza thuso dzine mugudi a ṭḁa.

MITEVHE TSUMBEDZI

MUTEVHE WA MAIPFI WA KHARIKHUḶAMU NA ASESIMENNDE

Hoyu ndi mutevhe wa mathemo mahulwane a ndeme o shumiswaho u iwala Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha KharikhuḶamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) na milayo yatsho ya asesimennde ya mugudi.

Asesimennde - Maitele a tshifhinga tshoḵhe a u kuvhanganya mafhungo nga ha vhukoni ha mugudi, a pimiwaho nga Maimo a asesimennde.

Maimo a Asesimennde - Nḁivho, vhutsila na ndeme zwine vhagudi vha ḵoḁa u bveledza Mvelelo dza u guda kha gireidi iḁwe na iḁwe.

Asesimennde ya mutheo - Asesimennde ya mathomoni ine ya shumiswa kha u ḵoḁa u vhone zwine vhagudi vha ḁivha.

Asesimennde ya tshifhinga tshoḵhe - Ndi modele wa asesimennde une wa ḵuḵuwedza ḵhanganelo ya asesimennde kha u funza na mveledziso ya vhagudi nga mivhigo i sa gumi,

Mvelelo dza vhutshilo hoḵhe - Zwo ḵangana na Mvelelo dza Mveledziso ndi dzone mvelelo khulwane dza Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha KharikhuḶamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) dzine dza ḵuḵuwedzwa nga Ndayotewa, dzi katela vhutsila ha vhutshilo ha vhagudi, sa vhudavhidzani, u humbula ha tsatsaladzo, mushumo na ndangulo ya mafhungo, mushumo wa zwigwada na tshitshavha na vhutsila ha u pima.

KharikhuḶamu 2005 (Curriculum 2005) - Heyi ndi phindulelo ya u thoma ya Tshitatamennde tsha Lushaka yo itwaho nga murahu ha muvhuso wa tshitalula. Uri liḁwalo ḵa mulayo li ḁee muhanga wa mvelaphanda ya Vhugudi Thangeli ha Nwana, Ḵhanziela ya Pfunzo na Vhugudisi, Pfunzo na vhugudisi vhu yaho phanda, na Pfunzo ya Vhaaluwa na Vhugudisi zwo lumba u khwaḵhisedza KharikhuḶamu 2005.

Asesimennde ya Mveledziso - Hu tshi katelwa na Mvelelo dza vhutshilo hoḵhe, hedzi ndi dzone mvelelo khulwane dza Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha KharikhuḶamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tsho ḵuḵuwedzwaho nga Ndayotewa, tshi katela u konisa vhagudi u guda zwavhuḁi na u vha vhadzulapo vha re na vhuḁifhinduleli, vha vhpfiwa na mveledziso.

Vhuimo ha u bva - Musi vhagudi vha tshi vuledza gireidi ya 9, vha ḁekedzwa Ḵhanziela ya Ndalukanyo ya Pfunzo ya fomathivi. Nḁila ya asesimennde ine ya asesisa mvelephanda ya mugudi tshifhingani tsha maitele a u guda u itela u ḁekedza muvhuḁi u no ḁo khwaḵhisedza u guda hawe.

Vhuimo ha fhasi - Uvhu ndi vhuimo ha u ranga ha Bennde ya Ḵhanziela ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi gireidi ya R , 1, 2, na 3.

U ṭanganelana - Mulayo muhulwane wa nyolo wa Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tshine tsha ṭoda vhagudi vha tshi shumisa nḍivho na vhutsila u bva kha masia maḥwe a u guda kana u bva kha zwiḥwe zwiṭiḍa zwa sia lenelo ḷa u guda u ita mushumo.

Vhuimo ha Vhukati - Vhuimo ha vhuvhili ha Bennde ya Ndalukanyo ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi. Gireidi ya 4, 5 na 6

Luambo lwa u guda na u funza - Luambo lwo ḍowelwaho u shumiswa kha u guda vhupo ha u guda hukene. Vhaḥwe vhagudi vha na tshenzhemo ya u guda na u funzwa nga luambo lwo engedzwaho (hu si luambo lwavho lwa hayani)

Masia a u guda - Masia a malo a nḍivho a re kha Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo): Dzinyambo, Metse, Saintsia ya Mupo, Thekholodzhi, Saintsia ya Matshiliso, Vhutsia ḷa na Mvelele, Pfunzo ya zwa Vhutshilo, Saintsia ya Ekonomi na Ndangulo

Tshitatamennde tsha Masia a u guda - Tshitatamennde tsha sia ḷiḥwe na ḷiḥwe ḷa u guda tshine tsha vhekanya Mvelelo dzatsho dza u guda na Maimo a asesimennde.

Phurofaily ya mugudi - Rekhodo nyangaredzi ya mvelephanḍa ya mugudi hu tshi katelwa na mafhungo a ene muḥe, mveledziso ya matshiliso, ṭhoḍea dza u thusedza.

Mbekanyamushumo dza u guda - Mbekanyamushumo dza mishumo ya u guda hu tshi katelwa zwi re ngomu na ngona dza u funza, hezwi zwi endedzwe nga Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) hone zwo bveledzwaho nga mavundu, zwikolo na vhadededzi.

Sisiteme ya u khouda ya lushaka - Sisiteme ya maimo a lushaka ya khoudu ya vhukoni u vhiga nga mvelephanḍa ya mugudi.

Mvelelo - Mvelelo mafheloni a maitete a u guda kha Mvelelo Nḍivhanywa ya Pfunzo hu tshi tevhelwa aya maitete, Kharikhuḷamu 2005 na Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) i ṭuṭuwedzaho u guda ha tshifhinga tshoṭhe.

Photofolio - Faela ya ene muḥe kana folida ya mushumo wa mugudi muḥwe na muḥwe.

Mvelaphanḍa - Nyolo ya mulayo muhulwane wa Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 tshine tsha konisa mugudi u aluwa hu tevhakanaho u ya kha zwi konḍaho, u wana vhuḍzivha na vhuṭandavhuwi ha nḍivho, vhutsila na u pfesesa kha gireidi iḥwe na iḥwe.

Shedulu ya Mvelaphanḍa - Tshumiswa ya mafheloni a nḥaha ya u rekhoda mvelaphanḍa ya vhagudi vhoṭhe kha gireidi hu tshi katelwa na dzikhoudu dza mvelaphanḍa kha sia ḷa u guda ḷiḥwe na ḷiḥwe na gireidi ha konwaha u nea mahumbulwa nga ha thusedzi.

Asesimennde ya sumathivi - Nḡila dzo fhambanaho dza asesimennde ya sumathivi, sa musi i ya u amba nga ha mivhigo ya mvelaphanda ya mugudi i iteaho tshifhinga tshoṭhe, kanzhi mafheloni a kotara kana mafheloni a ṅwaha.

MUTEVHE WA MAIPFI A SIA ḲA U GUDA

Vhuthetshesesi - Musi muthu a tshi edzisa u ḡivhea kha tshiimo tsha muambi a thetshesesa nga maanda kha zwine a nga vha a tshi ṭoda u amba.

Luambo lwa u engedza - Luambo lu gudwaho hu tshi engedzwa lwa hayani.

Nyengedzedzo ya nyambo nnzhi - Musi muthu a tshi guda luambo kana nyambo hu tshi engedzwa kha lwawe lwa hayani. Hezwi a zwi ambi u thivha luambo lwawe lwa hayani.

Pfanabvumo - U dovhoolwa ha u shumiswa ha mubvumo muthihi mathomoni a ipfi kha mutevhekano.

Mafhambanyi - Ipfi Ḳine Ḳa ṅea phambano ya Ḳiṅwe ipfi kha luambo luthihi, tsumbo: ndapfu, pfufhi.

Maimo a asesimennde - Nḡivho ya luambo, vhutsila na ndeme zwine vhagudi vha tea u sumbedza uri vha a ḡivha kana vha nga ita mafheloni a gireidi.

Vhathetshesesi - Muthu kana vhathu vha no thetshesesa, u vhala kana u sedza maṅwe maṅwalwa, tsumbo; vhathetshesesi vha maṅano a u amba a radio kana khungedzelo dza TV.

U dzhia sia - Nḡowelo ya u takalela tshithu tshithihi u fhira tshiṅwe u itela uri muthu a kundelwe u ṅea khaṭhulo yo teaho.

Vhunṭhanṭha - Tshipiḡa tshi takadzesaho kana tsha ndeme tsha nganetshelo, tshi anzelaho u ḡa u fhedzani.

Maṭanganyi - Ipfi Ḳi shumiswaho u ṭanganya maipfi, phara kana mafhungo , tsumbo: naho, ngauri, musi.

U ṅwala ha mbofholowo - Musi vhagudi vha tshi ṅewa mbofholowo ya u ṅwala zwine vha funa vha sa vhilaheli nga ha khakho. Vhagudi vha tea u ṭuṭuwedzwa u ṅwala hunzhi.

Bugu dzo nanguludzwaho dza u vhala - Bugu dzo ṅwalwaho hu tshi shumiswa girama na ḡivhaipfi kha maimo o fhambanaho.

Luambo lwa hayani - Luambo lune vhagudi vha lu guda lu tshi bva hayani kana kha tshitshavha. Nyambo dzi fhiraho luthihi dzi nga kha ḡi gudwa nga ṅḡila heyi, zwenezwo vhagudi vha nga kha ḡi vha na nyambo dzi fhiraho luthihi dza hayani.

Ḳiṅanedzi - U ṅaṅisa (U amba tshithu sa tshine tsha fhira zwine tsha vha zwone.

Maedzabvumo - Maipfi a re na mibvumo ine ya vha na thalutshedzo.

Liedzamuthu - Zwi edziselaho zwiitwana zwa vhathu ngeno zwi si vhathu.

Nqivho ya mibvumo - Nungo dza u fhambanya mibvumo yo fhandekanaho ya luambo.

U dovha u vhalala - U amba nga ha zwiwo zwo fhiraho nga u tevhekana, tsumbo; i nga vha ya nwana a tshi amba nga ha zwo bvelelaho nga mafhelo a vhege.

Pfanapheledzo - Maipfi kana mitaladzi ya vhurendi ine ya fhela nga mibvumo i fanaho hu tshi katelwa na pfalandothe.

Mutevhetsindo - U dovhoolwa ha phatheni dza mibvumo ho dowealeho.

U ungula - U vhalala mafhungo nga u tsvhanya u itela u wana nyangaredzo yao (tsumbo; U ungula thoho dza gurandza).

Pfanywa - Ipfi li re na zwine zwa amba zwi fanaho kana zwa vha tsini na u fana kha luambo luthihi (tsumbo; tshihulwane - tshituku).

Liñwalwa - Tshinwe na tshinwe tsho nwalwaho, tsho ambwaho, i ndila ya vhudavhidzani i kwamaho luambo.

Zenofobia - Nyofho i sa divhalei kana u vhenga vhathu vha bvaho nda ha shango la hanu.

